Ascensiunea și decăderea domeniului Haller din Coplean.

Destinul unei familii, destinul unui castel

The Rise and Fall of the Haller Estate in Coplean.

The Destiny of a Family, the Destiny of a Castle

Dan-Ionuț Țulean

Daia Țulean

Ascensiunea și decăderea domeniului Haller din Coplean. Destinul unei familii, destinul unui castel

The Rise and Fall of the Haller Estate in Coplean. The Destiny of a Family, the Destiny of a Castle

Dan-Ionuț Julean
Dana Julean

Presa Universitară Clujeană

2019

Text
Dan-Ionuț Julean & Dana Julean

Imagini arhiva autorilor 2006-2019
Dan-Ionuț Julean & Dana Julean

Concept grafic, prelucrare și tehnoredactare computerizată
Dana Julean & Dan-Ionuț Julean

Traducere și adaptare text în limba engleză
Dana Julean & Dan-Ionuț Julean

Editura
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51, 400371 Cluj-Napoca,România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

© 2019 Autorii volumului.

Toate drepturile rezervate. Copierea, tipărirea și reproducerea integrală sau parțială a textului sau imaginilor, prin orice mijloace, fără acordul autorilor este interzisă şi se pedepsește conform legii.

ISBN: 978-606-37-0698-1

Ascensiunea și decăderea domeniului Haller din Coplean.

Destinul unei familii, destinul unui castel

The Rise and Fall of the Haller Estate in Coplean.

The Destiny of a Family, the Destiny of a Castle

Argument

În urma a peste zece ani de studiu, acest demers se concentrează pe istoria, noile stadii de cercetare și metodele de investigare a evoluției reședinței nobiliare din satul Coplean (județul Cluj), începând cu secolul al XVII-lea, până în prezent. Este un studiu de caz extins despre un *castel* baroc, bogat decorat după gustul rafinat și în concordanță cu statutul uneia dintre cele mai influente familii aristocratice din Transilvania — familia conților Haller.

Discursul — o abordare istorică și arhitecturală — intenționează să cuprindă cât mai multe informații disponibile

Following ten years of systematic studies, this endeavour focuses on the history, new developments of research, and methods of investigation of the evolution of the manor house in Coplean (Cluj County, Romania), from the 17th century to the present. It is an extended case study on a unique Baroque country *mansion*, richly decorated according to the refined taste and status of one of the most influential Transylvanian aristocratic families — the Counts Haller.

The discourse — a historical and architectural approach — attempts to integrate much available knowledge

▼ Domeniul Haller din Coplean, învăluit în ceața Someșului, dis-de-dimineață, într=o zi de septembrie, 2006.

The Haller estate in Coplean, surrounded by the mist of the Someș River, in an early September morning, 2006.

până în acest moment, despre evoluția acestui monument arhitectural unic, bazându-se atât pe surse de autoritate în domeniu, cât și pe metode arhitecturale deductive şi empirice. Mai mult, sunt analizate și comentate descoperiri recente, care permit reconstituirea unei istorii fragmentare, precum și a unor componente arhitecturale pierdute.

Grav avariat în urma unui incendiu devastator, la începutul secolului al XX-lea, neîntreținut și privat brusc de ultimele obiecte de valoare și elemente de amenajare a interiorului păstrate, utilizat intensiv în timpul comunismului, cu o lipsă totală de interes față de integritatea constructivă, iar apoi părăsit, astăzi, castelul aflat în ruină, retrocedat urmașilor proprietarilor, este în pericol de prăbușire. Paradoxal, cu nu foarte mulți ani în urmă, se putea încă citi, pe fațada principală inscripția sentențioasă „SOCIALISM FERICIRE", cu vopsea roșie, ca simbol al unei continue condamnări.

autorii

about the historical background of this particular monument, focusing on reliable sources, as well as on both empirical and deductive architectural methods. Further on, it analysis and comments recent discoveries, which allow the reconstitution of a fragmented history, as well as of lost architectural parts.

Badly damaged by a great fire at the beginning of the 20th century, unattended and suddenly deprived of its remaining furnishings and values, intensively used during Communism, with total carelessness and, then, deserted, today, the remains of the castle, which is privately owned now, are in danger of collapse. Paradoxically, not so many years ago, one could still read the red-painted sententious inscription, on the main façade: "SOCIALISM FERICIRE" (meaning "socialism happiness"), as a symbol of its perpetual damnation.

the authors

■ Castelul Haller din Coplean, în starea actuală, 2019.

The Haller castle in Coplean, in its current state, 2019.

1 Problematica unei investigații de arhitectură
Towards an Architectural Investigation

Metodologia investigațiilor de arhitectură este complexă. În acest caz, este folosită pentru a pune în evidență istoria și semnificația patrimoniului construit. Cu toate acestea, cea mai mare piedică a acestui demers se datorează surselor documentare relativ puține, iar cercetarea de arhiva este practic imposibilă sau foarte greu de efectuat. O clădire în stare avansată de degradare poate oferi, pe de o parte, foarte multe indicii referitoare la etapele de edificare a ei, filiațiuni sau asocieri, însă, pe de altă parte, expune prea puține

The methodology of architectural investigations is rather complex. In this instance, it is used to uncover the history and significance of built heritage. However, the major setback of this pursuit is the scarcity of reliable sources, whilst the archives are practically impossible or very difficult to research. A building, which is in an advanced state of decay, is able to produce, on one hand, quite a few clues regarding its construction stages, filiation or associations. On the other, it uncovers very little concrete information in connection with its

◀ Castelul Haller din Coplean, fragment din zidul de incintă, cu turnul sud-estic 2006.

The Haller castle in Coplean, fragment of the precinct wall, including the south-eastern tower, 2006.

[1] Dan-Ionuţ Julean, „Coplean — destinul unei familii, destinul unui castel [o istorie radiografiată] / [Coplean — the Destiny of a Family, the Destiny of a Castle (an X-rayed History)],” *LogiA*, Nr. 13 (2010): pp. 7—22.

Dan-Ionuţ Julean, “Coplean — destinul unei familii, destinul unui castel [o istorie radiografiată] / [Coplean — the Destiny of a Family, the Destiny of a Castle (an X-rayed History)],” *LogiA*, No. 13 (2010): pp. 7—22.

informații sigure, referitoare mai ales la conținut, decorațiuni și funcțiuni. În această lumină, castelul Haller din Coplean impune o atenție specială, deoarece confirmă toate aceste aspecte. În același timp, constituie și o excepție, prin bogăția informațiilor colaterale, prin care se poate întreprinde un demers de reconstituire istorică și arhitecturală. Înțelegând modul în care clădirea s-a schimbat de-a lungul timpului, ni se oferă șansa de a-i recupera valorile pierdute.[1] Prin urmare, clădirea își va (re)câștiga, deasemenea, valoarea adevărată de patrimoniu.

Celălalt scop al acestui parcurs este de a prezenta investigația arhitecturală în sine, desfășurată pentru a examina această clădire atât de specială și de o mare valoare artistică. Metodologia propusă este, în principal, cea a investigației de tip criminalistic — inclusiv cercetare *in situ*, investigație tip cauză-efect —, dar și paralelism istoric, formal și artistic, printr-o

content, decorations and functions. Consequently, the Haller Castle in Coplean requires an extensive and careful consideration, on account of its corroboration of all of these aspects. At the same time, it is also an exception because, in spite of what has already been noted, there is a rich domain of collateral information, which can be used to undertake a historical and architectural reconstruction. Understanding how the building has changed over time can provide a unique chance to recuperate its lost values.[1] Finally, the building will thus (re)gain its real heritage value, as well.

The secondary purpose of this process is to present the actual architectural investigation conducted in order to examine this particular building of great artistic importance. The proposed methodology is mainly forensic-like — including on-site research, cause and effect investigations —, as well as historical, structural and artistic

◀ Peisaj din Coplean, cu zidul de incintă ruinat al castelului Haller, 2006.

Coplean landscape, with the ruined precinct wall of the Haller castle, 2006.

▼ Peisaj din Coplean, cu biserica romano-catolică, 2006.

Coplean landscape, with the Roman-Catholic church, 2006.

[2] La bază stă abordarea problematicii Barocului Transilvănean, din perspectiva filiației, a influenței, inclusiv a specificului local, respectiv a moștenirii patrimoniale, prin abordarea unor relații genetice (de contact) şi a unor conexiuni tipologice (analogii sau paralelisme).

The research is based on the broader issue of Transylvanian Baroque, seen from the viewpoint of the filiation, the influence, including the local specificity, respectively the passed-on heritage, by establishing genetic relationships (contact relationships) and typological connections (analogies and parallels).

viziune specifică arhitecturii comparate[2]. Aşadar, acest demers s-a concretizat prin următorii paşi:

- *examinare preliminară* (colectare de date de bază: lucrări publicate anterior, relevee de arhivă, examinarea de documente istorice la prima mână şi după surse, examinarea de fotografii de arhivă şi de hărţi istorice, cercetare genealogică extensivă);

- *examinare la faţa locului* (colectare de date auxiliare: releveu în măsura accesibilităţii în şi pe clădire, observarea unor aspecte privind structura şi starea de conservare a clădirii, colectare de material fotografic, interviuri cu localnicii, interviuri cu descendenţi ai ultimului proprietar, vizitarea bisericii romano-catolice strâns legate de familia Haller, vizite în împrejurimi);

- *examinare suplimentară* (documentare privind clădiri similare, analiza unor surse

parallelism following a comparative-architectural take[2]. Therefor, the approach followed these main steps:

- *preliminary examination* (basic data: previous published works, previous architectural surveys, examination of historic documents, examination of historic photographs and maps, genealogical research);

- *on field examination* (auxiliary data: architectural surveys, basic information regarding the structure and the physical condition regarding the building, photographs, interviews with the locals, interviews with the descendants of the last owner, visit of the local Roman-Catholic church, visits in the surrounding areas);

- *additional examination* (other detailed research focusing on similar buildings, exploration of additional consulted sources regarding new pieces of

▼ Castelul Haller din Coplean, văzut dinspre nord-est, 2006. În prim plan, fragment din zidul de incintă.

The Haller castle in Coplean, as seen from North-East, 2006. In the foreground, a fragment of the precinct wall.

complementare cu privire la noi informații, evaluarea elementelor artistice şi arhitecturale, studiu comparativ luând în considerare date istorice şi anumite caracteristici fizice ale clădirii, cercetare asupra istoricului celorlalte reședințe rurale ale familiei Haller, căutarea / descoperirea unor morminte ale membrilor familiei Haller, pentru cercetarea pietrelor funerare şi stabilirea unor concordanțe istorice);

- *identificarea unor caracteristici particulare* (evaluarea competentă a unor aspecte concrete: constatarea unor elemente arhitecturale cu valoare de unicat – acest proces presupune analize şi comparații istorice cu alte clădiri cu caracteristici formale sau stilistice similare);

- *cercetări suplimentare* in situ (colectarea de date auxiliare: vizite de cercetare la obiective arhitecturale direct sau indirect

information, evaluation of architectural features, a comparative approach on historical data and physical characteristics of the building, research on the history of other rural residences in Transylvania owned by members of different branches of the Haller family, identifying several tombs belonging to members of the Haller family in order to study the funeral inscriptions so that historical concordances can be established);

- *identifying particular features* (proficiently evaluated data: establishing valuable architectural features which acknowledge a unique character; this step involves artistic or historical comparisons with buildings which have similar characteristics of form or style);

- *additional on site research* (auxiliary data: research trips to specific locations, directly or indirectly connected with

datând din a doua jumătate a secolului al XX-lea, despre a căror existență nu se știa anterior, pot fi cercetate on-line pe o platformă dedicată inventarierii și cercetării monumentelor istorice din România. Vezi Monumente Uitate, „Coplean - Haller”, Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller, (accesat 10 martie, 2017).

This process started in 2015, when the complete data of a former historic architectural survey have been made public, through a cultural project of digitising the survey archive of the Department of History & Theory of Architecture and Heritage Conservation, at “Ion Mincu” University Of Architecture and Urbanism in Bucharest. See Camera cu relevee, “Castelul Haller (ruine) Rv.350 (1956)”, Camera cu relevee: Arhiva de relevee DITACP-UAUIM, http://relevee.uauim.ro/m320/ (accessed March 10, 2017). In addition, since 2015/2016, a series of historical photographs, dating from the second half of the 20th century, previously unknown, can be browsed on-line on a platform dedicated to cataloguing and researching historical monuments in Romania. See Monumente Uitate, “Coplean - Haller”, Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller (accessed March 10, 2017).

[3] Acest proces a început în anul 2015, când piesele complete ale unui releveu mai vechi au fost făcute publice, printr-un proiect cultural de digitalizare a arhivei de relevee a Departamentului „Istoria & Teoria Arhitecturii și Conservarea Patrimoniului” din cadrul Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București. Vezi Camera cu relevee, „Castelul Haller (ruine) Rv.350 (1956)”, Camera cu relevee : Arhiva de relevee DITACP-UAUIM, http://relevee.uauim.ro/m320/ (accesat 10 martie, 2017). Ulterior, din 2015/2016, o serie de fotografii

legate de inventarul formelor arhitecturale specifice castelului de la Coplean);

- *structurarea materialului colectat* (o evaluare finală a rezultatelor cercetărilor de specialitate, corelate cu toate informațiile obținute anterior);

- *revizuirea materialului final* (pregătirea formei finale a studiului, actualizat în concordanță cu noile informații care au apărut pe parcurs şi, mai ales, după încheierea formală a etapelor anterioare ale investigației — în acest caz, o actualizare și aprofundare a cercetărilor s-a dovedit necesară la aproximativ cinci ani de la publicarea primului studiu[3]).

the inventory of architectural forms specific to the castle in Coplean);

- *structuring of gathered data* (the final evaluation of the results of the site-specific historical research, brought together with all the data obtained during the previous steps);

- *review of the final material* (preparation of the layout of the final report, updated accordingly with all of the new information that might have emerged after formally conveying the other steps of the architectural investigation — in this particular case, the need for an updating process occurred approximately five years after the first report was published[3]).

Prin urmare, lucrarea de față este structurată pe capitole, în funcție de analiza factuală, informațiile directe / indirecte, istoricul locului și al domeniului, genealogia

Accordingly, this research was structured into chapters, each managing and analysing, from a different point of view, facts, direct / indirect pieces of

■ Perspectivă asupra ansamblului castelului Haller dinspre nord-vest, în toamna anului 2006.

View towards the Haller castle and grounds as seen from the North-West, autumn 2006.

[4] Vezi Julean, „Coplean”.

See Julean, “Coplean”.

proprietarului, analiza evolutivă a construcției, urmărind ascensiunea și decăderea arhitecturală și artistică a întregului ansamblu. Cel mai important, acest studiu prezintă descoperiri recente, care pun într-o lumină nouă toate etapele cercetărilor anterioare, confirmând unele din ipotezele enunțate anterior[4], și, constituie, mai departe, un punct de pornire pentru o posibilă *reconstituire* a clădirii — fie ea fizică sau virtuală.

information, the history of the place and of the estate, the owner's genealogy, the analysis of the building stages, ultimately pursuing the architectural and artistic rise and fall of the whole property. Above all, this study presents recent discoveries, which put into a new perspective each stage of the previous research, confirming some of our former hypothesis[4], and, furthermore, establishes a starting point for *the reconstitution* of the building — be it virtual or physical.

■ Biserica romano-catolică din Coplean, văzută dinspre nord, într=o zi de septembrie, 2006.

The Roman-Catholic church in Coplean,northern view, September 2006.

2

Satul și castelul său
The Village and Its Castle

Coplean este un mic sat în județul Cluj, situat pe malul drept al râului Someş, pe drumul DN1C/E58 (Cluj-Napoca - Baia Mare), pe calea ferată, în apropiere de Dej. Fosta reședință a familiei Haller se află la marginea satului, spre sud, la capătul unui drum înfundat, spre lunca inundabilă a râului. Ansamblul este orientat pe direcția est-vest, cu o deviere de circa 30° spre nord, având intrarea principală către est. La o distanță de circa 350 m, parcursă pe drumul satului, spre nord, se află biserica romano-catolică, monument istoric clasat, datând din secolul al XVI-lea,

Coplean is a small village in Cluj County (RO: *județul Cluj*; HU: *Kolozs megye*) located on the right bank of Someș River, on the DN1C/E58 expressway between Cluj-Napoca (HU: *Kolozsvár*) and Baia Mare (HU: *Nagybánya*), close to Dej (HU: *Dés*). The former Haller manor house is to be found at the southern edge of the village, at the furthermost part of a dead-end road, which leads towards the floodplain of Someș River. The ensemble is deviated 30° towards North from the East-West direction, while the main entrance is facing East. Following the village road, the Roman-Catholic church — a listed monument — is situated about

▲ Satul Coplean în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fragment reprodus după „Sectio. 41." din *Josephinische Landesaufnahme (1763–1787)*. Sursa: *https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Josephinische_Landaufnahme_pg041.jpg*.

Coplean village, during the second half of the 18th century. *Fragment reproduced from* "Sectio. 41." of *Josephinische Landesaufnahme (1763–1787)*. Source: *https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Josephinische_Landaufnahme_pg041.jpg*.

[5] Vezi Mapire, *Josephinische Landesaufnahme (1763–1787)* [the First Military Survey of the Habsburg Empire] (*Ridicarea topografică iozefină*), *s.v.* „Kapjon," Historische Karten der Habsburger Monarchie, http://mapire.eu/de/ (accesat 11 martie, 2017).

See Mapire, *Josephinische Landesaufnahme (1763–1787)* [the First Military Survey of the Habsburg Empire], *s.v.* "Kapjon," Historische Karten der Habsburger Monarchie, http://mapire.eu/de/ (accessed March 11, 2017).

[6] András János Vistai, *Tekintő — erdélyi helynévkönyv*, vol. 2, *s.v.* „Kapjon," p. 475, https://web.archive.org/web/20110710230835/http://www.fatornyosfalunk.com/helynevkonyv_-_2._kotet_I-P.pdf (accesat 11 martie, 2017).

András János Vistai, *Tekintő — erdélyi helynévkönyv*, vol. 2, *s.v.* "Kapjon," p. 475, https://web.archive.org/web/20110710230835/http://www.fatornyosfalunk.com/helynevkonyv_-_2._kotet_I-P.pdf (accessed March 11, 2017).

[7] Károly Tagányi și László Réthy, *A vármegye községeinek részletes története (Hagymás — Lápos)*, vol. 4 din *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, ed. József Kádár (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), pp. 198–208.

Károly Tagányi and László Réthy, *A vármegye községeinek részletes története (Hagymás — Lápos)*, vol. 4 of *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, ed. József Kádár (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), pp. 198–208.

combinând elemente gotice cu elemente baroce târzii. Ridicările topografice militare vechi, confirmă această poziție, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[5].

Primele atestări documentare ale localității apar în secolul al XIV-lea. Toponimicul derivă, cel mai probabil, din numele vechiului clan Kaplyon, suferind unele modificări pe parcursul secolelor următoare: 1348 — *Kaplyon, Koplyon*, 1356 — *Koplyan*, 1467 — *Kaplyan*, 1587 — *Kaplyon*, 1615 — *Kaplian*, 1733 — *Kaplyán*, 1750 — *Koplan, Kapjon*, 1760-1762 — *Kaplany*, 1808 — *Kapján, Kapjon, Kappen, Koplián*, 1888 — *Kaplyon* (*Koplau, Kopján*), 1861 — *Kaplyon, Koplján*, 1913 — *Kapjon*, si, din 1919, *Coplean*.[6] Deși nu a fost mai mult decât un cătun, așezarea are o istorie destul de bogată, marcată de evenimente importante.[7] În perioada 1876-1920 satul aparținea comitatului / varmeghiei Solnoc-Dăbâca (*Szolnok-Doboka vármegye*), devenit ulterior județul Solnoc-Dăbâca (din 1919), respectiv Someș (din 1925), înainte de desființarea sa oficială (în 1950).

350 m to the North. It dates form the 16th century, combining both Gothic and late Baroque elements. Old military surveys confirm the location as early as the second half of the 18th century[5].

The first documentary attestations of the settlement appear in the 14th century. The toponym, most probably, derives from the name of the old clan of Kaplyon, which suffered several consecutive alterations throughout the centuries: 1348 — *Kaplyon, Koplyon*, 1356 — *Koplyan*, 1467 — *Kaplyan*, 1587 — *Kaplyon*, 1615 — *Kaplian*, 1733 — *Kaplyán*, 1750 — *Koplan, Kapjon*, 1760-1762 — *Kaplany*, 1808 — *Kapján, Kapjon, Kappen, Koplián*, 1888 — *Kaplyon* (*Koplau, Kopján*), 1861 — *Kaplyon, Koplján*, 1913 — *Kapjon*, and, since 1919, *Coplean*.[6] Although it was nothing more than a hamlet, the settlement has quite a rich history, with significant events.[7] Between 1876 and 1920, the village belonged to the historical Hungarian administrative county (*comitatus*) *Szolnok-Doboka* (HU: *Szolnok-Doboka vármegye*), which later became Solnoc-Dăbâca County (since 1919; RO: *județul Solnoc-Dăbâca*), and then *Someș* (since 1925), before it was officially disbanded (in 1950).

■ Blazonul familiei Haller, detaliu de pe piatra funerară a contelui György IV Haller (1708–1763).

The Haller coat of arms, detail from Count György IV Haller's (1708–1763) tombstone .

3

Istoria completă a domeniului din Coplean. Genealogie, filiație și moștenire

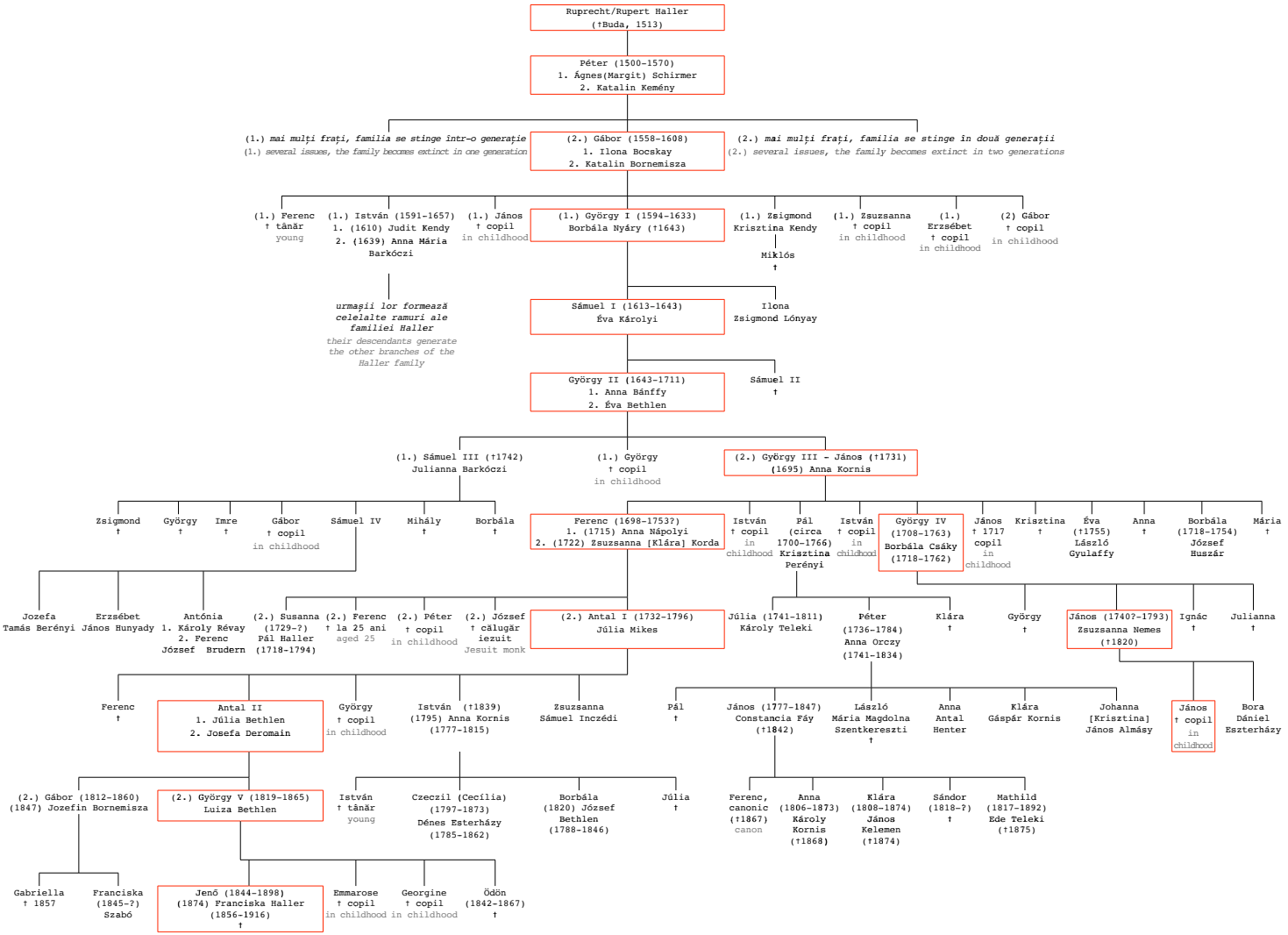
The Complete History of the Coplean Estate. Genealogy, Lineage, and Inheritance

Familia Haller de Hallerkö (Hallerstein) descinde dintr-una dintre cele mai vechi familii de patricieni din Nürnberg. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, Ruprecht Haller se stabilește la Buda, înrudindu-se, prin căsătoriile copiilor săi, cu familii importante de origine germană. Pe fiul sau Péter Haller de Hallerkö (1500-1570) îl găsim primar al Sibiului (*Hermannstadt, Nagyszeben*). A doua soție a lui Péter Haller (1500-1570) a fost Katalin Kemény de Magyargyerőmonostor, intrând în rândurile nobilimii maghiare. Doi

The Haller de Hallerkö (Hallerstein) family descends from one of the oldest patrician families from Nürnberg. During the second half of the 15th century, Ruprecht Haller settled in Buda, where he became related with important families of German origin through his children's marriages. One of his sons, Péter Haller de Hallerkö (1500-1570), was appointed mayor of Sibiu (DE: *Hermannstadt*; HU: *Nagyszeben*), and who later, through his second marriage, with Katalin Kemény de Magyargyerőmonostor, joined the Hungarian nobility. Two of his grandchildren, István Haller

Genealogia familiei Haller de Hallerkö (Hallerstein), ramura de Coplean

The Genealogy of the Haller de Hallerkö (Hallerstein) Family, the Coplean Branch

dintre nepoții săi, István Haller (1591-1657) și György Haller (1594-1633), fii lui Gábor Haller (1558-1608, fiul lui Péter Haller din a doua căsnicie), întemeiază ramurile principale ale familiei transilvănene, cunoscute după posesiunile lor funciare, fiecare cu reședințele bine stabilite, astfel: Albești (*Fehéregyháza*), Coplean (*Kapjon*), Sânpaul (*Kerelőszentpál*), Ogra (*Marosugra*) și, ulterior, Blăjel (*Balázstelke*) — formată din ramura de Coplean — și Dârlos (*Darlóc*, *Darlac*) — stăpânit de descendenți din ramura de Albești și Sânpaul. Începând cu secolul al XVIII-lea, prin achiziții, moșteniri sau căsătorii, Hallerii au avut reședințe și au stăpânit moșii și la Deva (*Déva*), Gârbou (*Csákigorbó*), Cetatea de Baltă (*Küküllővár*), Hoghiz (*Olthévíz*) şi Boiu (*Kisbún*). Mulți dintre bărbații din familia Haller au îndeplinit funcții importante în ținuturile istorice Solnocul Interior (*Belső-Szolnok*), Dăbâca (*Doboka*), Cluj (*Kolozs*), Alba (*Fehér*), Târnava (*Küküllő*), Mureș (*Maros*), Maramureș

(1591-1657) and György Haller (1594-1633), the sons of Gábor Haller (1558-1608) — who was born during Péter Haller's second marriage —, established the family's main branches in Transylvania. Their successors, already known for their land possessions, established residences in: Albeşti (HU: *Fehéregyháza*), Coplean (HU: *Kapjon*), Sânpaul (HU: *Kerelőszentpál*), Ogra (HU: *Marosugra*), and then Blăjel (HU: *Balázstelke*) — a family descending from the Coplean branch — and Dârlos (HU: *Darlóc, Darlac*) — owned by the descendants of the Albeşti and Sânpaul branches. Beginning with the 18th century, the Hallers gained estates and residences through purchase, inheritance or marriage also in Deva (HU: *Déva*), Gârbou (HU: *Csákigorbó*), Cetatea de Baltă (HU: *Küküllővár*), Hoghiz (HU: *Olthévíz*), and Boiu (HU: *Kisbún*). Many of the family's men held leading positions in the historical counties of Solnocul Interior (HU: *Belső-Szolnok*), Dăbâca (HU: *Doboka*), Cluj (HU: *Kolozs*), Alba (HU: *Fehér*),

de locuință avea și un caracter defensiv, astfel, generând un program arhitectural aparte. Frecvent, era înconjurată de un zid de incintă de planimetrie rectangulară, prevăzut cu turn de poartă și turnuri de colț, de formă circulară sau patrulateră. În epoca modernă timpurie, a devenit o tipologie de reședință rurală pentru o anumită categorie a nobilimii, câteodată fiind denumită și „castel". În timp, acest program de arhitectură a evoluat, producând planimetrii tipice noi, care vor fi specifice secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, când fortificațiile nu au mai fost necesare, iar proprietarii au început să fie preocupați de nivelul de confort, de amenajări peisagistice și de grădini clasice, în stil formal. Cu toate acestea, dimensiunea acestor case nobiliare „moderne" va rămâne, cu mici excepții, de aproximativ cinci până la opt sau nouă încăperi.

original Latin meaning. Often, this type of manor house also had defensive features, thus generating a particular building type. Frequently, it was surrounded by fortifications of rectangular layout, furnished with a gate tower and round or rectangular shaped corner towers. In the early modern period, it became the typical type of residence to a category of landed gentry, sometimes even referred to as "castle". In time, this building type evolved, developing new layouts, specific to the eighteenth and nineteenth centuries, when fortifications became futile and the owners started to be preoccupied with their level of comfort, landscape design, and formal gardens. However, the size of these "modern" manor houses remains, with few exceptions, of approximately five to eight or nine rooms.

[8] Ivan Nagy, *Magyarország Családai - cimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol. 5 (Pesta: Ráth Mór, 1859) pp. 26-27, 31. Zoltán Bicsok și Zsolt Orbán, *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem…" : Történelmi családok kastélyai Erdélyben* (Miercurea Ciuc: Gutemberg, 2011), pp. 249-252.

Ivan Nagy, *Magyarország Családai - cimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol. 5 (Pest: Ráth Mór, 1859), pp. 26-27, 31. Zoltán Bicsok and Zsolt Orbán, *"Isten segedelmével udvaromat megépítettem…" : Történelmi családok kastélyai Erdélyben* (Miercurea Ciuc: Gutemberg, 2011), pp. 249-252.

[9] Substantivul „curia" provine de la termenul maghiar „kúria", definind o tipologie de reședință nobiliară / curte nobiliară sau casă, în zona rurală, de dimensiuni medii, fiind, cel mai adesea alcătuită din două niveluri — pivniță și parter. Cu toate acestea, uneori, curia poate fi de dimensiunile unei case mici. Termenul datează din timpul Evului Mediu, și reprezintă, câteodată, sediul administrativ al unei moșii, derivat după semnificația originară din limba latină. Adesea, acest tip

"Kúria" is a Hungarian term defining a typical nobleman's residence / court / house, in the countryside, of average size, usually comprising a cellar and a ground floor. However, sometimes it could be quite small. The term dates from the Middle Ages, and, sometimes, it also represents the administrative headquarters of an estate, derived from its

[10] Prin fiul lor Zsigmond (†1613), voievod (1581-1588) și apoi principe al Transilvaniei (1588-1594, 1594-1598, 1598-1599, 1601-1602), linia Kristóf Báthory este extinctă.

Through their son, Zsigmond (†1613), Voivode (1581-1588) and later on Prince of Transylvania (1588-1594, 1594-1598, 1598-1599, 1601-1602), the Kristóf Báthory branch became extinct.

(*Máramaros*) și Bihor (*Bihar*),[8] extinzându-și astfel posesiunile prin noi moșii și reședințe.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, moșia de la Coplean se afla în posesia lui István Bocskay, viitor principe al Transilvaniei și rege al Ungariei (1605-1606), ca moștenire de la tatăl său György (†1571). La 1601, așezarea a fost pustiită de mercenarii generalului Basta, rămânând în viață doar patru suflete. Prima reședință nobiliară din Coplean, cel mai probabil, de forma unei curii fortificate,[9] data din timpul principelui Bocskay, din jurul anului 1603. La moartea principelui Bocskay, în lipsa oricăror descendenți direcți, moștenitorii îndreptățiți sunt urmașii surorilor sale: Erzsébet (căsătorită cu Kristóf Báthory, voievod al Transilvaniei[10]), Sára (căsătorită cu György Bagdi), Ilona (căsătorită cu Gábor Haller), Krisztina (căsătorită cu György Horváth de Palocsa) și Judit (căsătorită cu Kristóf Bánffy de Losonc). Astfel, György Haller (1594-1633), fiul lui Gábor Haller

Târnava (HU: *Küküllő*), Mureș (HU: *Maros*), Maramureș (HU: *Máramaros*) and Bihor (HU: *Bihar*),[8] thus expanding their properties through new estates and residences.

At the end of the 16th century, the estate in Coplean was inherited by István Bocskay, future Prince of Transylvania and King of Hungary (1605-1606), from his father, György (†1571). In 1601, the settlement was ravaged by General Basta's mercenaries, who left behind only four persons alive. The first manor house in Coplean, most probably a fortified *kúria*,[9] dated from the lifetime of Prince Bocskay – circa 1603. At his death, because he was lacking any direct descendants, the rightful heirs were his sister's children: Erzsébet (married to Kristóf Báthory, Voivode of Transylvania[10]), Sára (married to György Bagdi), Ilona (married to Gábor Haller), Krisztina (married to György Horváth de Palocsa), and Judit (married to Kristóf Bánffy de Losonc). Thus, György Haller (1594-1633), the son of Gábor Haller (1558-1608) and

▲ Biserica romano-catolică din Coplean, detaliu altar cu blazonul familiei Haller.

The Roman-Catholic church in Coplean, altar detail with the coat of arms of the Haller family.

◀ Biserica romano-catolică din Coplean, detaliu altar cu blazonul familiei Kornis.

The Roman-Catholic church in Coplean, altar detail with the coat of arms of the Kornis family.

▼ Altar baroc în biserica romano-catolică din Coplean, cu blazoanele familiilor Haller și Kornis.

Baroque altar inside the Roman-Catholic church in Coplean, with the coats of arms of the Haller and Kornis families.

[11] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 198–202.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 198–202.

[12] Pentru informații genealogice și biografice complementare despre membri ai familiei Haller de Hallerkö (Hallerstein) vezi Nagy, *Magyarország Családai*, pp. 26–38 și Lajos Szádeczky, „A Haller grófok nemzetség-könyve. II. A család története.", *Turul*, Nr. 2 (1882): pp. 49–72, pp. 57–72.

For complementary information on the genealogy and biography of various members of the Haller de Hallerkö (Hallerstein) family see Nagy, *Magyarország Családai*, pp. 26–38 and Lajos Szádeczky, „A Haller grófok nemzetség-könyve. II. A család története.", *Turul*, No. 2 (1882): pp. 49–72, pp. 57–72.

(1558–1608) și al lui Ilona Bocskay (†1597), împreună cu vărul său László Bánffy de Losonc, fiul lui Kristóf Bánffy de Losonc și al lui Judit Bocskay, primesc moșia prin donație testamentară, în 1606, confirmată în 1607 de Zsigmond Rákóczy, devenit principe al Transilvaniei (1607–1608). Moștenirea cuprindea și alte sate vecine, precum Cășeiu (*Alsókosály*), Guga (*Guga*), Valea Grosilor (*Tőkepataka*), Hășmașu Ciceului (*Csicsó-Hagymás*).[11] Începând cu anul 1606, familia Haller va stăpâni domeniul din Coplean timp de mai multe secole. Prin urmare, György I Haller (†1633) este considerat *întemeietorul ramurii de Coplean*, care a avut descendenți iluștri[12]. Moșia Coplean, moștenită de la principele Bocskay, consta în proprietatea funciară interioară și exterioară satului, pădure și o reședință în Coplean. Documentele vremii menționează că, în 1623, István Bethlen (viitorul principe al Transilvaniei în anul 1630) a poposit un timp în *cetatea Kaplion*, iar la 18 iulie 1625, din *Curia Kaplian*,

Ilona Bocskay (†1597), together with his cousin, László Bánffy de Losonc, son of Kristóf Bánffy de Losonc and Judit Bocskay, received the estate through testamentary donation, in 1606 — confirmed in 1607 by Zsigmond Rákóczy, Prince of Transylvania (1607–1608). The inheritance comprised other neighbouring villages, as well: Cășeiu (HU: *Alsókosály*), Guga (HU: *Guga*), Valea Grosilor (HU: *Tőkepataka*), Hășmașu Ciceului (HU: *Csicsó-Hagymás*), and others.[11] Beginning with 1606, the Haller family will own the Coplean domain for several centuries. Therefore, György I Haller (†1633) is considered to be *the founder of the Coplean branch*, which produced notable descendants[12]. The Coplean estate, inherited from Prince Bocskay, consisted of landholdings inside and outside the village, woodland, and a manor house in Coplean village. The official records mention that in 1623, István Bethlen (who became Prince of Transylvania in 1630) stayed for a while in *the Kaplion fortress*, and then, on the 18th of July 1625, from *the Curia*

◀ Piatra funerară a contelui György IV Haller (1708–1763), Biserica iezuită din Cluj.

Count György IV Haller's (1708–1763) tombstone, the Jesuit Church in Cluj.

▼ Piatra funerară a contesei Borbála Csáky (1718–1762), Biserica iezuită din Cluj.

Countess Borbála Csáky's (1718–1762) tombstone, the Jesuit Church in Cluj.

[13] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 206.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 206.

[14] Am identificat mormintele celor doi soți în cripta Bisericii iezuiților din Cluj-Napoca, sub inscripțiile: "INSIGNIA / ILLUSTRISSIMI D.D. COMITIS / GEORGII HALLER DE HALLERKEŐ / OBIT ANNO 1763 DIE 24 IAN, / ÆTATIS 55." și "ILLUSTRISSIMA CO / MITISSA BARBARA CSÁ / KY ILLUSTRISSIMI COMI / TIS GEORGII HALLER / CONSORS OBIT AETATIS / XLIV DIE XXV JUNY / ANNO D. MDCCLXII."

The tombstones of György IV Haller and his wife Borbála Csáky were identified by the authors in the crypt of the Jesuit Church in Cluj-Napoca, bearing the following inscriptions: "INSIGNIA / ILLUSTRISSIMI D.D. COMITIS / GEORGII HALLER DE HALLERKEŐ / OBIT ANNO 1763 DIE 24 IAN, / ÆTATIS 55." and "ILLUSTRISSIMA CO / MITISSA BARBARA CSÁ / KY ILLUSTRISSIMI COMI / TIS GEORGII HALLER / CONSORS OBIT AETATIS / XLIV DIE XXV JUNY / ANNO D. MDCCLXII."

strategul (comandantul) György I Haller a trimis o scrisoare de scutire.[13]

După moartea lui György I Haller, proprietari vor fi văduva sa Borbála Nyáry de Bedegh (†1643) și fiul lor Sámuel (1613-1643). Unicul fiu al lui Sámuel Haller, György II (1643-1711) va avea doi fii supraviețuitori, din două căsătorii: Sámuel (†1742), a cărui linie masculină va fi extinctă, și György III - János (†1731), căsătorit cu Anna Kornis de Gönczruszka. György III - János (†1731) a avut cel puțin 11 copii, dintre care au supraviețuit până la maturitate 3 fii și 2 fete: Ferenc (1698-1753?, căsătorit cu Zsuzsanna Korda de Borosjenő), Pál (circa 1700-1766, căsătorit cu Krisztina Perényi de Perény), György IV (1708-1763, căsătorit cu contesa Borbála Csáky de Körösszeg et Adorján, 1718-1762)[14], Éva (†1755, căsătorită cu contele Gyulaffy László de Rátóth), Borbála (1718-1754, căsătorită cu baronul József Huszár de Mezőkövesd). La moartea tatălui, la împărțirea moștenirii, cele doua fete renunță la

Kaplian, the commander György I Haller sent a letter of exemption.[13]

After the death of György I Haller, his widow, Borbála Nyáry de Bedegh (†1643), and their son, Sámuel (1613-1643), become the rightful owners. Sámuel Haller's only son, György II (1643-1711), had two sons who reached adulthood, each from a different marriage: Sámuel (†1742), who's male line became extinct, and György III - János (†1731), who married Anna Kornis de Gönczruszka. György III - János had at least 11 children, however only 3 boys and 2 girls reached adulthood: Ferenc (1698-1753?, married to Zsuzsanna Korda de Borosjenő), Pál (circa 1700-1766, married to Krisztina Perényi de Perény), György IV (1708-1763, married to countess Borbála Csáky de Körösszegh et Adorján, 1718-1762),[14] Éva (†1755, married to count Gyulaffy László de Rátóth), Borbála (1718-1754, married to baron József Huszár de Mezőkövesd). At their father's death, the two girls renounced their share of the

◀ Cripta bisericii Mănăstirii franciscane din Dej, unde au fost înmormântați mai mult de zece membri ai familiei Haller din ramura de Coplean, între anii 1730–1814. (Fotografie: arhitect Marius Păsculescu, 2019)

The crypt of the church of the Franciscan Monastery in Dej, where, between 1730 and 1814, more than ten members of the Coplean branch of the Haller family were buried.(Photo: architect Marius Păsculescu, 2019)

▼ Piatra funerară a contesei Cecília Haller (1797–1873), mama lui Miguel Esterházy (1825–1923), Biserica iezuită din Cluj.

Countess Cecília Haller's (1797–1873) tombstone, Miguel Esterházy's (1825–1923) mother, the Jesuit Church in Cluj.

[15] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202; *q.v.* Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, p. 259.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202; *q.v.* Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, p. 259.

[16] *Ibid.*

Ibid.

[17] Nagy, *Magyarország Családai*, pp. 26–38.

Nagy, *Magyarország Családai*, pp. 26–38.

partea lor, primind o compensație bănească. Astfel, posesiunile se împart între frați, care vor deveni coproprietari ai moșiei Coplean. Pământurile externe s-au împărțit între Ferenc și Pál. Pădurea a fost împărțită între Ferenc și György IV. La succesiune s-au împărțit, deasemenea, vitele, iobagii și imobile precum moara și crâșma.[15] În ceea ce privește casa fortificată, Pál a primit clădirea porții cu cele două bastioane (*i.e.* turnuri de colț) adiacente zidului de incintă, bucătăria, grajdul de piatră și jumătatea din fața a curții. Lui György IV i-a revenit partea dinspre Someș a proprietății, cu gradina, bastioanele (*i.e.* celelalte două turnuri de colt) adiacente zidului de incintă, șura, grânarul, casa cu pivniță, pivnița pentru gheață și o altă anexă (casă) boltită.[16]

Urmașii lui György III - János Haller (†1731) primesc rangul de conte la 18 iunie 1753,[17] moment ce va marca realizarea unor căsătorii strălucite cu membri ai marilor familii

inheritance, receiving a financial compensation instead. Thus, the Coplean estate was shared among the three brothers. The landholdings outside the village were split between Ferenc and Pál. The woodland was split between Ferenc and György IV. At the time of the succession other goods — the cattle, the serfs and properties such as the mill and the alehouse — were shared, as well.[15] Further on, concerning the fortified manor house, Pál received the gatehouse, including the two bastions (*i.e.* corner towers) adjacent to the fortified wall, the kitchen, the stone stable and the front half of the yard. György IV received the half facing the Someș River, including the garden, the bastions (*i.e.* the other two corner towers) adjacent to the fortified wall, the barn, the granary, the manor house with cellar, the ice cellar and another vaulted annex (house).[16]

The successors of György III - János Haller (†1731) received the rank of count on the 18th of June 1753,[17] which led to a succession of favourable

[18] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 201.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 201.

[19] Numit greșit în literatura de specialitate camera mamei sale Csáky Borbála, văduva lui György IV Haller. Vezi, Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 203 și toate celelalte surse care tratează acest subiect, citate în text. Vom prelua și noi această denumire de „budoar", în acord cu pompa de altădată a castelului. Csáky Borbála a decedat în 1762, înaintea soțului ei, fapt confirmat, abia recent, după ce i-am descoperit mormântul. Deci, practic, budoarul nu avea cum să fie amenajat pentru ea.

Until now, mistakenly referred to as the room of his mother, Borbála Csáky, the widow of György IV Haller. See Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 203 and all other sources related to this issue cited in this text. Thus, the formula "boudoir" was kept, in accordance with the ceremonial grandeur of the castle at the end of the 18th century. Borbála Csáky died in 1762, before her husband, a fact only recently confirmed, by the discovery of her tombstone; consequently, the boudoir could not have been designed for her use.

[20] Vencel Biró, „Veress Mátyás," *Művészettörténeti Értesítő,* Nr. 2 (1960): pp. 118–122, p. 119.

Vencel Biró, "Veress Mátyás," *Művészettörténeti Értesítő,* No. 2 (1960): pp. 118–122, p. 119.

[21] Este vorba de prima călătorie în Transilvania, pe Valea Someșului, a lui Iosif al II-lea.

Namely Joseph II's first visit of the Someș Valley, in Transylvania.

[22] József Biró, „Erdélyi kastélyok (VIII)," *Erdélyi Művészet*, Nr. 1 (26) / VIII (2007 [1943]): p. 36, http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu26/ermu26tot_intern_link5.pdf, (accesat 18 martie, 2017).

József Biró, "Erdélyi kastélyok (VIII)," *Erdélyi Művészet*, No. 1 (26) / VIII (2007 [1943]): p. 36, http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu26/ermu26tot_intern_link5.pdf (accessed March 18, 2017).

aristocrate transilvănene. Între 1760-1769 sunt atestați ca proprietari la Coplean mai mulți membri ai familiei: György IV și fratele său Pál, cu soția, urmați de fii lor János (1740?-1793) şi Péter (1736-1784), alături de vărul lor primar Antal (1732-1796), care era băiatul lui Haller Ferenc (fratele lui György IV și Pál). György IV Haller, moare în anul 1763. Între 1770-1773, rămân în documente numai János și Antal.[18] Pentru finalizarea amenajărilor castelului contele János Haller l-a angajat pe artistul Mátyás Veress pentru realizarea picturilor reprezentând cele cinci simțuri, pentru a împodobi pereții budoarului contesei Haller sau *budoarul doamnei* („az úrnő boudoirja")[19]. La acea vreme, János Haller era stăpânul castelului.[20] S-a consemnat în documente că, în 1773, „aici s-a odihnit și Iosif al II-lea, în timpul călătoriei[21] sale prin Ardeal."[22]

Pe parcursul următorului secol, așa cum se observă din situația posesiunilor nobiliare, moșia se

marriages with members of the great aristocratic families in Transylvania. Between 1760 and 1769, in the official records, several members of the family are mentioned as proprietors in Coplean: György IV and his brother, Pál, together with his wife, and followed by their sons János (1740?-1793) and Péter (1736-1784), together with their first cousin Antal (1732-1796), the son of Ferenc Haller (the third surviving brother of György IV and Pál). György IV Haller passed away in 1763. Between 1770 and 1773, the records mention only János and Antal.[18] It is Count János Haller who commissioned Mátyás Veress paintings representing the five senses, in order to decorate the walls of Countess Haller's boudoir or *the boudoir of the mistress* (HU: "az úrnő boudoirja")[19]. At that time, János Haller was the master of the castle.[20] The records also mention the fact that, in 1773, "Joseph II stopped here, during his travels[21] through Transylvania."[22]

During the next century, as attested by the documents of ownership, the

◀ Curtea bisericii romano-catolice din Coplean. Monumentele funerare ale conților István Haller (1763–1839) și Dénes Eszterházy (1785–1862) — tatăl și, respectiv, soțul contesei Cecília Haller (1797–1873).

The yard of the Roman-Catholic church in Coplean. The funeral monuments of Counts István Haller (1763–1839) and Dénes Eszterházy (1785–1862) — the father and, respectively, the husband of Countess Cecília Haller (1797–1873).

[23] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202. Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, pp. 259–260.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202. Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, pp. 259–260.

fărâmițează între numeroși moștenitori colaterali și, treptat, se înstrăinează, pe linie feminină.[23] Ramura György IV se va stinge prin fiul său János, iar domeniul Coplean se va transmite în proprietatea urmașilor fraților mai mari Pál (†1766) și Ferenc (†1753?). Moștenirea lui János Haller, deci și castelul, a revenit în 1795, conform actelor judecătorești, urmașilor lui Pál (†1766). Însă, după mijlocul secolului al XIX-lea, de pe toate cele trei ramuri ale familiei Haller din Coplean (Ferenc, Pál și György IV), speranța continuității numelui și a stăpânirii castelului a revenit asupra un singur descendent masculin căsătorit — după 1868, un singur bărbat Haller din ramura de Coplean mai era în viață. Astfel, contele Jenő Haller, stabilit la Blăjel, strănepotul lui Antal (fiul lui Ferenc), s-a căsătorit cu contesa Franciska Haller, o rudă a sa îndepărtată, din ramura de Sânpaul a familiei. Căsnicia fără copii a făcut ca, în 1898, odată cu decesul contelui Jenő Haller, familia Haller din

estate was divided among numerous collateral heirs and, in the end, it was alienated through the female line.[23] The branch of György IV will become extinct through his son, János, while the Coplean estate was transmitted to the descendants of his older brothers, Pál (†1766) and Ferenc (†1753?). In 1795, the inheritance of János Haller, including the castle, was bequeathed, according to the judicial records, to the successors of Pál (†1766). However, in the second half of the 19th century (after 1868), among all three branches of the Haller family in Coplean (Ferenc, Pál, and György IV), there was a single (married) male heir left. He became the only hope of succession of the name and ownership of the castle. Thus, Count Jenő Haller, residing in Blăjel, the great-grandson of Antal (son of Ferenc), married Countess Franciska Haller, a distant relative of his, belonging to the Sânpaul (HU: *Kerellőszentpál*) branch of the family. Due to a childless marriage, in 1898, the death of Count Jenő Haller also meant the

◀ Monumentul funerar al contelui Miguel Esterházy (1825–1923), fiul contesei Cecília Haller (1797–1873), cimitirul Házsongárd din Cluj.

The funeral monument of Count Miguel Esterházy (1825–1923), the son of Countess Cecília Haller (1797–1873), the *Házsongárd* Cemetery in Cluj.

[24] La sfârșitul secolului al XIX-lea, contele Jenő Haller era și păstrătorul „Cărții de familie”, la castelul său din Blăjel (*Balázstelke*). Această lucrare genealogică are valoare de unicat, fiind scrisă chiar de către membrii familiei, între secolul al XVI-lea și secolul al XIX-lea. *q.v.* Lajos Szádeczky, „A Haller grófok nemzetség-könyve. I. Címerek. (Tizenhat címerrajzzal.)”, *Turul*, Nr. 1 (1882): pp. 1–11. După decesul contelui Jenő Haller, cartea a trecut la urmașii ramurii de Sânpaul (*Kerelőszentpál*), fiind completată, în continuare, și în secolul al XX-lea. În prezent, ea se află la Muzeul Național Maghiar (Magyar Nemzeti Múzeum) din Budapesta.

At the end of the 19th century, count Jenő Haller was also the keeper of “The Family Book”, at his castle in Blăjel (HU: *Balázstelke*). This genealogical chronicle is a unique artefact of its kind, as it was written by the family itself, starting with the 16th century, throughout the 19th century. *q.v.* Lajos Szádeczky, „A Haller grófok nemzetség-könyve. I. Címerek. (Tizenhat címerrajzzal.)”, *Turul*, No. 1 (1882): pp. 1–11. After count Jenő Haller’s death, the book was passed on to the successors of the Sânpaul (HU: *Kerellőszentpál*) branch, thus the family kept on recording information during the 20th century, as well. Today, “The Haller Family Book” is preserved at the Hungarian National Museum (Magyar Nemzeti Múzeum) in Budapest.

[25] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 202, 411, 413.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 202, 411, 413.

Coplean să devină extinctă.[24] Prin Czeczil (Cecília, 1797–1873), strănepoata lui Ferenc (fratele lui György IV), deci descendenta lui Antal (1732–1796), o parte din moșie (pământuri) vor reveni familiei Esterházy, în urma căsătoriei ei, în 1823, cu contele Dénes Esterházy de Galántha (1785–1862). Fiul lor Mihály Esterházy (1825–1923), cunoscut sub prenumele „exotic" de Miguel, a deținut, până la începutul secolului al XX-lea, cea mai mare parte a posesiunilor Haller, la Coplean și în satele vecine, prin moștenire și răscumpărare.[25] În curtea bisericii romano-catolice din Coplean, se pot vedea și astăzi monumentele funerare ale conților István Haller (1763–1839, tatăl lui Cecília Haller) și Dénes Eszterházy (1785–1862, soțul lui Cecília Haller). Miguel Esterházy a fost înmormântat la Cluj, în cimitirul Házsongárd. Unii membri ai familiei Haller de Coplean au fost înmormântați în satul vecin Cășeiu (*Alsókosály*), iar alții la Aruncuta (*Aranykút*, în apropiere de Cluj, unde exista un mare

extinction of the Coplean branch of the Haller family.[24] In 1823, with Czeczil (Cecília, 1797–1873), the great-granddaughter of Ferenc (the brother of György IV), thus the descendant of Antal (1732–1796), part of the estate (the land) was transferred to Esterházy family, through her marriage with Count Dénes Esterházy de Galántha (1785–1862). Their son, Mihály Esterházy (1825–1923), known under the "exotic" alias Miguel, owned, through inheritance or redemption, until the beginning of the 20th century, most of the Haller possessions in Coplean and the neighbouring villages.[25] In the yard of the Roman-Catholic church in Coplean, the funeral monuments of Counts István Haller (1763–1839, father of Cecília Haller) and Dénes Eszterházy (1785–1862, husband of Cecília Haller) can still be seen today. Miguel Esterházy was buried in Cluj, in the *Házsongárd* Cemetery. Some members of the Haller branch of Coplean were buried in the neighbouring village of Cășeiu (HU: *Alsókosály*), while others in Aruncuta (HU: *Aranykút*, close to Cluj, in a large family vault),[26] in

[26] La începutul secolului al XVIII-lea, moșia și castelul fortificat de la Aruncuta erau proprietatea lui György III – János Haller (†1731), căsătorit cu Anna Kornis de Gönczruszka. Proprietatea s-a transmis urmașilor, de-a lungul a patru generații și, ulterior, a fost înstrăinată în secolul al XIX-lea, pe linie feminină. În final, castelul, în ultima sa variantă arhitecturală, a fost demolat în perioada interbelică, iar cavoul, ce data din secolul al XVIII-lea, a fost profanat și demolat parțial, după 1950, în timpul comunismului. Astăzi, doar amplasamentul acestuia din urmă mai poate fi identificat, pe Dealul Criptei. Practic, istoria familiei Haller la Aruncuta se încheie prin contesa Czeczil Haller (Cecília, 1797–1873), ultima descendentă a familiei născută acolo.

At the beginning of the 18th century, the estate and the fortified castle in Aruncuta were owned by György III – János Haller (†1731), who was married to Anna Kornis de Gönczruszka. For four generations these properties remained in the Haller family, up to the 19th century, when they were alienated, through the female line. In the end, the castle, in its final architectural state, was demolished during the interwar period, while the family tomb, dating from the 18th century, was profaned and partly demolished, after 1950, during the Communist régime. Today, one can still identify the site of the former tomb on the Dealul Criptei (the Hill of the Crypt). Thus, the history of the Hallers in Aruncuta ends with Countess Czeczil Haller (Cecília, 1797–1873), the last member of the family to be born there.

[27] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 204.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 204.

[28] Miklós Huszár a fost stră-strănepotul contesei Borbála Haller (1718–1754), fiica lui György III – János Haller (†1731).

Miklós Huszár was the great-great-grandson of Countess Borbála Haller (1718–1754), the daughter of György III – János Haller (†1731).

[29] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 204.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 204.

cavou al familiei Haller),[26] în cripta Bisericii iezuiților din Cluj-Napoca, dar și în cripta bisericii Mănăstirii franciscane din Dej (*Dés*).

În anul 1849, castelul a fost amenajat ca spital pentru răniți[27]. Probabil că momentele tulburi ale perioadei, dar și lipsa de interes a proprietarilor, care nu mai locuiau acolo, au adus începutul declinului. Autorii monografiei comitatului Solnoc-Dăbâca au consemnat, în 1901, următoarele:

> „Partea de sus a castelului este nelocuită. Tablourile și mobila au fost înstrăinate. Portretele celor șapte conducători maghiari care sunt acum la Szent-Margita (azi Sânmărghita, județul Cluj, n.ns.), au fost duse acolo de Miklós Huszár[28]. Într-o sală se află un dulap mare de perete, iar în el se găsesc câteva volume care se referă la proprietățile familiei Haller. Într-un colț se află ponosit, un cufăr în piele, cu ferecături, având înscris anul 1685.”[29]

the crypt of the Jesuit Church in Cluj-Napoca, and in the crypt of the church of the Franciscan Monastery in Dej (HU: *Dés*).

In 1849, the castle was set up as a hospital for wounded[27]. The troubled times, in addition to the lack of interest manifested by the proprietors, who were no longer living there, most probably led to the decline of the castle. The authors of the monograph of the Solnoc-Dăbâca (HU: *Szolnok-Doboka*) county noted, in 1901, the following:

> “The upper floor of the castle is uninhabited. The paintings and the furniture have been given away. The portraits of the seven Hungarian rulers, which are now in Szent-Margita [today *Sânmărghita*, in Cluj County], were taken there by Miklós Huszár[28]. In a hall, there is a large side cabinet, and in it there are several volumes recording the properties of Haller family. In a corner there is a well-worn latched leather chest bearing an inscription of the year 1685.”[29]

▲ Castelul Haller din Coplean, în perioada când era stăpânit de văduva lui János Voith, circa 1910–1911. Reproducerea unei cărți poștale austro-ungare după Nicolae Sabău, „Castelul Haller din Coplean (județul Cluj),” *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, Nr. 2 / XIV (1983), p. 84, Fig. 11.

The Haller Castle in Coplean, during the ownership of the widow of János Voith, circa 1910–1911. Reproduction of an Austro-Hungarian postcard from Nicolae Sabău, “Castelul Haller din Coplean (județul Cluj),” *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, No. 2 / XIV (1983), p. 84, Fig. 11.

[30] Ödön Battonyai, *Czégek kézikönyve az ország területén törvényszékileg bejegyzett kereskedelmi czégekről : tartalmazva a czégek jogviszonyait feltüntető adatokat is, s.v.* „Kapjon” (Budapesta: Pallas, 1887), p. 262.

Ödön Battonyai, *Czégek kézikönyve az ország területén törvényszékileg bejegyzett kereskedelmi czégekről: tartalmazva a czégek jogviszonyait feltüntető adatokat is, s.v.* “Kapjon” (Budapest: Pallas, 1887), p. 262.

[31] V. Biró, „Veress Mátyás,” p. 119.

V. Biró, “Veress Mátyás,” p. 119.

[32] Vistai, *Tekintő — erdélyi helynévkönyv*, p. 475.

Vistai, *Tekintő — erdélyi helynévkönyv*, p. 475.

La începutul secolului al XX-lea (circa 1900-1901), o parte a fostului domeniu Haller, inclusiv castelul, a fost cumpărată de János Voith din Dej (*Dés*), un industriaș local, proprietar al unei distilerii.[30] Viktor Elekes a moștenit castelul și o parte a fostei moșii Haller de la văduva lui János Voith. Familia Elekes s-a mutat în castel în 1910, când starea clădirii era încă una bună — deși decăzut, se pare că decorația interiorului se păstra în condiții bune, picturile lui Veress fiind bine conservate.[31] Astfel, cunoaștem că, la începutul secolului al XX-lea, până la incendiul de la începutul anilor 1920, datorat unui fulger, castelul, deşi căzut în paragină, păstra încă amprenta gusturilor rafinate ale familiei Haller. Între 1931-1936, aici a trăit și artistul Béla Simon (1910-1980), căsătorit cu Mariska, fiica ultimului proprietar, Viktor Elekes.[32]

Incendiul din anii 1920 a distrus acoperișul original cu pante frânte, având imaginea unei mansarde uriașe, și a provocat mari pagube clădirii,

At the beginning of the 20th century (circa 1900-1901), part of the former Haller estate, including the castle, was bought by János Voith, from Dej (HU: *Dés*), a local industrialist, owner of a distillery.[30] Viktor Elekes inherited the castle and part of the former Haller estate from the widow of János Voith. The Elekes family moved into the castle in 1910, when the state of the building was still acceptable — although well worn, it seems that the interior finishings were still usable, while Veress's paintings were well preserved.[31] Thus, it is known that, at the beginning of the 20th century, the castle, although slightly deteriorated, still displayed the refined taste of the Haller family — that is until a fire, caused by a lightning, in the early 1920s. Between 1931 and 1936, the artist Béla Simon (1910-1980), who married Mariska, the daughter of the last owner, Viktor Elekes, lived here, as well.[32]

The fire of the 1920s destroyed the original roof, which resembled an enormous mansard, while also causing

▲ Castelul Haller din Coplean, înainte de incendiul din anii 1920. Reproducere după József Biró, *Erdély művészete* (Budapesta: Singer és Wolfner, 1941).

The Haller Castle in Coplean, before the fire of the 1920s. (1797–1873). Image reproduced from József Biró, *Erdély művészete* (Budapest: Singer és Wolfner, 1941).

[33] V. Biró, „Veress Mátyás," p. 120.

V. Biró, "Veress Mátyás," p. 120.

contribuind la deteriorarea etajului, care practic a devenit nelocuibil. În acest sens, pictorul István Tóth, consemna, între 1926-1927, faptul că picturile lui Veress din camera contesei Haller erau afectate / înnegrite de fum, datorat lumânărilor, lămpilor cu petrol, încălzirii cu lemne și, cel mai probabil, incendiului. Conform mărturiilor lui Géza Entz, din 1943, picturile lui Veress abia mai puteau fi deslușite. Tot atunci, și János Écsy consemnează starea lor degradată — picturile de pe unul din pereții budoarului dispăruseră; doar cele de pe doi dintre pereții acoperiți inițial, cu picturile pe pânză, mai puteau fi recunoscute.[33]

După al Doilea Război Mondial, întregul ansamblu a intrat într-un proces de degradare, care a continuat, încet dar sigur, încercările succesive de salvare eșuând. Ultima „castelană" la Coplean a fost soția lui Viktor Elekes. După naționalizarea din 1948, castelul și anexele au devenit sediul unui C.A.P. (*Cooperativa Agricolă de Producție* — Agricultural Production

great damages to the entire building and rendering the upper floor uninhabitable. Hence, the painter István Tóth noted, somewhere between 1926 and 1927, that the paintings by Veress in Countess Haller's room were affected / blackened by smoke caused by candles, gas lamps, the wood heating system and, most probably, by the fire. According to the testimony of Géza Entz, dating from 1943, one could hardly make out Veress's paintings. During the same period, János Écsy also observed their fall into decay — one of the walls was missing its paintings entirely, while the canvases on the other two walls could be barely distinguished.[33]

After World War II, little by little, the entire ensemble started to decline; several successive attempts of saving it failed. The last "chatelaine" of Coplean was the wife of Viktor Elekes. After the nationalisation of 1948, the castle and its annexes became the premises of a C.A.P. (RO: *Cooperativa Agricolă de Producție* — Agricultural Production

▲ Castelul Haller din Coplean, în anii 1940. Reproducere după József Biró, *Erdélyi kastélyok* (Budapesta: Singer és Wolfner, 1943), Fig. 22 / planșa XIII.

The Haller castle in Coplean, in the 1940s. Image reproduced from József Biró, *Erdélyi kastélyok* (Budapest: Singer és Wolfner, 1943), Fig. 22 / plate XIII.

[33] V. Biró, „Veress Mátyás," p. 120.

V. Biró, "Veress Mátyás," p. 120.

Producție), care a funcționat acolo până în anii 1960. Acoperișul refăcut în anii 1920 a rezistat până la începutul anilor 1960, când se încearcă zadarnic salvarea clădirii. Fațada din spate, cu mici anexe, s-a prăbușit, contribuind și la degradarea iremediabilă a acoperișului, care a mai rezistat, cu unele intervenții, până în anii 1980. În anii 1980, stucaturile care împodobeau tavanele erau încă conservate. Decorația pictată din interior s-a păstrat parțial, chiar până în anii 1990 — mare parte fusese acoperită cu var. Lipsa de interes a autorităților și neglijența localnicilor au condus la degradarea definitivă a ansamblului, devenit treptat o carieră de piatră. Câteva elemente sculptate au fost mutate la muzeul din Dej sau la Cluj, iar multe altele se regăsesc prin curțile și la gardurile sătenilor. Simbol al decăderii și spolierii castelului sub comunism, al stăpânirii „populare", până nu demult, pe colțul din stânga al fațadei principale,

Cooperation, specific to the Communist régime of those times), until the 1960s. The roof, which was rebuilt in the 1920s, lasted until the late 1960s, when several attempts of saving the building failed. The back façade, with its several small facilities, collapsed, thus producing irremediable damages to the roof. However, the roof lasted, with some interventions, until the 1980s. During the 1980s, the stucco-work decorating the ceilings was still well preserved. The interior painted decoration was partially visible even in the 1990s — to some extent, a layer of whitewash had covered it. The lack of interest displayed by the authorities and the neglect of the locals led to the ultimate deterioration of the ensemble, which was turned into a stone quarry. Several carved pieces were transferred to museums in Dej or Cluj, while many others are scattered through the villagers' yards and garden walls. As a symbol of the castle's decay and plunder during the Communist régime, of the "people's" ownership, until recent, on the left corner of the main façade, above

▲ Castelul Haller din Coplean, în anii de după naționalizare. Reproducere după Grigore Ionesco, *Histoire de l'architecture en Roumanie, de la préhistoire à nos jours* (București: Editura Academiei R.S.R., 1972), Fig. 261.

The Haller castle in Coplean, after the nationalisation of 1948. Image reproduced from Grigore Ionesco, *Histoire de l'architecture en Roumanie, de la préhistoire à nos jours* (Bucharest: Editura Academiei R.S.R., 1972), Fig. 261.

deasupra soclului, se puteau citi, cuvintele, „SOCIALISM FERICIRE”.

În prezent, castelul a ajuns o veritabilă ruină — reprezentând una dintre cele mai frumoase și mai periclitate clădiri din patrimoniul cultural național. Este înscris pe Lista monumentelor istorice a județului Cluj / 2015, *cod CJ-II-m-B-07576 — Castelul Haller (ruine)*. Doar unul dintre turnurile circulare și urmele fortificației abia se mai păstrează, iar baza unui alt turn circular cu greu mai poate fi identificată. Cu toate acestea, așa cum vom vedea în continuare, încă mai putem admira, respectiv identifica, farmecul trecutului.

Nu se pot găsi mărturii clare despre existența unui parc aparținând castelului de la Coplean. Cu toate acestea, o cercetare retrospectivă a vechilor ridicări topografice, ilustrează, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, conturarea unei grădini-parc, aferente incintei fortificate, în partea sud-vestică, spre lunca inundabilă a

the socle, one could still read the words “SOCIALISM FERICIRE” (SOCIALISM HAPPINESS).

Now, the castle is a genuine ruin — being one of the most beautiful and also one of the most compromised buildings of the national cultural heritage. It is listed as a historical monument of Cluj county, under the code CJ-II-m-B-07576 — *Haller Castle (ruins)* —, the 2015 edition of the List of Historical Monuments. Only one circular tower and the traces of the fortifications are barely visible, while the base of another circular tower is hardly noticeable. However, as it shall be later discussed, one can still admire and appreciate the charm of the past.

There are no clear testimonies regarding a park being associated with the castle in Coplean. However, a retrospective analysis of old surveys shows, starting with the second half of the 18th century, the layout of a garden / park, adjacent to the fortified enclosure, to the South-West, towards the floodplain of Someș River. The information is corroborated by the elders of the village, who

◀ Fațada principală a castelului Haller din Coplean, în anii 1970. Reproducere după Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (București: Kriterion, 1973), Fig. 154.

The main façade of the Haller castle in Coplean, in the 1970s Image reproduced from Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (Bucharest: Kriterion, 1973), Fig. 154.

▼ Fațada posterioară a castelului Haller din Coplean, în anii 1970. Reproducere după Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (București: Kriterion, 1973), Fig. 155.

The rear façade of the Haller castle in Coplean, in the 1970s Image reproduced from Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (Bucharest: Kriterion, 1973), Fig. 155.

[34] Interviu realizat în anul 2009.

Interview dating from 2009.

râului Someș. Având în vedere poveștile localnicilor în vârstă, se pare că, urmele unui parc cu plopi, castani, stejari și răchite se mai păstrau la începutul secolului al XX-lea. Victor Metea, domiciliat în Coplean, unul dintre moștenitorii familiei Elekes, ne-a povestit[34] amintirile sale despre frumusețea acestui parc, pe care l-a străbătut de nenumărate ori în copilărie. Din păcate, din acest parc nu se mai păstrează astăzi nimic — nici un arbore nu a rămas în picioare, deoarece, după naționalizare, s-a tras plugul, pentru a se putea cultiva terenul. Așadar, deși sursele nu oferă informații despre vechimea acestui parc, putem aprecia că la începutul secolului al XX-lea, acesta exista de aproximativ 120-150 de ani — de pe timpul contelui János Haller (†1793), fiul lui György IV, inițiatorul castelului baroc-rococo de la Coplean.

describe the traces of a park comprising poplars, chestnuts, oaks, and osiers, which were still perceivable at the beginning of the 20th century. Victor Metea, residing in Coplean, one of the inheritors of the Elekes family, recounted[34] the beauties of this park, through which he often used to stroll in his childhood. Unfortunately, there is nothing left of this park — there is not one tree left standing because, after the nationalisation, the land was ploughed so that it could be used for crops. Thus, although there are no records to attest the age of this park, it can be estimated that, at the beginning of the 20th century, the trees were about 120-150 years old — making them contemporaries with Count János Haller (†1793), the son of György IV, the one who founded the Baroque-Rococo castle in Coplean.

■ Castelul Haller din Coplean, detaliu cu turnul sud-estic, 2017.

The Haller castle in Coplean, detail of the south-eastern tower, 2017.

[35] Pentru mai multe informații vezi, Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 204.

For more information see Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 204.

[36] Castrul a fost construit în anul 106, ca parte din linia de apărare Porolissum, Tihău, Căşeiu, Ilişua. Dan Isac, „Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000", CIMEC — Institutul de Memorie Culturală (București, 2001), p. 61, http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1031 (accesat 28 septembrie, 2018). *q.v.* Dan Isac, *Castrul roman de la SAMVM-Căşeiu. The Roman Auxiliary Fort SAMVM-Căşeiu* (Cluj-Napoca: Napoca Star, 2003).

The castrum was built in 106, as part of the Porolissum, Tihău, Căşeiu, Ilişua defence system. Dan Isac, "Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000", CIMEC — Institutul de Memorie Culturală (Bucharest, 2001), p. 61, http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1031 (accessed September 28, 2018). *q.v.* Dan Isac, *Castrul roman de la SAMVM-Căşeiu. The Roman Auxiliary Fort SAMVM-Căşeiu* (Cluj-Napoca: Napoca Star, 2003).

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.1. Castelul în timpul Renașterii

La 1600–1606 o primă reședință nobiliară este atestată la Coplean, datând din timpul principelui Bocskay. Cel mai probabil, analizând atât sursele istorice, cât și dovezile arheologice, zidăria din secolul al XVI-lea a fost realizată în mare parte utilizând piatră de la castrul roman Samun, din Căşeiu,[35] situat la o distanță de circa 1,5 km (în linie dreaptă) de castel, pe malul drept al râului Someş, la confluența cu pârâul Sălătruc.[36] Perimetrul acestei fortificații inițiale, de secol XVI,

4.1. The Renaissance Castle

In 1600–1606, a first manor house is documented in Coplean, dating from the times of Prince Bocskay. Based on historical sources, as well as on archaeological proof, the 16th century masonry was most probably built by using stone recovered from the Roman castrum of Samun, in *Căşeiu*,[35] situated at about 1,5 km (measured in a straight line) from the castle, on the right bank of Someș river, at its confluence with the Sălătruc stream.[36] The perimeter of the initial 16th century fortification can only be

■ Trei detalii din pivnița castelului Haller, ilustrând stratificațiile istorice în funcție de materialul utilizat și de modul de punere în operă.

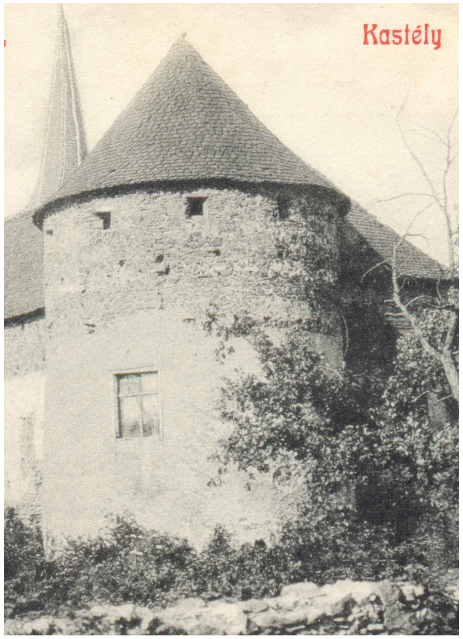
Three details from the cellar of the Haller castle, showing the historic layers according to the use of the construction materials and the pattern of the masonry.

poate fi doar presupus a fi identic cu cel al fortificației de secol XVII-XVIII, ale cărei rămășițe se păstrează până în prezent. Moștenitorul acestei curți nobiliare, György I Haller (†1633), întemeietorul ramurii de Coplean a familiei, este primul castelan atestat. Astfel, la începutul secolului al XVII-lea, probabil că, pornind de la curia Bocskay, el a inițiat un ansamblu fortificat, ce va fi transformat ulterior, de către succesorii săi, în mai multe etape. După cum reiese și din istoricul familiei Haller, putem presupune că, în timpul vieții lui György I Haller, *Curia Kaplian*, era o reședință renascentistă timpurie tipică, prevăzută cu fortificații tributare arhitecturii militare medievale târzii — astfel că, imaginea era similară cu cea a unei mici cetăți.

Cu toate acestea, dispariția prematură a lui György I Haller, în 1633, urmat, zece ani mai târziu, de fiul său Sámuel, probabil că nu a îngăduit intervenții prea ample asupra vechiului ansamblu întărit. Astfel,

assumed to have been the same with the one dating from the 17th–18th centuries, whose remains can still be seen today. The inheritor of this manor house, György I Haller (†1633), the founder of the Coplean family branch, is the first recorded castellan. Thus, at the beginning of the 17th century, probably starting with the Bocskay *kúria*, it was he who initiated a fortified ensemble, which would be transformed, later on, in several stages, by his descendants. As confirmed by the history of the Haller family, it could be presupposed that, during the lifetime of György I Haller, *Curia Kaplian* was a typical early Renaissance manor house, equipped with fortifications tributary to late medieval military architecture — consequently, its appearance was similar to that of a small fortress.

However, the premature passing of György I Haller, in 1633, followed, ten years later, by his son, Sámuel, probably prevented any ample intervention upon the old fortified ensemble. Thus, it is possible that

◀ Turnul nord-estic (demolat) al castelului Sükösd-Bethlen din Racoș. Reproducere după o carte poștală austro-ungară, circa 1900. (colecția autorilor)

The north-eastern tower (now demolished) of the Sükösd-Bethlen castle in Racoș. Reproduction of an Austro-Hungarian postcard, circa 1900. (the authors' collection)

▼ Turnul nord-estic al castelului fortificat al familiei Báthory din Șimleu Silvaniei, 2010.

The north-eastern tower of the Báthory family fortified castle in Șimleu Silvaniei, 2010.

[37] József Biró, *Erdélyi kastélyok* (Budapesta: Singer és Wolfner, 1943), p. 153.

József Biró, *Erdélyi kastélyok* (Budapest: Singer és Wolfner, 1943), p. 153.

[38] Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, pp. 139–140.

Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, pp. 139–140.

este posibil ca abia György II Haller (1643-1711), nepotul lui György I, și, respectiv, fiul său György III - János (†1731) să aibă o contribuție majoră în transformarea vechii curii și în amplificarea fortificațiilor și a construcțiilor anexe, pentru a le aduce la o imagine tipică ansamblurilor renascentiste transilvănene de gen. Despre forma acesteia s-au păstrat puține informații, însă datorită existenței unei fortificații cu patru *bastioane hexagonale* (sic!) [sau rotunde], care era prevăzută cu un turn de poartă, cu pod mobil, și care era înconjurată de un șanț inundabil de protecție, József Biró susține că ar fi putut semăna cu castelul Sükösd-Bethlen din Racoș[37] (*Alsórákos*, circa 1624-1698).[38] Deși ansamblul de la Coplean era de dimensiuni relativ modeste, putem face paralele, deasemenea, și cu alte ansambluri nobiliare contemporane, mai ales în ceea ce privește imaginea fortificațiilor: castelul fortificat al familiei Báthory din Șimleu Silvaniei (*Szilágy-Somlyó*, circa 1592-1600), vechiul castel

only György II Haller (1643-1711), the grandson of György I, and his son, György III - János (†1731), were able to add major contributions to the transformation process of the old *kúria* and to amplify the fortifications and the annex buildings, in order to bring them to a typical image of the Transylvanian Renaissance building type as such. Little information is known about its layout. Even so, due to the four *hexagonal* [or round] *bastion* (*sic*!) fortification, furnished with a gate tower, with drawbridge, and surrounded by a moat, József Biró claims that it could be similar to the Sükösd-Bethlen castle in Racoş[37] (HU: *Alsórákos*, circa 1624-1698).[38] Although the ensemble in Coplean was relatively modest in size, a parallel could be drawn to other contemporary nobiliary ensembles, especially with regard to the aspect of the fortifications: the Báthory family fortified castle in Șimleu Silvaniei (HU: *Szilágy-Somlyó*, circa 1592-1600), the old fortified castle of János Gálfi in Uioara (HU:

[39] *Ibid.*, p. 413.

Ibid., p. 413.

[40] Gyula Dávid, *A bonchidai Bánffy-kastély* (Cluj-Napoca: Polis, 2001), *passim*.

Gyula Dávid, *A bonchidai Bánffy-kastély* (Cluj-Napoca: Polis, 2001), *passim*.

[41] Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, pp. 158–162.

Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, pp. 158–162.

[42] Pentru stabilirea precisă a perimetrului incintei fortificate sunt necesare ample cercetări arheologice. Sondajele pot scoate la iveală fundațiile majorității construcțiilor adiacente zidului de incintă, existente la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cunoașterea lor poate fi aprofundată și prin corelarea cu puținele mărturii fotografice păstrate, realizate pe parcursul secolului al XX-lea.

Ample archaeological digs are necessary in order to identify the precise perimeter of the fortified enclosure. The foundations of most buildings adjacent to the wall, which existed at the end of the 18th century, could be unearthed. The information regarding these buildings, based until now solely on scarce photographic documents, dating from the 20th century, could thus be complemented.

[43] Este vorba despre inventarul proprietăților lui György Haller (*sic!*) din Coplean (în textul original Kaplyon) — castelul și bunurile mobile și imobile, datat la 1729 (castelul fortificat, curtea exterioară gospodărească, moara, cârciuma sau hanul și pământurile). Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (București: Kriterion, 1973), pp. 303–307.

Namely the inventory of György Haller's (*sic!*) estate in Coplean (original in Hungarian: Kaplyon) — the castle and the mobile and immobile goods, dating from 1729 (the fortified castle, the exterior yard, the mill, the alehouse or inn and the lands). Margit B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (Bucharest: Kriterion, 1973), pp. 303–307.

fortificat al lui János Gálfi din Uioara (*Marosújvár*, secolele XVI-XVII, situația dinainte de anul 1742),[39] vechiul castel al familiei Bánffy din Bonțida (*Bonchida*, situația dinainte de anul 1736),[40] vechiul castel al familiei Bethlen din Bahnea (*Bonyha*, circa 1545 și circa 1675-1700).[41]

La curia renascentistă, amplasată central, s-au efectuat, probabil, unele lucrări de „modernizare", la începutul secolului al XVIII-lea. Analizele din sit ne determină să credem că incinta fortificată cuprindea o suprafață de maximum 5500 m².[42] În plus, datorită inventarului amănunțit din 1729,[43] cunoaștem starea exactă a construcțiilor, la data respectivă, după cum vom comenta în continuare.

Astfel, incinta fortificată era de formă patrulateră, prevăzută cu patru turnuri bastionare hexagonale (*sic!* — probabil circulare) de colț — numite „bastion de piatră cu șase laturi", fiecare cu câte două niveluri, având la fiecare nivel câte o încăpere. Accesul în incinta fortificată se făcea, dintr-o curte exterioară,

Marosújvár, 16th-17th centuries, the layout before 1742),[39] the old Bánffy family castle in Bonțida (HU: *Bonchida*, the layout before 1736),[40] the old Bethlen family castle in Bahnea (HU: *Bonyha*, circa 1545 and circa 1675-1700).[41]

The centrally located Renaissance *kúria* probably underwent through a "modernisation" process, at the beginning of the 18th century. The on-site analyses compel us to acknowledge that the fortification wall enclosed a surface of a maximum of 5500 sqm.[42] In addition, due to the detailed inventory dating from 1729,[43] the exact state of the buildings, at that time, is known, as it shall be shown below.

Thus, the fortified enclosure had a rectangular layout, being provided with four hexagonal (*sic!*) bastion-like corner towers (most probably of circular layout) — which were called "six-sided stone bastion," each of them being two storeys high, with a single room on each level. The access way into the fortified enclosure

▲ Peisaj din Coplean, spre nord, cu zidul de incintă ruinat al castelului, văzut de la o fereastră a budoarului contesei Haller, 2019.

Coplean landscape, towards North, with the ruined precinct wall of the castle, seen from a window of Countess Haller's boudoir, 2019.

[44] Cursul acestui pârâu a fost deviat sau a dispărut în timp. Traseul fostului șanț de apă poate fi identificat și în prezent. Pârâul Cășeiu este figurat pe *Josephinische Landesaufnahme (1763-1787)*.

Throughout the years, the course of this stream was deviated or it disappeared. The route of the former moat can be still identified. Cășeiu stream is outlined on the *Josephinische Landesaufnahme (1763-1787)*.

dinspre nord, traversând un pod din lemn de stejar peste șanțul cu apă care proteja întregul ansamblu. Apa provenea din pârâul Cășeiu (*Kosály*).[44] Turnul porții (principale) era pe latura nordică a zidului de incintă. Poarta era din lemn de stejar. Deasemenea, exista și o poartă secundară din lemn de stejar, „puternică", la mijlocul zidului sudic, orientată spre pârâul Cășeiu. De jur împrejurul zidului de incintă sau adăpostite în încăperile turnurilor de colț, inventarul localizează și descrie în detaliu o serie de anexe gospodărești și atenanse (multe realizate din piatră), spre exemplu: locuințele soldaților, închisoarea, bucătăriile, un foișor cu filigorie prevăzută cu două clopote, o serie de latrine (umblătoare), locuințele bucătarilor, locuințele preoților, depozitul de cereale pe stâlpi de lemn prevăzut cu pridvor și acoperit cu șindrilă (tip de coșar pe picioare, construcție tipică perioadei), brutăria, spălătoria, distileria de vin, pivnița de varză murată, remiza cu șase

passed through an exterior yard, facing North, and then crossed the moat, which protected the ensemble, over an oak bridge. The water supplying the moat was branched off from Cășeiu stream (HU: *Kosály*).[44] The (main) gate tower was situated on the northern part of the fortification wall. The gate was made of oak. There was a "strong" secondary gate, as well, also made of oak, placed in the middle of the southern wall, facing the Cășeiu stream. The inventory also records, in great detail, several annex buildings (most of them built of stone), located around the enclosing wall or hosted inside the rooms of the corner towers; for example: the soldiers' accommodations, the jail, the kitchens, a porch topped by a turret fitted with two bells, a number of latrines, the cooks' accommodations, the priests' accommodations, the granary suspended on wooden poles and also provided with a porch and a shingled roof (a construction typical of those days), the bakery, the laundry, the wine distillery, the

■ Trei detalii din colțul nord-estic al castelului Haller, ilustrând etapele succesive ale construcției, în funcție de forma și poziția gurilor de aerisire ale încăperilor pivniței, de materialul utilizat și de modul de punere în operă, 2009 și 2017.

Three details from the north-eastern corner of the Haller castle, showing the evolution of the building, according to the shape and position of the cellar windows, the use of the construction materials, and the pattern of the masonry, 2009&2017.

locuri pentru trăsuri, cotețe pentru găini, un grajd cu patru compartimente cu pridvor în față, cămara (magazia) de carne și cămara (magazia) de slănină.

În mijlocul curții, se alfa o casă „mare" (curia), zidită din piatră, a cărei descriere amănunțită permite *posibile asocieri* cu planul clădirii baroce. Pe latura ei nordică, în fața ușii de intrare, se afla un pridvor cu tavan din lemn, cu stâlpi de lemn frumos sculptați, prevăzut, de o parte și de alta, cu câte o scară cu trepte din stejar, cu parapet din cherestea. Ușa de intrare era din lemn, cu ferecături metalice și avea un ancadrament de piatra. Se intra în prima încăpere dinspre est, prevăzută cu o boltă „puternică", cu sobă-cuptor cu cupolă și cu cahle verzi smălțuite, cu două ferestre vechi cu cercevele de cositor, având spre est o latrină din piatră, cu dotările necesare, cu ușă cu colțare metalice. Înspre sud de aceasta, se putea intra într-o încăpere asemănătoare, podită cu cherestea, cu ușă cu colțare metalice

sauerkraut cellar, the remise for six carriages, the hen houses, a stable with four compartments and a porch on its main façade, the meat storehouse and the bacon storehouse.

The "big" manor house (the *kúria*) was erected in the middle of the courtyard, built of stone and whose detailed description allows *possible associations* with the layout of the Baroque building. The entrance, on the northern façade, was provided with a porch, with wooden ceiling, beautifully carved wooden pillars and also furnished, on both sides, with oak treaded stairs, whose railings were made of timber. The wooden entrance door was equipped with iron fittings and was also provided with a stone frame. When entering, the first room to the East was topped by a "strong" vault, furnished with an oven stove with a cupola, with green glazed tiles. On the eastern wall, there were two windows with tinned sashes and a stone privy, with the necessary equipment and a door with iron fittings. To the South, there was a similar room,

■ Două detalii din colțul nord-vestic al castelului Haller (unde era sala mare a curiei renascentiste), ilustrând etapele succesive ale construcției, în funcție de continuitatea zidăriei, de materialul utilizat și de modul de punere în operă, 2006 și 2017.

Two details from the north-western corner of the Haller castle (where the great hall of the Renaissance *kúria* used to be), showing the evolution of the building, according to the continuity of the masonry, the use of the construction materials, and the pattern of the masonry, 2006&2017.

și ferecături, cu un cuptor cu cahle verzi smălțuite, cu două ferestre cu cercevele de cositor, cu o latrină spre sud și cu dotările necesare. Alături de aceasta, spre vest, era sala mare — podită frumos cu lemn, având un frumos tavan cu grinzi de lemn și două vechi ferestre cu cercevele de cositor. Încăperea era prevăzută cu acelaşi tip de uşi cu ferecături metalice, cu o sobă cu cahle verzi glazurate și avea un bufet cu coloane (*i.e.* o piesă de mobilier tipic renascentistă). În același timp, sala mare comunica și cu pridvorul dinspre nord printr-o uşă de lemn.

Din sala mare, înspre sud, se intra în camera fetelor, situată astfel în colțul sud-vestic al casei. Aceasta era o încăpere mare, cu bolţi „puternice", cu ușa din lemn cu ferecături metalice, având o sobă-cuptor cu cahle verzi smălțuite și diverse piese de mobilier. Deasemenea, camera avea două ferestre cu cercevele de cositor, iar spre sud, era prevăzută cu o latrină și un pridvoraș, cu care comunica printr-o

with wide plank flooring, provided with a door with metal corners and reinforcements, an oven with green glazed tiles, two windows with tinned sashes and, to the South, a privy with the necessary equipment. Next to it, to the West, was the great hall, beautifully finished with wooden floorings, with a nice beamed ceiling, and two old windows with tinned sashes. The room was provided with the same kind of doors with iron reinforcements, an oven stove with green glazed tiles, and a credenza type cupboard (*i.e.* a typical Renaissance piece of furniture). At the same time, the great hall also communicated with the northern porch through a wooden door.

Adjoining the great hall, to the South, was the girls' chamber, thus located on the south-western corner of the house. It was a large room, with "strong" vaults, provided with a wooden door with iron reinforcements, an oven stove with green glazed tiles, and several pieces of furniture. At the same time, the room was provided with two windows with tinned sashes and a privy

▲ Fațada sudică a castelului Haller, ilustrând poziția pridvorașului aferent camerei fetelor din curia renascentistă, 2017.

The southern façade of the Haller castle, showing the position of the former small porch, belonging to the girls' chamber of the Renaissance *kúria*, 2017.

uşă. La capătul estic al pridvorașului se afla o altă latrină, de lemn, cu dotările necesare, în timp ce, la capătul vestic al acestuia se afla o scară din lemn de stejar, conducând spre cuptor (posibil o încăpere cu cuptor). Am identificat poziția acestui pridvoraș, prin golurile grinzilor din lemn ce îl susțineau, care sunt astăzi vizibile pe fațada sudică, la baza zidăriei renascentiste.

Tot din camera fetelor, înspre partea vestică, se deschidea o ușă ferecată spre o cameră-depozit (cămară de bunuri). Sub aceasta se afla o pivniță, destinată legumelor. Din camera fetelor, spre est, o ușă din lemn ferecată comunica și cu încăperea domnului.

Încăperea domnului era boltită și avea două ferestre vechi cu cercevele de cositor. În ea se aflau un șemineu realizat din piatră sculptată, cu cahle verzi glazurate deasupra, și diverse piese de mobilier. Aceasta comunica cu o mică încăpere boltită, spre est, cu o fereastra de sticlă, cu

to the South. The chamber also communicated, to the South, with a small porch, through a door. At the eastern end of the small porch was a wooden privy, with the necessary equipment, while at its western end was an oak stair, leading to an oven (possibly an oven room). We identified the position of this small porch, due to the piercings left behind by the wooden beams which supported it and which are visible today on the southern façade, at the base of the Renaissance masonry.

To the West, the girls' chamber was also communicating with a storage room, through a door with iron reinforcements. Underneath it, there was a storing cellar for vegetables. To the East, through a door with iron reinforcements, the girls' chamber was also connected to the master's chamber.

The master's chamber was vaulted and it had two old windows with tinned sashes. Inside there were a carved stone fireplace, topped by green glazed tiles, and several pieces of furniture. This room communicated with a small vaulted room, to the East, provided with a small

▲ Trei detalii cu guri de aerisire ale încăperilor pivniței castelului Haller, ilustrând juxtapunerea zidăriei și a completărilor de secol XVIII peste elevațiile renascentiste, 2009.

Three details of the cellar windows of the Haller castle, showing the Baroque structure and fillings overlapping the Renaissance elevation walls, 2009.

◀ Perspectivă din pivnița din colțul sud-estic a castelului Haller ilustrând perimetrul curiei renascentiste, 2017.

Interior of the south-eastern cellar of the Haller castle showing the perimeter of the Renaissance *kúria*, 2017.

acelaşi tip de uşă, destinată depozitării bunurilor de preț.

Deasemenea, inventarul precizează că, în afara incintei fortificate, spre est, se întindea o curte exterioară, împrejmuită cu gard din lemn de stejar, cu alte anexe gospodărești precum: curtea pentru păsări domestice, cotețe, o crescătorie de porci, grajduri pentru diverse animale (vite, bivoli, porci, pui de bivoli, mânji), o șură, un depozit de porumb, un atelier pentru dogari, mai multe grădini de legume, mai multe căsuțe din lemn, o pivniță de gheață etc. La rândul ei, această curte avea și o poartă spre sat.

Așadar, anul 1725, menționat în general în literatura de specialitate, ca anul de început al lucrărilor la castelul baroc, este incorect, după cum vom vedea și în continuare.

glass window, with the same kind of door, used for storing valuables.

The inventory also records that outside the fortified enclosure, to the East, there was an exterior yard surrounded by an oak fence, with several other annexes, such as: a yard for poultry, coops, a swinery, stables for different animals (cattle, buffaloes, pigs, buffalo calves, foals), a barn, a corn storage facility, a workshop for barrel makers, several vegetable gardens, several wooden structures (houses), an ice cellar, etc. This yard had another gate, as well, leading towards the village.

Thus, 1725, usually recorded, in the professional literature, as the year when the work on the Baroque castle began, is inaccurate, as it shall be discussed later on.

■ Castelul Haller din Coplean, detaliu de stucatură barocă păstrată într-o încăpere boltită de la parter, 2006.

The Haller castle in Coplean, detail of the Baroque stucco work preserved inside a vaulted room on the ground floor, 2006.

[45] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202. *q.v.* Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, p. 259.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 201–202. *q.v.* Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, p. 259.

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.2. Castelul în timpul barocului târziu

În urma împărțirii moștenirii între fii lui György III - János, (†1731), lui György IV (1708-1763) i-a revenit „casa cu pivniță”[45] (curia) și o parte din vechea incintă fortificată. Prin urmare, lui și fiului său János Haller (1740?-1793) li se datorează ansamblul baroc-rococo, care s-a păstrat până în prezent. Ridicarea familiei la rangul de conte în 1753, a avut drept consecință și dorința de a transforma reședința de la Coplean, într-un ansamblu demn de noul statut social. Aceasta va fi etapa extinderii și

4.2. The Late Baroque Castle

After the inheritance was divided among the sons of György III - János (†1731), György IV (1708-1763) received “the manor house with cellar”[45] (the *kúria*) and parts of the old fortified enclosure. Thus, it is he and his son, János Haller (1740?-1793), who are responsible for the Baroque-Rococo ensemble, preserved to the present day. The receiving of the countship, in 1753, led to the family’s wish of transforming the residence in Coplean into an ensemble worthy of their new social status.

▲ Fațada estică a castelului Haller, toamna, 2006.

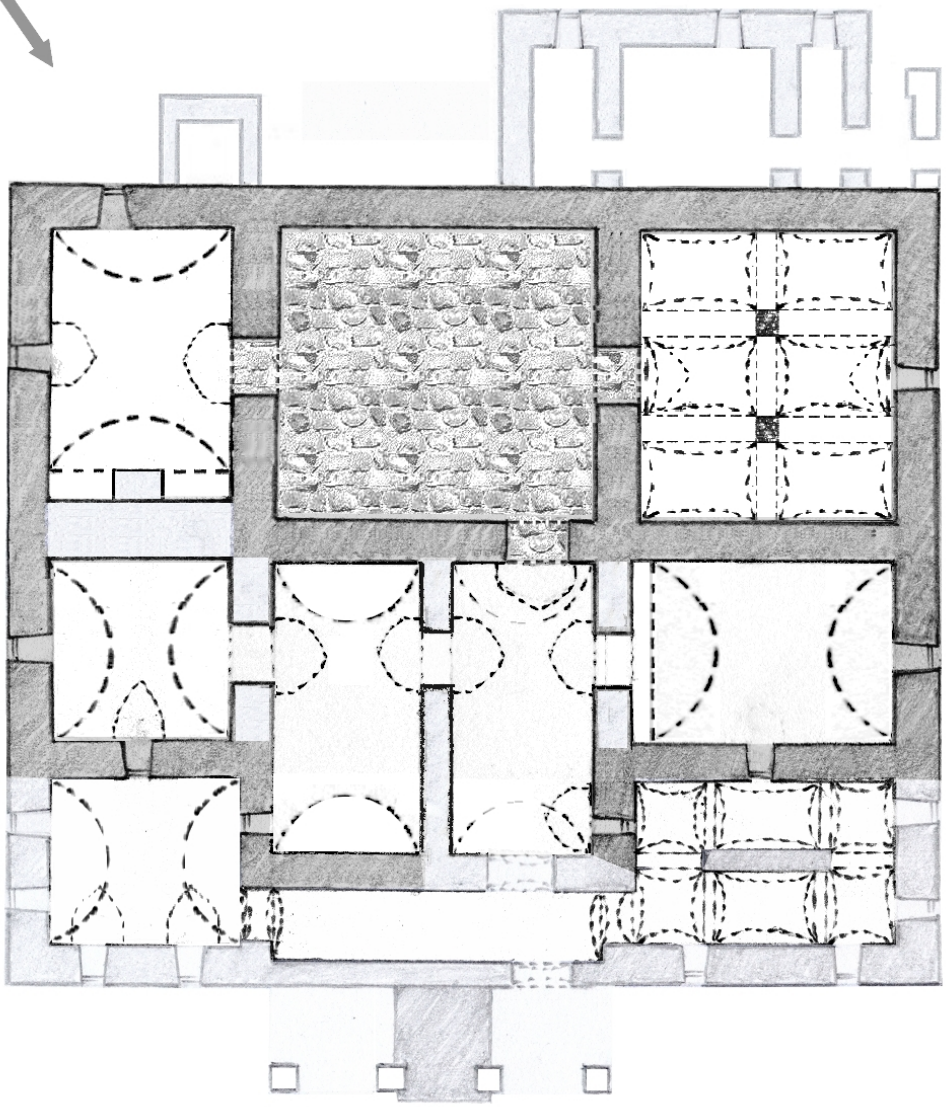
The eastern façade of the Haller castle, autumn, 2006.

etajării vechii curii renascentiste, proces încheiat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Această transformare are corespondențe similare în arhitectura castelelor din Transilvania, unde, după 1740, se produc marile schimbări în stil baroc, la vechi ansambluri renascentiste, *e.g.*: la Magna Curia de la Deva (*Déva*, circa 1744–1746, în timpul lui János Haller — 1692–1755 —, guvernatorul Transilvaniei între 1734–1755), la castelul Mikes din Uioara (*Marosújvár*, circa 1742), la castelul Bánffy din Bonțida (*Bonchida*, circa 1747–1784), la castelul Wesselényi din Comlod (*Komlód*, 1756–1786) și, mai târziu, la castelul Csáky din Almașu (*Váralmás / Nagyalmás*, 1765–1776), iar către sfârșitul secolului al XVIII-lea la castelul Bethlen din Bahnea (*Bonyha*).

Astfel, se poate justifica geneza partiului și a volumului baroc, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Totodată, se justifică și faptul că, planul actual nu prezintă simetrie și prin dimensiuni, cu atât mai mult în fațada principală,

This was when it was decided that the old Renaissance manor house should be extended and have another story added, a process which lasted until the second half of the 18th century. This kind of transformation is very common among Transylvanian castles, particularly after 1740, when old Renaissance ensembles underwent major Baroque transformations, *e.g.*: the Magna Curia in Deva (HU: *Déva*, circa 1744–1746, under János Haller — 1692–1755 —, Governor of Transylvania between 1734 and 1755), the Mikes castle in Uioara (HU: Marosújvár, 1742), the Bánffy castle in Bonțida (HU: *Bonchida,* circa 1747–1784), the Wesselényi castle in Comlod (HU: *Komlód*, 1756–1786), later on the Csáky castle in Almașu (HU: *Váralmás / Nagyalmás*, 1765–1776), and, towards the end of the 18th century, the Bethlen castle in Bahnea (HU: *Bonyha*).

Thus, the genesis of the Baroque layout can be explained and dated during the second half of the 18th century. At the same time, the current layout can also be explained: namely, despite its symmetrical composition,

◀ Reconstituirea planului pivniței castelului Haller, 2019. Textura de piatră marchează structura prăbușită (încăpere necercetată); cu gri închis structura renascentistă; cu gri deschis structura barocă; cu alb adițiile baroce.

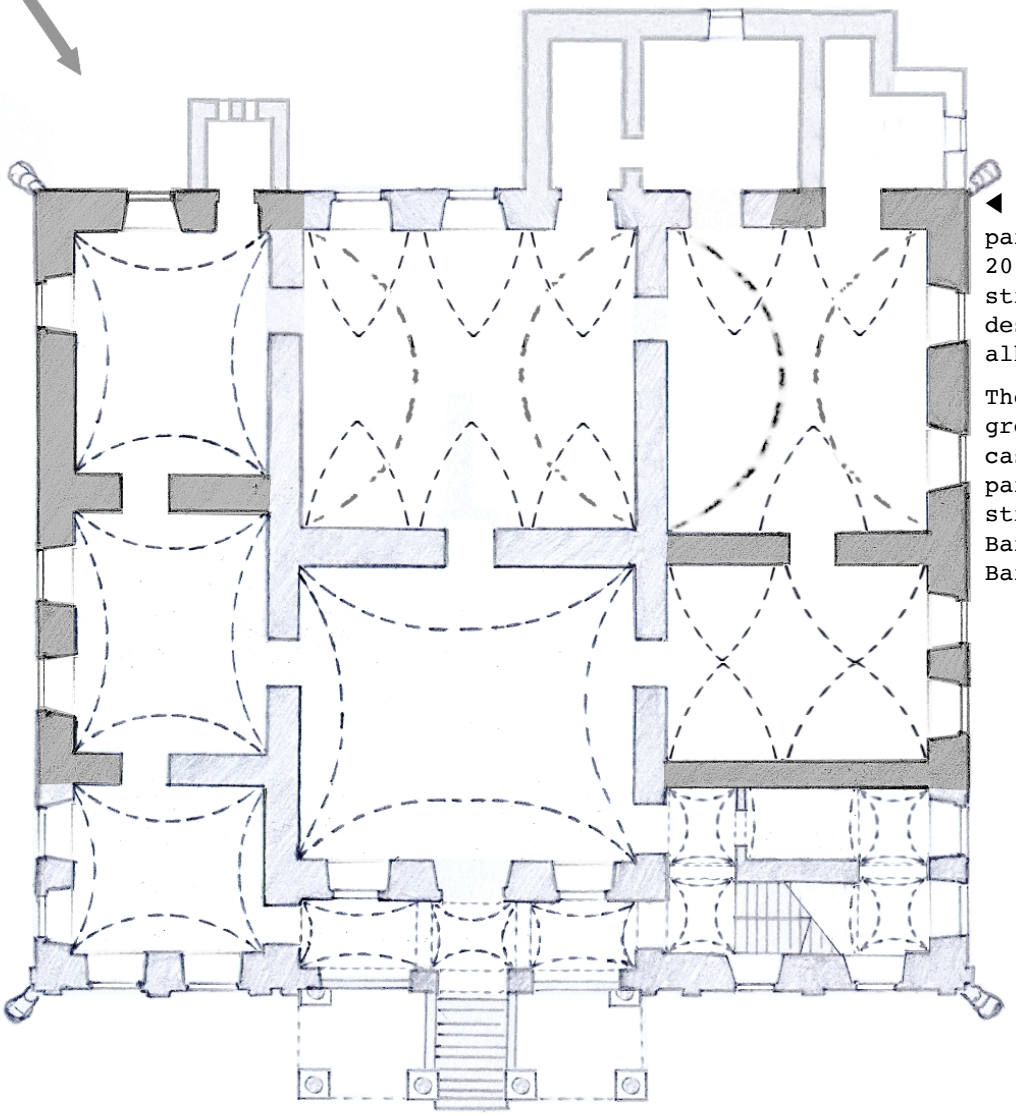
The reconstitution of the cellar plan of the Haller castle, 2019. The stone pattern depicts the collapsed structure (unexplored room); in dark grey the Renaissance structure; in light grey the Baroque structure; in white the Baroque additions.

orientată spre est – față de axul intrării, partea nordică este mai lată cu aproximativ 2 m decât cea sudică. Explicația logică vine din analiza documentelor păstrate în paralel cu cea a zidăriei pivniței: **vechea curie avea intrarea cu pridvorul de lemn la nord, în timp ce actuala construcție propune o întoarcere cu 90° a accesului, amplasat, de data aceasta, către est.** Prin urmare, în baroc, fațada estică a devenit cea principală, fiind și cea mai ornamentată. Intervențiile asupra vechii construcții au fost ample, fapt dovedit, așa cum vom vedea în continuare, de studiul aprofundat al zidăriei.

Au fost, probabil, *trei etape principale de construire*: *inițierea lucrărilor* (circa 1750–1763, în timpul lui György IV Haller), *finalizarea și „completarea" lucrărilor care au adus clădirea la un stadiu locuibil* (circa 1763–1770, în timpul lui János Haller) și, respectiv, *realizarea lucrărilor de decorare a interioarelor* (încheiate spre 1771–1773, în timpul lui János

the eastern façade lacks a dimensional symmetry – relative to the axis of the entrance, the northern part is about 2 m wider than the southern one. The analysis of the available documents, corroborated by the layout of the basement, provide a logical explanation: **the entrance and the wooden porch of the old manor house were facing North, while the current construction proposes a 90° rotated entrance, thus located, on the eastern façade.** Consequently, the Baroque layout used the eastern façade as the main one, therefore it was also the most decorated one. The old structure underwent ample transformations, also proven, as it shall be later on explained, by a thorough analysis of the uncoated stonework and brickwork.

Most probably, there were *three main building stages*: *the beginning of the construction* (circa 1750–1763, during the time of György IV Haller), *the completion of the construction and some additional works that made the building inhabitable* (circa 1763–1770,

◀ Reconstituirea planului parter al castelului Haller, 2019. Cu gri închis părți din structura renascentistă; cu gri deschis structura barocă; cu alb adițiile baroce.

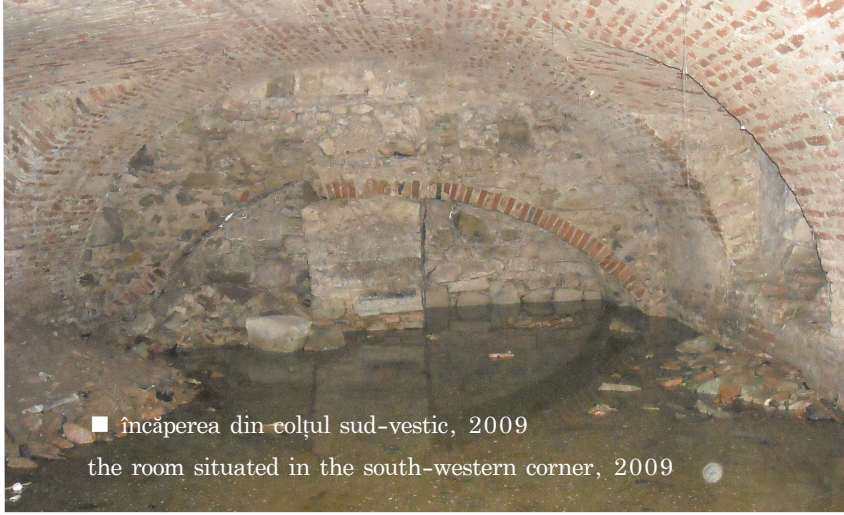
The reconstitution of the ground floor plan of the Haller castle, 2019. In dark grey parts of the Renaissance structure; in light grey the Baroque structure; in white the Baroque additions.

Haller). Astfel, remarcăm omogenitatea materialului utilizat la zidărie, pe verticală, chiar dacă la registrul superior domină cărămida (mai mult în zona golurilor și deschiderilor). Astăzi, putem afirma cu siguranță că structura portantă a corpului renascentist a fost înglobată în noua clădire barocă. Așadar, după mijlocul secolului al XVIII-lea, vechea clădire a fost în parte demolată, păstrându-se din ea anumite porțiuni ale elevațiilor și câteva arce de descărcare în interiorul pivniței (deși știm, din sursele istorice, că vechea curie avea pivnițe boltite). Aceste aspecte pot fi observate printr-o simplă cercetare de parament. Materialul rezultat din demolări, a fost mare parte utilizat la noile zidării. La noua construcție s-au utilizat cel puțin două tipuri de cărămidă plină presată în cantitate mare și două tipuri de manoperă, ceea ar justifica o desfășurare a șantierului pe mai mulţi ani. Tipul plat (cărămida foarte îngustă) este clar o marcă a secolului al XVIII-lea

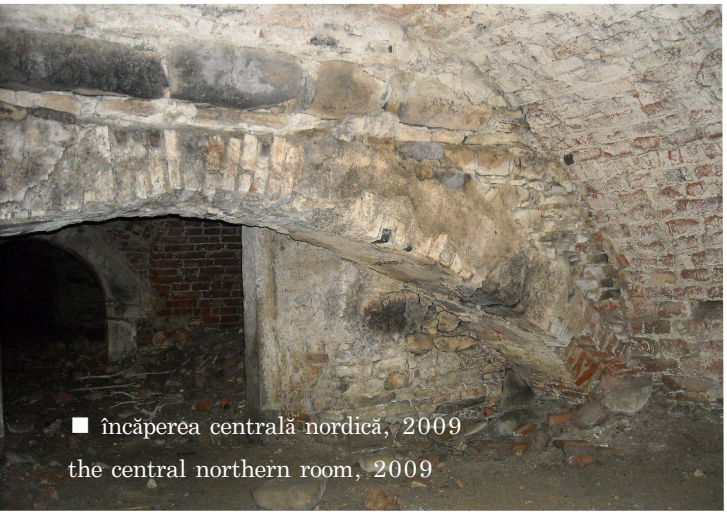
during the time of János Haller), and *the interior decorations* (completed towards 1771-1773, during the time of János Haller). Thus, the homogeneity of the material used for the stonework becomes evident, even though, on the upper floor, the brickwork becomes predominant (mainly in the case of the openings). It is safe to assume that the load-bearing structure of the Renaissance manor was incorporated into the new Baroque building. Consequently, after the middle of the 18th century, the old building was partly demolished, preserving certain sections of the elevation walls and several foundation arches of the basement (although the historical records state that the old *kúria* had vaulted cellars). These facts become evident through a simple analysis of the pattern of the masonry. The materials obtained during the demolition process, were mostly reused for the new stonework. The new building used at least two types of pressed brick, in large quantities, and two types of workmanship, details

■ încăperea centrală de distribuție, 2006
the central entrance room, 2006

■ încăperea din colțul sud-vestic, 2009
the room situated in the south-western corner, 2009

■ încăperea centrală nordică, 2009
the central northern room, 2009

■ Imagini ale pivniței castelului Haller ilustrând relația dintre noua structură barocă și vechile elevații renascentiste cu completări, consolidări și adaptări

Images of the cellar of the Haller castle showing the relation between the new Baroque structures and the old Renaissance elevation walls, with fillings, consolidations, and adjustments.

■ încăperea din colțul nord-vestic, 2017
the room situated in the north-western corner, 2017

■ încăperea mediană sudică, 2009
the central southern room, 2009

și prezența sa poate fi observată la toate adițiile, completările și bolțile tipic baroce. Celălalt tip (cărămida mai groasă) se întâlnește doar în câteva încăperi ale parterului și ale pivniței. Boltirile pivniței au fost realizate parțial pe vechea tramă, înglobând zidurile de rezistență din piatră existente și, evident, vechile fundații (la cote variabile, în funcție de încăpere). Bolțile cilindrice ale pivniței prezintă, în zona deschiderilor, penetrații cu vădite trăsături baroce. Aceste bolți sunt și ele de două tipuri — adică, utilizând două tipuri de cărămidă, ceea ce sugerează două etape. O parte sunt clar, realizate integral, imediat după mijlocul secolului al XVIII-lea, iar cealaltă parte, ulterior, spre sfârșitul secolului. Cele din prima categorie utilizează cărămidă nouă, dar mai groasă (la încăperea de distribuție și la încăperile imediat adiacente ei) și trădează prin manoperă etapa transformărilor inițiate de György IV Haller. În pivniță, atât la intrare,

that could justify the fact that the construction site spanned over several years. The narrower of the two is a trademark of the 18th century and it can be observed in all additions, adjustments, and Baroque vaults. The thicker type can be seen only in some ground floor and basement rooms. The basement vaults were partially built on the old layout, incorporating the existing stone load-bearing walls and, obviously, the old foundations (of varying heights, depending on the room). The cylindrical vaults of the basement reveal penetrations for openings of obvious Baroque features. These vaults are of two types, as well — namely they use two types of bricks, a fact which suggests two different construction stages. Some of them were clearly fully built, right after the middle of the 18th century, while the others were built later on, towards the end of the century. The first category used new brick, the thicker kind (the basement entrance room and the rooms immediately adjacent to it), while the workmanship places their

▲ Încăperea centrală de distribuție din pivnița castelului Haller, ancadramentul de piatră dinspre sud, 2009.

The central entrance room of the cellar of the Haller castle, the southern stone frame, 2009.

◀ Încăperea centrală de distribuție din pivnița castelului Haller, ancadramentul de piatră dinspre nord, cu elemente renascentiste reutilizate, 2009.

The central entrance room of the cellar of the Haller castle, the northern stone frame, made of reused Renaissance elements, 2009.

▼ Pivnița castelului Haller, deschiderea cu arc în segment dintre încăperea mediană estică și încăperea centrală sudică, fără ancadrament de piatră, 2006.

The cellar of the Haller castle, the segmental arched accessway from the eastern central room to the southern central room, without stone frame, 2006.

cât și în cele două încăperi succesive de distribuție, deschiderile au fost prevăzute cu ancadramente de piatră, majoritatea cu terminație semicirculară, doar unul singur fiind diferit. Acesta se remarcă prin reutilizarea unor piese de la ancadramente renascentiste, dispuse în sistem trilitic. Toate ancadramentele au fost montate în zidării realizate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, chiar dacă unele dublează zidurile renascentiste. Unele încăperi ale pivniței păstrează arce de descărcare mai vechi (un fel de arce dublouri de la structura inițială), libere, parțial zidite sau cu pile intermediare, asigurând stabilitatea și capacitatea portantă pentru susținerea noilor pereți despărțitori de la nivelurile superioare. Mai mult, toate aceste arce sunt dublate de ziduri care să le mărească rezistența. Se poate observa o ușoară neîndemânare în stăpânirea principiilor constructive și, mai ales, în țeserea zidăriei mixte baroce, evidențiind clar faptul că o structură mai veche a

building during the transformations initiated by György IV Haller. In the basement, the openings of the entrance and of the next two successive rooms were provided with stone frames, most of which were topped by cylindrical arches, only one of them being different. This particular opening was furnished with parts of reused Renaissance stone frames, arranged in a trilithon system. All frames were included in stonework dating form the second half of the 18th century, even though some doubled the Renaissance walls. Some of the basement rooms preserved older relieving arches (a sort of transverse ribs of the original structure), some of which were partially walled up or reinforced by intermediary pillars so that they could bear the load of the new upper floors partitioning walls. Moreover, all these arches were doubled by walls designed to increase their load-bearing capacity. There is a slight clumsiness in mastering the constructive principles and especially in the laying of the mixed Baroque

■ Castelul Haller, detalii ilustrând fragmente de ancadramente renascentiste (re)utilizate la profilul terminal al soclului, pe fațada principală estică și la porțiunile de zid (spre nord și sud) aferente încăperilor de colț, care corespund adăugirilor baroce, 2009 și 2017.

Haller castle, details showing Renaissance stone frame fragments, (re)used as top mouldings for the socle, on the main eastern façade, and on the wall sectors (on the northern and southern façades), belonging to the corner rooms added in the Baroque, 2009 & 2017.

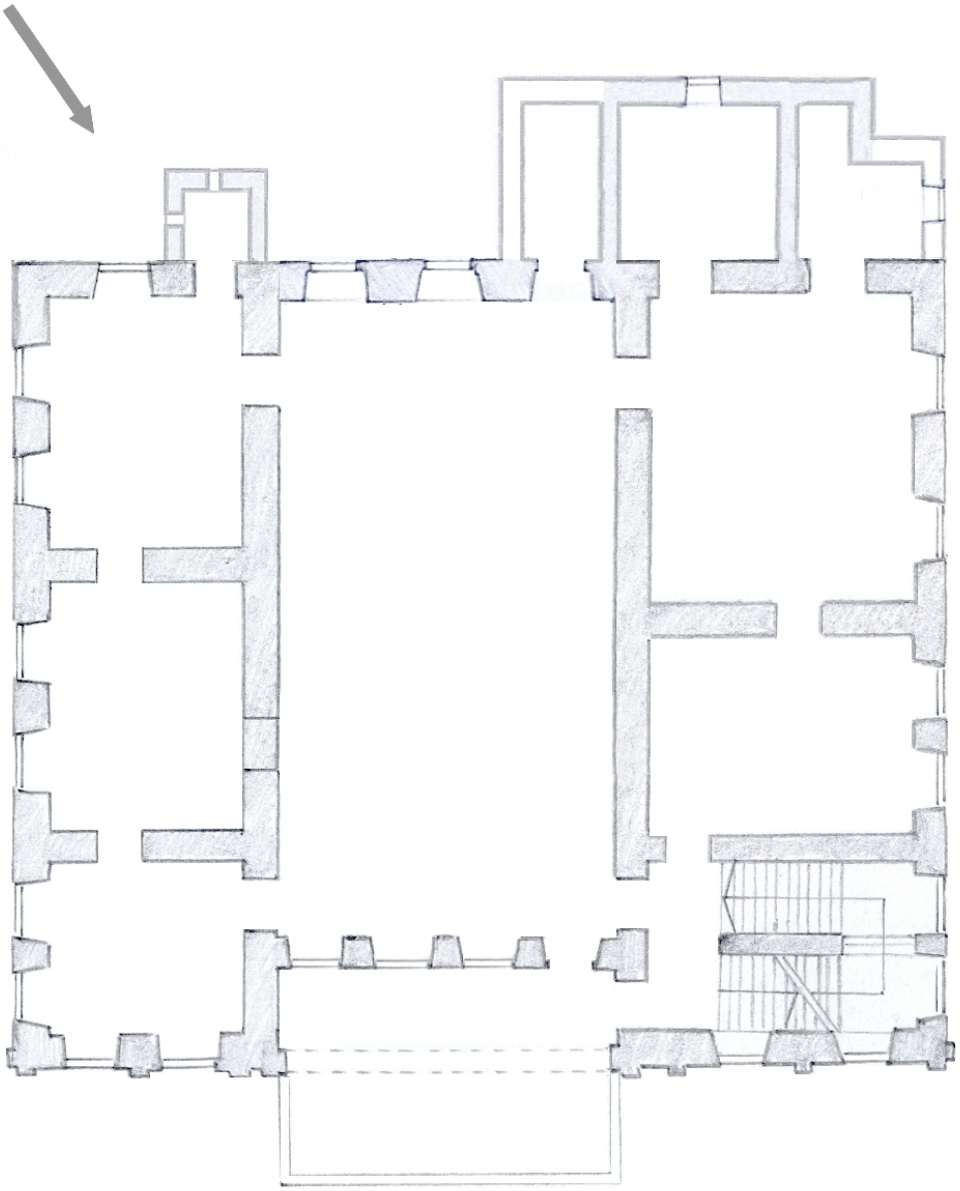

fost adaptată pentru o construcție nouă, mult mai amplă (mai mare și mai înaltă), impunându-se anumite consolidări. În plus, din imaginile vechi și din relevee se observă că și micile anexe adosate clădirii erau prevăzute cu pivniță, datând din secolul al XVIII-lea, care, în mod evident, nu comunica cu pivnița mare, ci avea un acces lateral, dosnic, în colțul nord-vestic. Acest fapt le plasează clar în etapa completărilor lui János Haller.

Presupunerea noastră este susținută de prezența a numeroase fragmente de ancadramente renascentiste, (re)utilizate la profilul terminal al soclului, pe fațada principală estică și la porțiunile de zid (spre nord și sud) aferente încăperilor de colț, care corespund adăugirilor baroce. Aceste piese de piatră formează, de fapt, un brâu ce se termină brusc la contactul cu perimetrul vechii curii renascentiste. Astfel, la nivelul parterului, prin analiza paramentului, se distinge clar limita între zidul

masonry, all of these clearly pointing out that an older structure was adapted and modelled into a newer and much more ample (wider and taller) building, thus implying certain consolidations. In addition, old images and surveys show that the small annexes adjacent to the building were also provided with a basement, dating from the 18th century. Obviously, this was not linked to the main basement, having a separate side entrance, on the north-western corner. This fact places these interventions during the stage of additions initiated by János Haller.

This presupposition is backed up by the existence of numerous Renaissance stone frame fragments, (re)used as top mouldings for the socle, on the main eastern façade, and on the wall sectors (on the northern and southern façades), belonging to the corner rooms added in the Baroque. These pieces of stone form a stringcourse, which ends abruptly when meeting the perimeter of the old Renaissance *kúria*. Thus, on the ground floor, the analysis of the masonry clearly shows the limit between the

◀ Reconstituirea planului etajului castelului Haller, 2019. Cu gri deschis structura barocă; cu alb adițiile baroce. Compartimentarea spațiului central nu a putut fi datată și redată cu precizie, deoarece nu mai există urme *in situ*.

The reconstitution of the upper floor plan of the Haller castle, 2019. In light grey the Baroque structure; in white the Baroque additions. The partitioning of the central space could not be precisely dated and established, due to the lack of *in situ* traces.

[46] Desigur, după incendiul din anii 1920, la hornuri s-a intervenit pentru a li se reduce înălțimea, fiind adaptate noului tip de acoperiș.

After the 1920s fire, the chimneys' height was, of course, shortened, in accordance with the new roof type.

exterior renascentist păstrat și cel baroc adăugat pentru a prelungi clădirea spre est. Se poate observa că unicul horn păstrat, cu siguranță realizat în perioada barocă, este alcătuit integral din același tip de cărămidă ca și cea utilizată la întreaga zidărie din secolul al XVIII-lea.[46] La fel, este evident și faptul că pilaștrii prezintă o țesere firească în ansamblul fațadei estice. Așadar, extinderea estică, formată din încăperile colțului nord-estic și ale celui sud-estic, cuprinzând între ele rezalitul terasei cu porticul intrării, pe toate cele trei niveluri, este o realizare pur barocă. De fapt, aici a fost amplasată, în colțul nord-estic, și scara ce asigura accesul la etaj, dar și la pod — prezența ei nu este exprimată în exterior. Gurile de aerisire ale pivniței sunt de două feluri: vechi-renascentiste și, respectiv, moderne-baroce. Cele vechi sunt prezente în pivnița actuală, nu numai spre exterior, ci și între încăperile din perimetrul fostei curii renascentiste și cele ale extinderii

existing Renaissance wall and the Baroque wall, added for the extension facing East. The only preserved chimney, without doubt dating from the Baroque period, is entirely made of the same type of brick as the one used for the entire 18th century brickwork.[46] Likewise, the pilasters reveal a regular bricklaying for the eastern façade ensemble. Therefore, the eastern extension, consisting of the rooms on the north-eastern and south-eastern corner, including the terrace, with the entrance portico, forming a three-storeyed avant-corps, is purely Baroque. Actually, the north-eastern corner is where the stairway, leading to the upper floor and to the attic, was also built — however, its presence is not visible from the exterior. There are also two types of ventilation openings for the basement: the old Renaissance ones and the modern Baroque ones. The older ones are present not only on the exterior walls of the current basement, but also between the rooms of the former Renaissance *kúria* and the adjoining

▲ Perspectivă asupra castelului Haller dinspre nord, în lumina apusului unei zile de toamnă, 2006. În prim plan, zidul de incintă, cu urme de intervenții, unde ar fi fost intrarea inițială.

View towards the Haller castle as seen from the North, in the sunset light on an autumn day, 2006. In the foreground, the precinct wall, revealing traces of interventions, where the original entrance should have been.

baroce, delimitând astfel clar, indubitabil, conturul primeia, în relație cu a doua.

Totodată, cel mai probabil, în această perioadă, s-a intervenit major și la incinta de fortificată. Zidurile groase erau realizate din piatră. Mult material constructiv provenea de la castrul roman din apropiere. Incinta era rectangulară, prevăzută cu turnuri (*circulare*) de colț, de tip bastionar, având paramentul cu teșituri – de unde și aspectul lor *hexagonal*. Anexele gospodărești juxtapuse fortificațiilor au fost remodelate și reamplasate. Remarcăm, deasemenea, că zidul de pe latura nordică, păstrat până în prezent, prezintă urme de intervenții, în dreptul castelului, unde ar fi fost intrarea inițială, în secolele anterioare. Prin urmare, se pare că în parte zidul de incintă a fost refăcut în baroc. În plus, multe dintre construcțiile „neaspectuoase" din interiorul incintei au dispărut. Probabil din dorința de a amenaja o curte elegantă în fața intrării, spre

In all likelihood, during the same period, there were major remodelling works done to the fortified enclosure, as well. The thick walls were made out of stone. Much of the building material came from the nearby Roman castrum. The enclosure had a rectangular layout, provided with (*circular*) corner bastion-like towers, with an edged facing – hence their *hexagonal* look. The annexes, adjacent to the fortifications, were remodelled and redistributed. The northern section of the wall, preserved to the present day, reveals traces of interventions, on the segment facing the castle, where the original entrance must have been built, during the previous centuries. Accordingly, parts of the wall must have been rebuilt during the Baroque period. Moreover, many of the "unpleasant looking" buildings within the enclosure disappeared. Most probably, the intend to design an elegant courtyard, to the East, in front of the entrance, led to

▲ Perspectivă asupra ansamblului castelului Haller dinspre sud-est. Reproducere după József Kádár, ed., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), vol. IV, p. 203.

View towards the Haller castle and grounds as seen from the South-East. Image reproduced from József Kádár, ed., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), vol. IV, p. 203.

[47] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 204.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 204.

est, incinta a fost degajată considerabil. Astfel, spre vest s-au organizat grajdurile și manejul. Totodată, s-a reconsiderat și intrarea estică, care spre sfârșitul secolului al XVIII-lea a devenit și accesul principal — curtea exterioară gospodărească a castelului a fost restructurată complet, prin trasarea unei axe în dreptul intrării și prin formarea de noi loturi cu anexe și dependințe. Din păcate, nu cunoaștem imaginea porții decât de la începutul secolului al XX-lea, când era destul de modestă, cu două pile masive de zidărie ce flancau poarta propriu-zisă. Așadar, în urma șantierului baroc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se pare că și curtea beneficia de aceeași pompă ca întreg castelul, fiind cu totul diferită față de situațiile din anul 1729, respectiv 1731, descrise anterior: „în spatele castelului era un manej acoperit, cu o arenă rotundă, cu lojă cu locuri de stat jos. De o parte și de alta erau grajduri cu bolți care sprijineau pe coloane sculptate.”[47]

a process of clearing out the premises. Consequently, the stables and the manège were relocated to the West. The eastern gate was reconsidered as well and, towards the end of the 18th century, it became the main entrance — the exterior yard of the castle was completely restructured by an axis, traced in front of the entrance, which generated new plots equipped with outbuildings and other annexes. Unfortunately, the design of the gate is known only in its modest, early 20th century instance, with two massive masonry pillars flanking the actual gate. The Baroque remodelling, dating from the end of the 18th century, seems to have included the courtyard, as well; thus, it displayed the same grandeur as the castle, entirely different from its 1729, respectively 1731, instance previously described: “behind the castle there was a covered manège, with a round arena, with boxes furnished with seats. There were stables on both sides, topped by vaults that were supported by carved columns.”[47]

■ Detaliu din colțul sud-estic al castelului Haller, ilustrând etapele succesive ale construcției, în funcție de forma și poziția gurilor de aerisire ale încăperilor pivniței, de materialul utilizat și de modul de punere în operă, 2006.

Detail from the south-eastern corner of the Haller castle, showing the evolution of the building, according to the shape and position of the cellar windows, the use of the construction materials, and the pattern of the masonry, 2006.

[48] Sau chiar abandonat în urma morții soției sale în 1762, la numai 44 de ani.

Or even abandoned due to his wife's death, in 1762, when she was only 44 years old.

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.3. Modificările aduse proiectului inițial în stil baroc

Cu toate acestea, se pare că, moartea lui György IV Haller, în anul 1763, a surprins un șantier neterminat,[48] undeva în zona registrului parter, fără *extinderea estică* și anexele de pe fațada vestică. Astfel, fiului său János, noul castelan, îi pot fi atribuite finalizarea lucrărilor construcției baroce târzii (etapa a doua), cu completările aferente și comandarea finisajelor luxoase (etapa a treia), expuse pe larg în „Descriptio castelli

4.3. The Changes of the Original Baroque Design

In spite of all of these, it seems that when György IV Haller died, in 1763, the construction site was still ongoing,[48] there were works being done on the ground floor. At that time, the building was lacking its *eastern extension* and the annexes on the western façade. Thus, his son, János, the new master of the castle, was the one to finish the late Baroque construction phase (the second building stage), including the supplementary additions and the luxuriant finishings (the third

▲ Detaliu din colțul sud-estic al castelului Haller, ilustrând multe dintre finisajele originale, 1963. (Fotografie de Vasile Mitrea, Dosar DMI 801/1955, clișeu 248/19). Sursa: Monumente Uitate, „Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

Detail from the south-eastern corner of the Haller castle, showing many of the original finishings, 1963. (Photo by Vasile Mitrea, File DMI 801/1955, picture 248/19). Source: Monumente Uitate, "Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

[49] Această scriere cu valoare patrimonială este citată și în V. Biró, „Veress Mátyás,", p. 119, în anul 1960. Nicolae Sabău prezintă în limba română fragmentele din „Descriptio castelli Kapjonensis", citate de V. Biró în limba maghiară. Vezi Nicolae Sabău, „Castelul Haller din Coplean (județul Cluj)," *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, Nr. 2 / XIV (1983): pp. 80-86, pp. 83-84. Sabău precizează că acest manuscris a fost păstrat în arhiva bisericii romano-catolice din Coplean, intrând ulterior în posesia bibliotecii bisericii romano-catolice din Dej (referire la biserica Mănăstirii franciscane din Dej). El ne-a confirmat că acest manuscris încă există și că se află, în prezent, în atenția cercetărilor sale.

This text of great patrimonial value is cited also in V. Biró, "Veress Mátyás,", p. 119, in 1960. Nicolae Sabău presents, in Romanian, fragments of "Descriptio castelli Kapjonensis", cited by V. Biró in Hungarian. See Nicolae Sabău, "Castelul Haller din Coplean (județul Cluj)," *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, No. 2 / XIV (1983): pp. 80-86, pp. 83-84. Sabău notes that this manuscript was kept in the archives of the Roman-Catholic church in Coplean, afterwards being transferred to the library of the Roman-Catholic church in Dej (in fact, the library of the Franciscan Monastery in Dej). In a recent interview, he stated that the manuscript is still there and that it is the subject of some of his research.

Kapjonensis”.[49] Acest manuscris, cu rol de inventar, a fost redactat în anul 1795, pentru a servi unor dispoziții testamentare, ca urmare a succesiunii după decesul contelui János Haller și a transmiterii averii sale urmașilor fratelui tatălui său, Pál (†1766). Prin urmare, așa se explică și prezența formelor rococo în plastica decorativă a castelului. Acestea fiind spuse, se pare că, în jurul anilor 1766-1768, noul castel nu era încă complet locuibil. Cel mai probabil, toate ancadramentele de uși și ferestre erau montate, dar nu și închiderile propriu-zise (uși și ferestre). O cercetare atentă a ruinelor actuale, considerate în literatura de specialitate, *până acum*, un ansamblu unitar, realizat într-o singură etapă, indică faptul că, la proiectul baroc inițial, s-au făcut, de fapt, unele transformări interesante și adiții, care au intervenit pe parcursul șantierului, schimbând, oarecum, imaginea edificiului. Acest fapt este confirmat de analiza extensivă a

building stage), comprehensively detailed in “Descriptio castelli Kapjonensis”.[49] This manuscript, intended as an inventory, was drafted in 1795, so that it could be used for testamentary arrangements, during the succession process following Count János Haller’s death. Thus, his properties were transferred to the descendants of his father’s brother, Pál (†1766). Consequently, the presence of the castle’s Rococo decorations can be explained. In light of all of these, it seems that, around 1766-1768, the new castle was not entirely inhabitable. Most probably, all window and door frames were put in place, but not the closures themselves (doors and windows). *Until now*, the building was considered to be, by all previous studies, a homogenous ensemble, built in one single stage. However, a careful investigation of the current ruins, indicates, quite interestingly, the fact that the initial Baroque design was actually transformed and added, while the construction site was ongoing, accordingly altering the building’s

■ Castelul Haller, detalii care indică faptul că rezalitul terasei este un element adăugat ulterior, 2017.

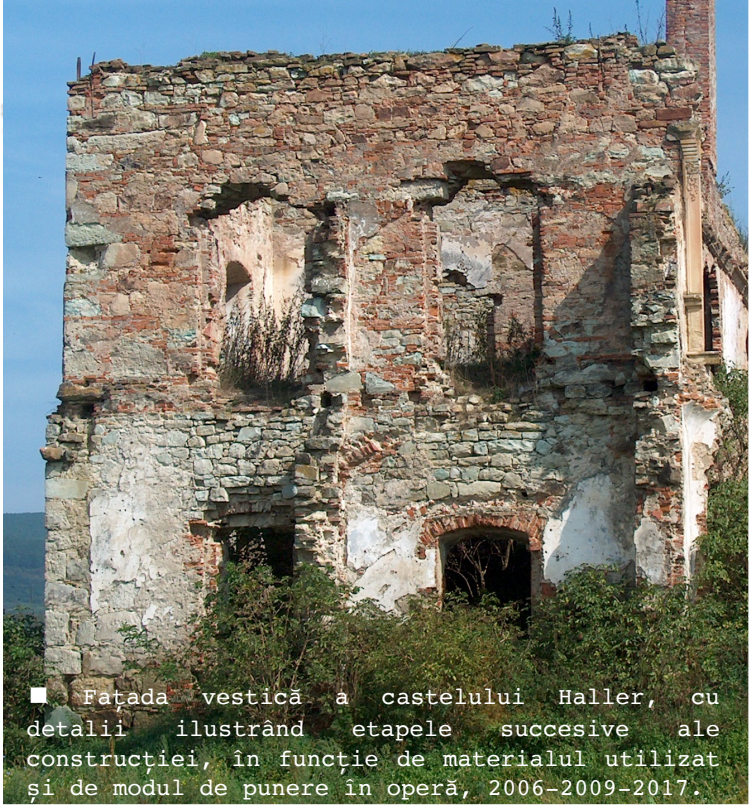
The Haller Castle, details showing that the terrace avant-corps was added later on, 2017.

materialului fotografic de arhivă și de detaliile pietrăriei.

Astfel, proiectul inițial, prevedea, probabil, un corp baroc compact, cu o fațadă principală mult mai reținută. În centrul compoziției se afla o terasă simplă (de tip logie), generată de cele trei arcade de la parter, păstrate până în prezent. Fără cercetări arheologice nu se poate ști exact dacă a fost gândit și un acces monumental. Cert este faptul că **rezalitul terasei este un element adăugat ulterior.** Din punct de vedere structural s-a făcut un compromis. Zidăria era deja executată, astfel încât antablamentul terasei a fost pur și simplu ancorat de corpul castelului, utilizând ancore și platbande din fier. La fel s-a procedat și cu jumătățile de coloane ionice, care au fost doar alipite structurii existente, ușor inabil, în colțurile din spate ale rezalitului terasei. Deopotrivă, scara monumentală și balustradele de la parter, dar și balustradele de la terasa de la etaj

appearance. This is confirmed by the extensive analysis of old photographs and by the details of the stonework.

Thus, the initial project probably envisaged a compact Baroque building, with a rather restrained main façade. There was a simple loggia like terrace, conceived as the centre of the composition, generated by the three ground floor openings (arches), which are still visible today. Without any archaeological research, it is unclear whether a monumental entrance was intended or not. However, it is certain that **the terrace avant-corps was added later on.** There was a compromise made, from a load-bearing viewpoint. The masonry was already built, thus the entablature of the terrace was just anchored to the main body of the castle, by the use of iron anchors and flat bars. The same was done for the Ionic half-columns, which were just placed, rather clumsy, next to the existing structure, in the back corners of this avant-corps. Both the monumental staircase and the stone

■ Fațada vestică a castelului Haller, cu detalii ilustrând etapele succesive ale construcției, în funcție de materialul utilizat și de modul de punere în operă, 2006-2009-2017.

■ The western façade of the Haller castle, with details showing the evolution of the building, according to the use of the construction materials, and the pattern of the masonry, 2006-2009-2017.

au fost clar introduse într-o structură deja existentă și finalizată către 1770. Similar, la fațada posterioară, orientată spre vest, în proiectul inițial s-au prevăzut două mici anexe, sub forma unor excrescențe — dotări necesare ca dovadă a mai noilor preocupări pentru confort — probabil camere de toaletă, respectiv latrine, un lux al acelor vremuri. Ulterior, cea din colțul nord-vestic a fost lărgită, de o parte și de cealaltă, cu alte două mici spatii, atât la parter (spre nord), cât și la etaj (spre nord și spre sud), probabil din dorința de a suplimenta dotările necesare confortului și intimității. Zidăria (țeserea) continuă, pe toată înălțimea edificiului, dovedește clar dimensiunile celor două volume inițiale. Adițiile au fost doar alipite și ancorate de zidurile deja construite — fapt care a și facilitat prăbușirea lor. Acoperirea acestora, ca și în cazul coronamentului terasei s-a făcut cu tablă. La anexa nordică s-au montat mici ancadramente pătrate din piatră, atât la parter (cu grilaj

balustrades on the ground floor and the stone balustrades of the upper floor terrace were clearly added to an existing structure, completed towards 1770. Likewise, the rear western façade was provided, according to the original design, with two small protuberant annexes — necessary facilities, proof of the new pursuit for comfort — most probably *cabinet de toilette* and garderobes, seen as luxuries in those times. Later on, the one on the north-western corner was enlarged, on both sides, with two small spaces, on the ground floor (towards North), as well as on the upper floor (towards North and South). This was probably done in order to supplement the necessary comfort and privacy facilities. The continuous bricklaying, spanning the entire height of the edifice, clearly shows the dimensions of the two initial volumes. The additions were just attached and anchored to the already built walls — a fact which actually enabled their collapse. These, as well as the top part of the terrace, were

▲ Terasa castelului Haller, detaliul ancadramentului de ușă dinspre marele salon de la etaj, 2019.

The Haller castle, detail of the stone frame of the door connecting the great hall on the upper floor with the terrace, 2019.

◀ Fațada vestică a castelului Haller, detaliul unicului montant al ancadramentului de ușă de la etaj păstrat *in situ*, 2017.

The western façade of the Haller castle, detail of the only stone jamb of the upper floor door stone frame preserved *in situ*, 2017.

metalic), cât și etaj. La anexa sudică, erau prevăzute mici fante de aerisire, trădându-i funcțiunea. Cel mai interesant este faptul că, în proiectul inițial, înainte de extinderea anexei nordice, în colțul nord-vestic al încăperii mari de la etaj, era prevăzut un ancadrament de ușă — probabil spre un balcon exterior, care nu a mai fost executat, având în vedere că bolta de la parter era una barocă, deja executată în momentul adițiilor. Prin urmare, acest ancadrament a rămas în interior, deservind o anexă. În plus, este singurul de pe care decorațiunile sculptate în relief nu au fost dăltuite pentru a face loc tocăriei din lemn, care includea și persiene, montate într-o ramă exterioară, tot din lemn. Așadar, în momentul introducerii tâmplăriei (probabil 1770-1771) care s-a și păstrat, în stare bună, până la începutul secolului al XX-lea, ușa respectivă devenise una interioară sau fusese zidită, ancadramentul păstrându-se, practic, intact. Din păcate, în

covered with metal sheets. There were small square stone frames mounted on the ground floor (also with metal grilles) and on the upper floor of the northern annex. The southern annex was provided with small venting apertures, which gave away its function. The fact that the initial design, before the northern annex was enlarged, provided a stone doorframe for the north-western corner of the main upper room, is most interesting — probably it was supposed to open towards an exterior balcony, which was never built; a fact proven by the existence of the ground floor Baroque vault, built before the additions. Consequently, this stone frame was left behind, opening towards an annex. Moreover, it is the only frame whose carved decorations are still intact; all the other frames were chipped so that the woodwork could be fitted in, including Persian blinds, mounted into exterior wooden frames. Thus, when the woodwork, which was preserved in good conditions until the beginning of the 20th century, was introduced (probably around 1770-1771), the door in question

■ Fațada sudică a castelului Haller, ancadrament de fereastră de la etaj, 2019.

The southern façade of the Haller castle, upper floor window stone frame, 2019.

prezent se conservă *in situ* doar un singur montant.

În acest fel, rezalitul terasei cu coronamentul sub formă de baldachin susținut pe stâlpi metalici de la etaj, forma acoperișului având imaginea unei mansarde de mari dimensiuni și completările anexelor de pe fațada posterioară datează de la sfârșitului secolului al XVIII-lea, datorită gusturilor contelui János Haller, fiind adăugate castelului conceput inițial, cu circa douăzeci de ani înainte, probabil conform dorințelor tatălui său. Deasemenea, stucaturile, pictura murală interioară, decorațiunile și tapetele pereților, precum și tâmplăriile și tocăria interioară și exterioară, datau din timpul lui János Haller, purtând amprenta rococoului. Datarea este sigură, confirmată și indirect din surse istorice și artistice, după cum vom observa în continuare.

had either become an interior one or it was walled up, therefore the frame was preserved, literally, intact. Unfortunately, today, only a single stone jamb remains visible *in situ*.

Hence, the terrace avant-corps with its baldachin-like crowning supported, on the upper floor, by metal pillars, the shape of the large mansard-like roof and the additions to the annexes on the rear façade date from the end of the 18th century, and are due to the preferences of Count János Haller, which altered the initial design, conceived about twenty years earlier, probably according to his father's wishes. The stucco, the interior murals, decorations and wallpapers, as well as the interior and exterior woodwork also date from the times of János Haller, bearing the characteristics of Rococo. The dating of the castle is accurate, indirectly confirmed by historical and artistic sources, as it shall be proven further on.

■ Colțul nord-estic al castelului Haller, detaliu de fațadă, 2019.

The north-eastern corner of the Haller castle, façade detail, 2019.

Haller (1699-?, soția contelui Zsigmond Csáky, 1696-1735, fiul din prima căsătorie a contelui István Csáky, 1667-1721) era și sora bunicii ei vitrege baroneasa Borbála Haller (1691-1733, a doua soție a contelui István Csáky, 1667-1721). Surorile Haller erau fiicele din a treia căsătorie a baronului István Haller de Hallerkö (†1710) din ramura de Sânpaul (*Kerelőszentpál*), descendenți ai lui István Haller (1591-1657). György IV Haller (1708-1763) era descendentul lui György Haller (1594-1633), fratele lui István Haller (1591-1657).

Borbála Csáky (1718-1762) was part of a very intricate family tree. Due to a generational discrepancy, her mother, Baroness Katalin Haller (1699-?, wife of Count Zsigmond Csáky, 1696-1735, the son of Count István Csáky, 1667-1721, from his first marriage) was also the sister of her step-grandmother, Baroness Borbála Haller (1691-1733, the second wife of Count István Csáky, 1667-1721). The Haller sisters were the daughters of Baron István Haller de Hallerkö's (†1710) third marriage, of the Sânpaul (HU: *Kerelőszentpál*) branch, descendants of István Haller (1591-1657). György IV Haller (1708-1763) was the descendant of György Haller (1594-1633), the brother of István Haller (1591-1657).

[50] Borbála Csáky (1718-1762) s-a aflat într-o încrengătură familială foarte complicată. Dintr-un decalaj de generații, mama ei, baroneasa Katalin

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.4. Pe urmele meșterilor și a realizărilor lor

Povestea de viață și genealogia familiei Haller oferă informații interesante cu privire la unii meșteri și artiști care au lucrat la Coplean. Astfel, supozițiile anterioare își găsesc răspunsul. Din cele prezentate anterior este clar că noul castel de la Coplean s-a dorit a fi căminul soților György IV Haller și Borbála Csáky, căsătoriți în 1737.[50] Cu toate acestea, o serie de alți membri ai familiei au locuit sau s-au născut la Coplean. Borbála Csáky a moștenit în

4.4. In the Footsteps of the Craftsmen and Their Work

The Haller family life story and genealogy provide interesting information regarding some craftsmen and artists who worked in Coplean. Thus, previous suppositions find their answer. From what has been stated earlier, it is clear that the new castle in Coplean was designed to become the home of György IV Haller and Borbála Csáky, whom he married in 1737.[50] However, several other members of the family lived or were born in Coplean. After her father's death (1735), Borbála

[51] Începând cu 1742, ca urmare a stingerii liniei masculine a ramurii transilvănene a familiei Csáky, a intervenit un proces de succesiune complicat, celebru, între cele două ramuri ale familiei Csáky — cei din Ungaria și moștenitorii pe linie feminină din Transilvania, care doreau să păstreze averea funciară a familiei. Acesta a durat aproape un secol și s-a încheiat cu victoria liniei din Transilvania. Borbála Csáky și soțul său György IV Haller au avut un rol însemnat în încercarea de a recupera sau lărgi cât mai multe din proprietățile Csáky, inclusiv de a obține dreptul de arendă al unor moșii Csáky din comitatul Bihor (*Bihar*), plătind chezășie pe 25 ani. Probabil că, întrucâtva, tocmai datorită acestui proces și a problemelor complexe ale moștenirii Csáky, György IV Haller s-a orientat spre castelul părintesc de la Coplean, inițiind un amplu proces de modernizare și extindere. Vezi pe larg, Klára Papp, *Az erdélyi Csákyak* (Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean; Debrecen: Debreceni Egyetem, 2011), pp. 11, 118, 124, 127, 149 & *passim*.

Beginning with 1742, following the extinction of the male line of the Transylvanian Csákys, an intricate, yet famous, succession lawsuit followed between the two branches of the Csáky family — the ones residing in Hungary and the female line heirs in Transylvania, who wished to keep the family's lands. This lawsuit lasted nearly a century and finally the Transylvanian line won. Borbála Csáky and her husband, György IV Haller, played a significant role in recuperating or enlarging as many of the Csáky estates as possible, including the right to lease the *Bihar* Csáky domains, by paying a 25-years long warranty. Probably, due to this lawsuit and the complex Csáky inheritance issues, György IV Haller focused on his family castle, in Coplean, initiating an ample modernisation and extension process. See in full, Klára Papp, *Az erdélyi Csákyak* (Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean; Debrecen: Debreceni Egyetem, 2011), pp. 11, 118, 124, 127, 149 & *passim*.

[52] Károly Tagányi, László Réthy și József Kádár, *A vármegye községeinek részletes története (Alparét — Décse)*, vol. 2 din *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, ed. József Kádár (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), pp. 354-457. Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, pp. 255-256.

Károly Tagányi, László Réthy, and József Kádár, *A vármegye községeinek részletes története (Alparét — Décse)*, vol. 2 of *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, ed. József Kádár (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), pp. 354-457. Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, pp. 255-256.

[53] Aici, János Haller ducea o viaţă destul de uşuratică, adesea părăsit de soția infidelă, care petrecea mult timp la curtea imperială, fiind, conform legendelor, amanta viitorului împărat Iosif al II-lea. Ambii soți au fost implicaţi în drama baronului Miklós Wesselényi senior (1750-1809), prezentată în celebrul roman cu caracter biografic *Bourul din Jibou* (*A zsibói bölény*), din 1929, al scriitorului Nyírõ József. Acțiunea se petrece la sfârșitul secolului al XVIII-lea, înainte și după moartea împărătesei Maria Theresia (†1780). Într-unul din capitole este descris celebrul episod al „asediului" castelului contelui János Haller din Gârbou, de către Miklós Wesselényi. În plus, conform tradiției, împăratul Iosif al II-lea chiar ar fi poposit în gradina Haller din Cluj (*Kolozsvár*), în timpul vizitei sale în oraș. *q.v.* László Köváry, *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812-1886* (Kolozsvár [Cluj]: [fără editură], 1886), p. 6.

1737, după decesul tatălui ei (1735), moșia de la Gârbou (*Csákigorbó*), pe care a transmis-o, ulterior, prin testament, soțului și, respectiv, fiului său, János.[51] Pe moșia din Gârbou (*Csákigorbó*), moștenită de Borbála Csáky, exista o curie și o veche fortificație, construită peste ruinele unui castru roman. Conform documentelor, se pare că familia lui György IV Haller a locuit stabil la curtea din Gârbou (*Csákigorbó*). Ulterior, vechea clădire a fost transformată într-un castel baroc fortificat, proces încheiat, în 1766, de János Haller – capela castelului a fost construită abia în 1783.[52] Contele János Haller a locuit la Gârbou (*Csákigorbó*) împreună cu soția sa, diabolica contesă Zsuzsanna Nemes de Hídvég (†1820).[53] Din ansamblul baroc[54] edificat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu se mai păstrează decât câteva ruine: turnul vechii capele și o parte din zidurile acesteia, fântâna acoperită și portalul clădirii porții. Acesta din urmă a conservat, însă, o amprentă

Csáky inherited in 1737 the property in Gârbou (HU: *Csákigorbó*), which then she passed on, through her own testament, to her husband, respectively to her son, János.[51] On the estate in Gârbou (HU: *Csákigorbó*), which Borbála Csáky inherited, there was a *kúria* and an old fortification, which was built on top of a Roman castrum. According to the records, it seems that the estate in Gârbou (HU: *Csákigorbó*) became the permanent residence of the family of György IV Haller. Later on, the old building was transformed into a fortified Baroque castle, a process that was completed in 1766, by János Haller – the chapel was built as late as 1783.[52] Count János Haller lived in Gârbou (HU: *Csákigorbó*) together with his wife, the wicked Countess Zsuzsanna Nemes de Hídvég (†1820).[53] Today, only few ruins of the Baroque ensemble,[54] built during the second half of the 18th century, are still visible: the tower of the old chapel and part of its walls, the covered fountain, and the entrance portal of the gatehouse. The latter one preserves

Here, János Haller leads a rather frivolous life, often being left by his unfaithful wife, who spent a lot of time at the imperial court in Vienna, where, according to legends, she was the mistress of the future emperor, Joseph II. Both husband and wife were involved in Baron Miklós Wesselényi senior's (1750–1809) drama, depicted in Nyírõ József's famous biographical novel, *A zsibói bölény* (*The Aurochs from Jibou*), from 1929. The plot takes place at the end of the 18th century, before and after the death of Empress Maria Theresa (†1780). In one of the chapters, the famous episode of Count János Haller's Gârbou castle "siege" by Miklós Wesselényi is presented. In addition, according to urban folklore, Emperor Joseph II seems to have visited the Haller family garden in Cluj (HU: *Kolozsvár*), during his stay in the city. q.v. László Köváry, *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812–1886* (Kolozsvár [Cluj]: [publisher unmentioned], 1886), p. 6.

[54] Lajos Kelemen, „A csákigorbói kastély," în *Művészettörténeti tanulmányok*, vol. 2, Lajos Kelemen (București: Kriterion, 1982), pp. 212–222. Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, p. 257. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. 1 (Cluj-Napoca: Dacia, 2002), p. 64.

Lajos Kelemen, "A csákigorbói kastély," in vol. 2 of *Művészettörténeti tanulmányok*, Lajos Kelemen (Bucharest: Kriterion, 1982), pp. 212–222. Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, p. 257. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. 1 (Cluj-Napoca: Dacia, 2002), p. 64.

[55] Cuplul Haller-Nemes a avut o singură fiică supraviețuitoare, Bora, căsătorită Eszterházy. Astfel, după moartea lui János Haller, văduva sa a stăpânit domeniul. Ulterior, acesta s-a reîntors în patrimoniul familiei Csáky, ajungând, apoi proprietatea familiei Jósika, prin căsătoria lui Rozália Csáky (1782–1850) cu baronul János Jósika de Branyicska (1778–1843). După tată, Rozália Csáky era descendenta lui Antal Csáky (1702–1764), văr de gradul al doilea cu Zsigmond Csáky (1696–1735), tatăl lui Borbála Csáky-Haller (1719–1762). Dar, în acelaşi timp, după mamă, Rozália Csáky era şi nepoata lui Kata Csáky (1726–1794), sora lui Borbála Csáky-Haller. După ce a trecut în posesia familiei Jósika, castelul a fost renovat în stil neoclasic, atingând o nouă perioadă de glorie. În prezent, din ignoranță, ansamblul a dispărut aproape complet.

[55] The Haller-Nemes couple had an only surviving daughter, Bora, who married an Eszterházy. Thus, after the death of János Haller, his widow owned the estate. Later on, it returned to the Csáky family, then ending up as the property of Jósika family, through Rozália Csáky's (1782–1850) marriage to baron János Jósika de Branyicska (1778–1843). On her father's side, Rozália Csáky was the descendant of Antal Csáky (1702–1764), second grade cousin to Zsigmond Csáky (1696–1735), father of Borbála Csáky-Haller (1719–1762). At the same time, on her mother's side, Rozália Csáky was also the nice of Kata Csáky (1726–1794), sister of Borbála Csáky-Haller. After it became the possession of Jósika family, the castle was renovated in a Neoclassical style, entering a new era of glory. Nowadays, due to ignorance, the ensemble is almost completely lost.

[56] Kelemen, „A csákigorbói kastély"; Bicsok și Orbán, *„Isten segedelmével*, p. 257; Sabău, *Metamorfoze*, vol. 1, p. 64.

Kelemen, "A csákigorbói kastély"; Bicsok and Orbán, *"Isten segedelmével*, p. 257; Sabău, *Metamorfoze*, vol. 1, p. 64.

barocă semnificativă. Încastrat în centrul frontonului, altădată surmontat de statuia lui Hercule, stă blazonul Haller lucrat în piatră, cu inscripția pe trei rânduri: „ILLMUS D: C: / IOA: HALLER / A. MDCCLXVI" (Ill[ustrissi]mus D[ominus] C[omes] Ioa[nnis] Haller A[nno] MDCCLXVI).[55] Autorul decorațiilor a fost sculptorul clujean Antal (Anton) Schuchbauer (1719-1789).[56] „János Haller a fost un iubitor de artă"[57] și preocupările din tinerețea sa pentru decorarea castelului de la Gârbou (*Csákigorbó*) dovedesc acest lucru.

Asocierea cu Schuchbauer nu e deloc întâmplătoare, fiindcă tot lui îi sunt atribuite și sculpturile în piatră de la Coplean.[58] Sculptorul clujean a lucrat, de-a lungul carierei, pe numeroase șantiere în orașele Transilvaniei, inclusiv la castelele de la Deva (*Déva*), Dăbâca (*Doboka*), Bonțida (*Bonchida*), apoi, după 1770, la Comlod (*Komlód*), Hodod (*Hadad*), Jibou (*Zsibó*) și Gornești (*Gernyeszeg*), ceea ce îl recomanda, în epocă, ca pe un mare maestru al

significant Baroque features. The Haller coat of arms is mounted in the centre of the pediment, once topped by a statue of Hercules. It is carved in stone, bearing a three-rowed inscription: "ILLMUS D: C: / IOA: HALLER / A. MDCCLXVI" (Ill[ustrissi]mus D[ominus] C[omes] Ioa[nnis] Haller A[nno] MDCCLXVI).[55] The artist was a famous sculptor from Cluj (HU: *Kolozsvár*) — Antal (Anton) Schuchbauer (1719-1789).[56] "János Haller was an art lover"[57] and his early preoccupations, regarding the decorations of the castle in Gârbou (HU: *Csákigorbó*), are a proof of this fact.

The association with Schuchbauer is not at all random, because it is he who the stone carvings from Coplean are attributed to.[58] Throughout his career, the sculptor from Cluj (HU: *Kolozsvár*) worked on several construction sites in Transylvanian towns, including the castles in Deva (HU: *Déva*), Dăbâca (HU: *Doboka*), Bonțida (HU: *Bonchida*), and, after 1770, the ones in Comlod (HU: *Komlód*), Hodod (HU: *Hadad*), Jibou (HU: *Zsibó*), and Gorneşti (HU: *Gernyeszeg*), which

[57] V. Biró, „Veress Mátyás,” p. 119.

V. Biró, “Veress Mátyás,” p. 119.

[58] Sabău, „Castelul Haller,” p. 86; Mircea Țoca, *Clujul baroc* (Cluj-Napoca: Dacia, 1983), pp. 114–115.

Sabău, “Castelul Haller,” p. 86; Mircea Țoca, *Clujul baroc* (Cluj-Napoca: Dacia, 1983), pp. 114–115.

[59] Țoca, *Clujul baroc*, pp. 114–115. Bicsok și Orbán, *CIsten segedelmével*, p. 257. Cu toate acestea, Sabău arată că sculpturile de la Magna Curia din Deva aparțin meșterului Friedrich Wacherberger. Vezi Sabău, *Metamorfoze*, vol. 1, pp. 41–42 & *passim*. De fapt, există în opera lui Schuchbauer din această perioadă câteva elemente recurente, ca tehnică și manieră stilistică, similare cu cele de la Gârbou și Coplean, pe care le regăsim și în plastica rezalitului salonului de onoare de la castelul Teleki din Comlod.

Țoca, *Clujul baroc*, pp. 114–115. Bicsok and Orbán, *“Isten segedelmével*, p. 257. However, Sabău shows that the sculptures of Magna Curia, in Deva, were carved by Friedrich Wacherberger. See Sabău, *Metamorfoze*, vol. 1, pp. 41–42 & *passim*. Actually, Schuchbauer’s work, during this period, exhibited several reoccurring elements, regarding his technique and style, similar to the ones in Gârbou and Coplean, which are also noticeable on the avant-corps of the great hall of the Teleki castle in Comlod.

[60] Sabău, „Castelul Haller,” p. 86.

Sabău, “Castelul Haller,” p. 86.

[61] Virgil Pop, *Armenopolis — oraș baroc*, ed. a 2-a revizuită și extinsă (Cluj-Napoca: Accent, 2012), pp. 99–100, 195–197, 139–143, 222–236 & *passim*.

Virgil Pop, *Armenopolis — oraș baroc*, 2nd revised & extended ed. (Cluj-Napoca: Accent, 2012), pp. 99–100, 195–197, 139–143, 222–236 & *passim*.

[62] Sabău, „Castelul Haller,” p. 86; Julean, „Coplean,” p. 12.

Sabău, “Castelul Haller,” p. 86; Julean, “Coplean,” p. 12.

pietrei.[59] Decorațiunile sculptate complicate de pe ancadramentele castelului din Coplean înfățișează, în compoziții echilibrate, forme specifice unui baroc târziu cu accente rococo — similar cu ornamentația dramatică de la poarta castelului din Gârbou (*Csákigorbó*). Așadar, așa cum arată Nicolae Sabău, deși, probabil că nu a fost unicul sculptor care a lucrat la Coplean,[60] analogiile din opera lui Schuchbauer și plastica sculpturilor de aici plasează realizarea acestor ancadramente, clar, în perioada realizării porții de la Gârbou (*Csákigorbó*), deci circa 1760-1766 — ceea ce coroborează presupunerile anterioare privind datarea șantierului baroc.

recommended him as a great stone virtuoso.[59] The intricate carvings of the Coplean castle stone frames depict balanced compositions of the late Baroque with some Rococo features — similar to the dramatic ornamentations of the Gârbou (HU: *Csákigorbó*) castle gate. Consequently, as Nicolae Sabău states, although he might not have been the only sculptor working at Coplean,[60] the analogies between Schuchbauer's work and the carvings in Coplean, clearly date the stone frames to the period during which the Gârbou (HU: *Csákigorbó*) gate was also realised, between 1760-1766 — a fact that corroborates our previous presuppositions regarding the dating of the Baroque construction site.

La fel, nu este întâmplătoare *imaginea de casă urbană* asociată castelului de la Coplean, sugerată în primă ipostază — apropierea de puternicul centru baroc de la Gherla (*Szamosújvár*)[61] fiind determinantul indiscutabil al acestei expresii formale.[62] Asemănări formale se găsesc

At a first glance, the castle in Coplean has *the appearance of an urban house*, which is not at all random either — the proximity to the influential Baroque centre of Gherla (HU: *Szamosújvár*)[61] was the irrefutable decisive factor of its formal expression.[62] There are artistic similarities to several

◀ Poarta castelului Haller-Jósika din Gârbou. Reproducere după o fotografie veche, autor necunoscut, circa 1960. Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" Cluj-Napoca, Colecții speciale - Colecția de fotografii, „Fotografii neidentificate", sertar 435 (fotografie scanată de autor în anul 2006).

The gate of the Haller-Jósika Castle in Gârbou. Reproduction of an old photograph, unknown author, circa 1960. Source: "Lucian Blaga" Central University Library of Cluj-Napoca, Special Collections - The Collection of Photographs, "Unidentified photographs", drawer 435 (scanned by the author in 2006).

▼ Poarta castelului Haller-Jósika din Gârbou, azi aproape ruinată, detaliu blazon Haller, 2009.

The gate of the Haller-Jósika castle in Gârbou, nowadays almost ruined, detail of the Haller coat of arms.

[63] Sabău, *Metamorfoze*, vol. I, p. 64.

Sabău, *Metamorfoze*, vol. I, p. 64.

[64] J. Biró, „Erdélyi kastélyok (VIII)," p. 36.

J. Biró, "Erdélyi kastélyok (VIII)," p. 36.

cu mai multe case din Gherla (*Szamosújvár*), inclusiv cu volumetria și compoziția fațadelor Primăriei vechi (demolată). Dar, fațada casei Karácsony, datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, poate fi considerată un reper principal, datorită ancadramentelor cu fronton supraînălțat, subliniat de o cornișă amplă, bombată, decorat cu o compoziție din vrejuri, scoici și motive rocaille specifice. Tot așa, în mod special, se remarcă și asocierile cu decorul sculptural al porții carosabile a casei Lászlóffy (circa 1747), datând de la mijlocul secolului al XVIII-lea, al cărui autor era Anton Schuchbauer.[63] József Biró remarca faptul că la Coplean, „elaborarea ancadramentelor ferestrelor indică școala cioplitorilor de piatră din Gherla (*Szamosújvár*), care a creat decorații în stil rococo [...] și care nu se regăsesc nicăieri altundeva."[64]

houses in Gherla (HU: *Szamosújvár*), including the composition of the façades and the overall volume of the old (now demolished) Town hall. However, the façade of the Karácsony House, dating from the second half of the 18th century, can be considered to be a top landmark, due to its stone frames with a heightened pediment, emphasised by an ample, curved cornice, decorated with a composition of stalks, shells, and distinctive rocaille motifs. Likewise, there is a decorative similarity to the carvings of the vehicle entrance gate of the Lászlóffy House (circa 1747), dating from the middle of the 18th century, whose creator was Anton Schuchbauer.[63] Regarding Coplean, József Biró notes that "the craftsmanship of the window frames points to the stone carvers' school of Gherla (HU: *Szamosújvár*), which produced Rococo decorations […] and which cannot be found anywhere else."[64]

În privința arhitectului care a modelat imaginea noului castel de la Coplean, deși nu pot fi avansate

Due to a lack of records, there cannot be made any suppositions regarding the architect who created

◀ Casa Karácsony din Gherla, 2009.

The Karácsony House in Gherla, 2009.

▼ Casa Lászlóffy din Gherla, 2009.

The Lászlóffy House in Gherla, 2009.

[65] Joseph Biró, *Chateaux de Transylvanie* (Budapesta : Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1942), p. 14. József Biró, *A Gernyeszegi Teleki-kástély* (Budapesta: Sárkany Nyomda, 1938), pp. 38, 107.

Joseph Biró, *Chateaux de Transylvanie* (Budapest: Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1942), p. 14. József Biró, *A Gernyeszegi Teleki-kástély* (Budapest: Sárkany Nyomda, 1938), pp. 38, 107.

supoziții, în lipsa oricăror documente, cea mai evidentă paralelă se poate face cu tratarea fațadei palatului Toldalagi din Târgu-Mureș (*Marosvásárhely*). Clădirea a fost edificată în două etape, între 1759-1762 și 1770-1772, după planurile arhitectului francez Jean Louis D'Or / Jean Luidor / *János* Luidor,[65] prea puțin cunoscut. Acesta a imaginat într-o compoziție echilibrată, una dintre cele mai frumoase realizări ale barocului târziu și rococoului transilvănean, cu minuțioase înclinări spre fast, evitând însă opulența. Trăsăturile comune cu fațada principală a castelului din Coplean ar fi: sublinierea registrului inferior printr-un brâu puternic, marcarea ritmului traveelor prin lesene rusticate la parter având în corespondență pilaștri cu capiteluri compozite la etaj, modul de dispunere și expresivitatea decorului ancadramentelor (inclusiv prin introducere busturilor). József Biró arăta că meșterul constructor a fost Pál Schmidt. Palatul creat pentru

the appearance of the new castle in Coplean. However, there is an obvious similarity to the Toldalagi Palace in Târgu-Mureș (HU: *Marosvásárhely*). The building was erected in two stages, between 1759-1762 and 1770-1772, based on a design by the little-known French architect, Jean Louis D'Or / Jean Luidor / *János* Luidor[65]. The architect envisaged a balanced composition for one of the most beautiful late Baroque and Rococo buildings in Transylvania, with a tendency towards grandeur, however steering clear of opulence. The similarities to the main façade of the castle in Coplean would be the following: the emphasis on the lower register provided by a strong stringcourse, accentuating the bays' rhythm by rusticated pilaster strips on the ground floor and corresponding pilasters topped by Composite capitals on the upper floor, the layout and artistic expression of the window frames' decorations (including the incorporated busts). József Biró states that the master mason was Pál Schmidt. The palace built for Count

◀ Palatul Toldalagi din Târgu-Mureș, bust de turc, 2018.

The Toldalagi palace in Târgu-Mureș, bust of a Turk, 2018.

▼ Fațada principală a palatului Toldalagi din Târgu-Mureș, 2018.

The main façade of the Toldalagi Palace in Târgu-Mureș, 2009.

[66] J. Biró, *A Gernyeszegi Teleki-kástély*, pp. 38, 107.

J. Biró, *A Gernyeszegi Teleki-kástély*, pp. 38, 107.

[67] Datarea exactă reiese din plângerea pe care sculptorul clujean a înaintat-o Guberniului, la Sibiu (*Nagyszeben*), în 11 iunie 1774, prin care solicita ca proprietarul László Toldalagi să fie obligat cu achitarea sumei restante, corespunzătoare lucrărilor efectuate în urmă cu 14 ani (*!*). József Biró, *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei* (Cluj: Gloria, 1934), pp. 30, 79.

The exact dating is based on the complaint that the sculptor from Cluj (HU: *Kolozsvár*) addressed to the Gubernium, in Sibiu (HU: *Nagyszeben*), on the 11th of July 1774, through which he demanded that the proprietor, László Toldalagi, should pay the overdue payment for the works done 14 years previous (*!*). József Biró, *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei* (Cluj: Gloria, 1934), pp. 30, 79.

contele László Toldalagi (†1779), finalizat inițial în 1762, avea în plan formă de U. Se pare că, după moartea arhitectului francez, Schmidt a realizat singur corpul care închide curtea. Ulterior, Schmidt a lucrat și la castelul Teleki din Gornești (*Gernyeszeg*), până la sfârșitul vieții sale. Tot Biró a evidențiat că, la realizarea lucrărilor de pietrărie și a stucaturilor au participat și meșteri din Gherla, între care amintitul Román.[66] De fapt, între castelul din Coplean și palatul din Târgu-Mureș (*Marosvásárhely*) se pot face numeroase analogii formale, chiar și la nivelul plasticii interioare. Iar, pentru coronamentul cu blazon al fațadei și pentru încununarea celor două lucarne tip *œil-de-bœuf*, tot sculptorul Anton Schuchbauer a executat, în anul 1760,[67] la comanda contelui Toldalagi, cinci busturi de turci, cu capetele înfășurate în turbane ondulate — din seria reprezentărilor antropomorfe, inițiate la Alba-Iulia (*Gyulafehérvár*), reluate și la alte construcții ale timpului,

László Toldalagi (†1779), initially completed in 1762, had a U-shaped layout. It seems that after the death of the French architect, Schmidt created, on his own, the wing closing the courtyard. Later on, Schmidt worked on the Teleki Castle in Gornești (HU: *Gernyeszeg*), until the end of his life. Biró also pointed out that the stonework and stucco was realised with the help of craftsmen from Gherla (HU: *Szamosújvár*), as well, among which he mentions Román.[66] Actually, there can be drawn a lot of stylistic analogies between the castle in Coplean and the palace in Târgu-Mureș (HU: *Marosvásárhely*), including the interior finishings. For the crowning of the façade, where the coat of arms is mounted, and for the decoration of the two *œil-de-bœuf*-shaped dormer windows, it was Anton Schuchbauer who carved, in 1760,[67] based on a commission placed by Count Toldalagi, five busts of Turks, having their heads wrapped in rippled turbans — part of the anthropomorphic representation series, initiated in

▲ Castelul Haller, detaliu din fațada estică, 2006.

Detail of the eastern façade of the Haller Castle, 2006.

[68] Sabău, *Metamorfoze*, vol. I, p. 64.

Sabău, *Metamorfoze*, vol. I, p. 64.

remarcându-se, în special, cele care decorează poarta casei Lászlóffy din Gherla (*Szamosújvár*).[68] Să nu uităm și faptul că ramura Haller de Sânpaul (*Kerellőszentpál*) avea o reședință de iarnă în Târgu-Mureș (*Marosvásárhely*), încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Așadar, o concluzie ar fi că barocizarea castelului de la Coplean s-a făcut, cel mai probabil, cu aportul unor meșteri gherleni necunoscuți, după planurile unui arhitect încă anonim, în linii mari între 1760-1770, elementele de pietrărie încastrate în fațade purtând clar marca atelierului lui Schuchbauer. Deasemenea, nu poate fi eliminată o posibilă contribuție a lui Pál Schmidt, meșterul constructor de la Târgu-Mureș (*Marosvásárhely*), foarte activ în această perioadă.

În același timp, nu este de omis faptul că, între 1747-1784, la castelul Bánffy din Bonțida se întreprind ample lucrări de

Alba-Iulia (HU: *Gyulafehérvár*), applied on other construction sites of those times, as well, of special interest being the ones decorating the gate of the Lászlóffy House in Gherla (HU: *Szamosújvár*).[68] It should be also noted that the Sânpaul (HU: *Kerellőszentpál*) Haller family branch possessed a winter residence in Târgu-Mureș (HU: *Marosvásárhely*), as early as the second half of the 18th century.

Thus, it could be concluded that the Baroque transformations of the Coplean castle were achieved with the help of unknown craftsmen from Gherla (HU: *Szamosújvár*), based on the layouts of a still anonymous architect, mainly between 1760 and 1770; the integrated stone elements bearing the trademark of Schuchbauer. Nonetheless, a possible involvement of Pál Schmidt, the master mason from Târgu-Mureș (HU: *Marosvásárhely*), cannot be overlooked, as he was quite active during that period.

At the same time, one cannot overlook the fact that, between 1747-1784, the

◀ Terasa castelului Haller, văzută dinspre sud-est, 2019.

The terrace of the Haller Castle, as seen from the South-East, 2019.

▼ Fațada principală a palatului Bánffy din Cluj-Napoca, detaliul terasei, 2011.

Detail of the terrace on the main façade of the Bánffy Palace in Cluj-Napoca, 2011.

[69] József Biró, „A bonczhidai Bánffy-kastély," *Erdélyi tudományos füzetek*, Nr. 75 (1935): pp. 1–36.

József Biró, "A bonczhidai Bánffy-kastély," *Erdélyi tudományos füzetek*, No. 75 (1935): pp. 1–36.

transformare și barocizare a vechii reședințe nobiliare fortificate.[69] Prin urmare, există și posibilitatea ca unii meșteri de aici să fi fost antrenați și la Gherla (*Szamosújvár*) și, deci, și la Coplean. Conform descrierilor păstrate, ar fi, deasemenea, posibil, ca marile grajduri cu manej de la Bonțida, realizate în linii mari, pe etape, între 1750–1784 să fi influențat la Coplean introducerea unor construcții cu funcțiune similară, dar nu de aceeași anvergură.

În ceea ce privește terasa fațadei principale a castelului Haller, acceptând supoziția că este o adăugire târzie în proiectul inițial, dar nu ulterioară finalizării lucrărilor de construcție, o analogie interesantă se poate îndrepta spre terasa palatului Bánffy din Cluj-Napoca (*Kolozsvár*). Această paralelă plasează realizarea terasei de la Coplean în jurul anilor 1770–1773. Cum Iosif al II-lea, călătorind prin Ardeal, a poposit la castel în 1773, bănuim că lucrările

Bánffy castle in Bonțida underwent ample transformations, as the old fortified residence was converted into a Baroque structure.[69] Consequently, there is a slight possibility that some of the craftsmen, working on this construction site, might have been involved in construction sites also in Gherla (HU: *Szamosújvár*), as well as in Coplean. According to existing records, it might be possible that the ample stables, including the manège, in Bonțida, built in several stages, between 1750 and 1784, could have influenced the decision to build structures with similar functions in Coplean, although more modest in size.

Regarding the terrace on the main façade of the Haller Castle, acknowledging the supposition that it is a later addition, however prior to the completion of the building, an interesting analogy can by drawn with the terrace of the Bánffy Palace in Cluj-Napoca (HU: *Kolozsvár*). This parallel places the construction of the Coplean terrace between 1770 and 1773. As Joseph II, travelling through Transylvania,

■ Castelul Haller, detaliile terasei, 2006 și 2019.

The Haller Castle, details of the terrace, 2006 & 2019.

[70] Țoca, *Clujul baroc*, pp. 79-83.

Țoca, *Clujul baroc*, pp. 79-83.

erau deja finalizate atunci, locatarii castelului beneficiind de tot confortul epocii, demn de vizita unui împărat Habsburg. Realizarea palatului din Cluj (*Kolozsvár*) fusese încredințată de contele György II Bánffy (1746-1822) arhitectului Johann Eberhard Blaumann (1732-1786), originar din Böblingen (Baden-Württemberg), stabilit la Sibiu (*Nagyszeben*). Acesta a creat planurile în 1773. Lucrările au demarat în 1774, continuând până în 1785/1786. Blaumann, care nu era doar arhitect, a executat și lucrări de pietrărie și de decor în stuc. Însă, principalele decorații în piatră au fost realizate de meșteri sibieni și clujeni, precum Josef Edlinger, Josef Hoffmayer, coordonați de Gottfried Hartmann. Terasa Palatului Bánffy este, de fapt, opera lui Gottfried Hartmann, iar superbele sculpturi, inspirate din mitologia clasică, care împodobesc fațada palatului sunt opera lui Anton Schuchbauer.[70] Remarcăm la terasa palatului din Cluj (*Kolozsvár*) formele plăcute ale balustrilor în piatră,

visited the castle in 1773, it can be assumed that the construction works were completed by then, its inhabitants taking full advantage of the comfort that could be provided during those times, worthy of the visit of a Habsburg Emperor. Architect Johann Eberhard Blaumann (1732-1786), born in Böblingen (Baden-Württemberg) and then settled in Sibiu (HU: *Nagyszeben*), was commissioned to build the palace in Cluj (HU: *Kolozsvár*) by Count György II Bánffy (1746-1822). He drafted the plans in 1773; however, the actual construction began in 1774, lasting until 1785/1786. Blaumann, who was not only an architect, also created some of the stone carvings and stucco work for the palace. However, the most important stone decorations were produced by craftsmen from Sibiu (HU: *Nagyszeben*) and Cluj (HU: *Kolozsvár*), such as Josef Edlinger, Josef Hoffmayer, coordinated by Gottfried Hartmann. The terrace of the Bánffy Palace is, actually, the work of Gottfried Hartmann. The exquisite sculptures decorating the main façade of the palace, inspired by classical mythology, are the works of Anton Schuchbauer.[70] The

■ Castelul Haller, detaliile terasei, 2017 și 2019.

The Haller Castle, details of the terrace, 2017 & 2019.

fusurile zvelte ale coloanelor, articularea capitelurilor și forma decorației acestora, toate similare terasei castelului din Coplean. Dar asemănarea cea mai frapantă vine din modelarea arhitravei cu cornișa puternic elansată, lucrată, în proporții aproape identice la cele două edificii. În acest sens, nu e de omis faptul că, în această perioadă, atât ramura de Coplean a familiei Haller, cât și cea de Sânpaul (*Kerellőszentpál*) dețineau case în Cluj (*Kolozsvár*).

De fapt, *singurul artist* care și-a pus amprenta în decorarea castelului din Coplean și a cărui semnătură (la propriu) o cunoaștem sigur a fost pictorul Mátyás Veress (1749-1809). Acesta a executat, la comanda contelui János Haller, niște picturi de mari dimensiuni — reprezentări alegorice ale celor cinci simțuri —, pentru a împodobi pereții *budoarului contesei Haller* numit și *camera doamnei* („az úrnő szobája"). Una dintre picturi purta chiar semnătura artistului:

shapes of the stone balusters of the palace terrace in Cluj (HU: *Kolozsvár*) are quite well defined; the slender column shafts, the joining of the capitals, and the shape of their decorations are also remarkable; all of these being very similar to those of the terrace of the Coplean castle. Nevertheless, the most striking resemblance is due to the shape of the architrave, provided with a strong flared cornice, with almost identical proportions in both buildings. Besides, it should not be overlooked that, during that time, both the Coplean branch of the Haller family, and the Sânpaul (HU: *Kerellőszentpál*) one owned houses in Cluj (HU: *Kolozsvár*).

As a matter of fact, the *only artist* who contributed to the decoration of the castle in Coplean and whose actual signature is irrefutably identifiable, was the painter Mátyás Veress (1749-1809). He was the one to fulfil Count János Haller's commission to create several large scale paintings — depicting allegories of the five senses —, in order to furnish the

▲ Castelul Haller, detaliu din budoarul contesei. Se observă urmele cuielor mici și dese, cu care erau fixate pânzele lui Veress, 2019.

The Haller Castle, detail inside Countess Haller's boudoir. The traces of the nails used by Veress to fix his canvases on the walls can still be observed, 2019.

[71] V. Biró, „Veress Mátyás," p. 118; *q.v.* Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 203–204.

V. Biró, "Veress Mátyás," p. 118; *q.v.* Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 203–204.

[72] După Copelan, Veress a executat de-a lungul vieții atât pictură laică, cât mai ales ecleziastică. Astfel, a contribuit și la decorarea interioarelor castelelor Bethlen din Cetatea de Baltă (*Küküllővár*, 1775 — soția lui Miklós Bethlen era Katalin Csáky, sora lui Borbála Csáky-Haller), apoi Csáky din Almașu (*Váralmás*, 1776, moștenit de aceeași Katalin Csáky) și Haller din Sânpaul (*Kerelőszentpál*, 1776, în timpul lui Gábor Haller, 1718–1784). *q.v.* V. Biró, „Veress Mátyás," pp. 118–119. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II (Cluj-Napoca: Mega, 2005), pp. 77–101. Margit B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (București: Kriterion, 1970), pp. 251–252, 328–329.

After Coplean, throughout his life, Veress painted laic themes, but mostly ecclesiastical ones. Thus, he contributed in the decorations of the Bethlen castle in Cetatea de Baltă (1775, HU: *Küküllővár* — the wife of Miklós Bethlen was Katalin Csáky, the sister of Borbála Csáky-Haller), then the Csáky castle in Almaşu (HU: *Váralmás*, 1776, inherited by the same Katalin Csáky), and the Haller castle in Sânpaul (HU: *Kerelőszentpál*, 1776, during the time of Gábor Haller, 1718–1784). *q.v.* V. Biró, "Veress Mátyás," pp. 118–119. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II (Cluj-Napoca: Mega, 2005), pp. 77–101. Margit B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (Bucharest: Kriterion, 1970), pp. 251–252, 328–329.

[73] V. Biró, „Veress Mátyás," p. 119. Am putut identifica încă, *in situ*, locul acestor pânze.

V. Biró, "Veress Mátyás," p. 119. The location of these canvases is still identifiable *in situ*.

„Math. Veres Pinxit Anno 1771".[71] Această încăpere a fost considerată *eronat*, în majoritatea scrierilor de până acum, *camera mamei* contelui János Haller, fiindcă Borbála Csáky decedase, de fapt, în 1762. Picturile de la Coplean sunt considerate printre primele și cele mai valoroase lucrări ale lui Veress, având în vedere faptul că le-a executat la numai 22 de ani. Ele au constituit, probabil, o adevărată recomandare ce i-a deschis tânărului pictor calea spre o carieră interesantă.[72] Subiectul abordat pare perfect adaptat pentru o încăpere *feminină*, în epoca rococoului — însă forma în care acesta a fost transpus, mizând doar pe figuri masculine, rămâne o enigmă.

Cert este că reprezentările alegorice de la Coplean au fost ample. Acestea decorau trei pereţi ai unei încăperi de 5x7 m, cu o înălțime de circa 4 m, având pe una din laturile înguste două ferestre. Artistul a utilizat mai multe pânze de 120x100 cm,[73] atașate una lângă cealaltă, fixate cu cuie mici și dese, a căror

walls of *Countess Haller's boudoir*, also referred to as the *mistress's chamber* (HU: "az úrnő szobája"). One of the paintings actually bore the artist's signature: "Math. Veres Pinxit Anno 1771".[71] Until now, most researchers *wrongly* considered this room to be *the room of Count János Haller's mother*; as a matter of fact, Borbála Csáky actually died in 1762. The paintings in Coplean are considered to be among Veress's first and most valuable ones, taking into account that the painter was only 22 years old when he created them. They probably became a genuine testimonial that opened the young painter's path to an interesting career.[72] The subject of the paintings seems to be well adapted to a *feminine* room of the Rococo period — however, their representation, composed solely of male characters, remains a mystery.

Nonetheless, it is certain that the allegorical representations realised in Coplean were of large dimensions. The paintings decorated three of the walls of a 5x7 m and circa 4 m high room. One of the two narrower walls was provided with two windows. The artist used several 120x100 cm canvases,[73]

▲ Castelul Haller, detaliu din budoarul contesei. Se observă fragmente din picturile murale, cu motive rocaille și vegetale, care decorau grosimea peretelui împrejurul golurilor ferestrelor, 2017.

The Haller Castle, detail inside Countess Haller's boudoir. Fragments of the mural paintings – depicting rocaille and vegetal motifs – decorating the wall openings, surrounding the windows, can still be observed, 2017.

[74] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, p. 204. V. Biró, „Veress Mátyás," pp. 118–119.

[74] Tagányi and Réthy, *A vármegye*, p. 204. V. Biró, "Veress Mátyás," pp. 118–119.

[75] În 1966 se mai păstrau două bucăţi din aceste pânze (de fapt, margini ale picturilor). Erau foarte degradate, vopseaua era ștearsă, se distingeau slab contururile ornamentelor. Bucățile de pânză (130x100 şi 98x126 cm) se aflau în proprietatea Muzeului (de Artă) din Cluj (*Kolozsvár*), pe atunci muzeu de raion, conservate datorită directorului Florin Gavrilescu. István Tóth a încercat o reconstituire a lor. Din păcate, imaginile redate de Vencel Biró nu sunt chiar atât de clare pentru a putea fi reproduse în această lucrare. V. Biró, „Veress Mátyás," p. 120. Până în prezent, demersurile noastre de a le redescoperi au fost inutile; se pare că pânzele nu mai există.

In 1966, two pieces of these canvases were still preserved (actually the borders of the paintings). They were very badly damaged, the paint was faded, and the outlines of the decorations could be hardly made out. The pieces (130x100 and 98x126 cm) were kept at the (Art) Museum in Cluj (HU: *Kolozsvár*), a district museum in those times, conserved thanks to Florin Gavrilescu, the director of the museum. István Tóth tried to reconstitute them. Unfortunately, the images portrayed by Vencel Biró are not that clear as to permit a reproduction of them in this study. V. Biró, "Veress Mátyás," p. 120. So far, any attempt to rediscover the paintings remains unsuccessful; it seems that the canvases are lost forever.

urme au rămas vizibile până astăzi. Compoziţiile fiind foarte mari, picturile propriu-zise se întindeau pe mai multe pânze. Urmele de pe tencuială indică faptul că s-au folosit şi bucăţi de pânză mai mici, la colţuri şi între ferestre. Deasupra uşii de intrare în cameră, Veress a reprezentat un coş cu fructe „care aproape că se oferă pentru gustat."[74] Din păcate şi acesta a dispărut în timp. De fapt, s-au conservat *in situ* doar fragmente din picturile murale, cu motive rocaille şi vegetale, care decorau grosimea peretelui împrejurul golurilor ferestrelor.

Practic, creaţiile lui Veress de la Coplean sunt astăzi dispărute.[75] O simplă, dar fidelă descriere a lor, făcută din memorie, fără aprecieri asupra calităţii artistice, s-a păstrat într-o scrisoare a ultimei proprietare, datată la 30 iulie 1959, Baia Mare. Astfel, redăm mai jos textul soţiei lui Viktor Elekes adresat lui János Écsy. Conform acesteia picturile, fixate pe perete, asemenea unor tapete, reprezentau:

closely nailed next to each other; the traces of these nails can still be seen. As the compositions were rather large, the actual paintings spanned over several canvases. The traces that are visible in the plaster indicate that smaller canvases were used for the corners and in between the windows. Above the entrance door, Veress depicted a fruit basket "which almost seemed to be offered for tasting."[74] Unfortunately, in time, it also went missing. Actually, there are only a few fragments of the mural paintings preserved *in situ* — depicting rocaille and vegetal motifs — decorating the wall openings surrounding the windows.

Nowadays, Veress's creations for Coplean are virtually lost forever.[75] A simple, yet faithful description of them, rather based on memories, lacking any artistic quality evaluation, is preserved due to a letter written by the last owner, dated on 30th of July, 1959, in Baia Mare. The text of Viktor Elekes's wife, addressed to János Écsy is reproduced below. According to her, the paintings, nailed to the walls in a manner similar to wallpaper, depicted:

■ Castelul Haller, detaliu din budoarul contesei. Se observă fragmente din picturile murale, cu motive rocaille și vegetale, care decorau grosimea peretelui împrejurul golurilor ferestrelor, 2017.

The Haller Castle, detail inside Countess Haller's boudoir. Fragments of the mural paintings – depicting rocaille and vegetal motifs – decorating the wall openings, surrounding the windows, can still be observed, 2017.

„I Gustus — gustul. Un personaj (bărbat, n.ns.), stând lângă un bazin, gustă însetat din apa de acolo. Îmbrăcămintea sa o constituie o tunică (manta sau pelerină, n.ns.) scurtă și o pereche de pantaloni până la genunchi. În picioare poartă pantofi, iar pe cap o pălărie de dimensiuni mari.

II Odoratus — mirosul. Doi oameni (bărbați, n.ns.), cu o ținută asemănătoare cu cea a personajului descris mai sus, stau în fața unei căsuțe. Unul din ei îi oferă celuilalt tutun (de prizat, n.ns.).

III Auditus — auzul. Două persoane (bărbați, n.ns.), aflate pe un drum, stau și ascultă cu atenție, cum din depărtare se apropie călăreți.

IV Visius (*sic!*, în loc de *visus*, n.ns.) — văzul. Un bărbat, purtând haine asemănătoare cu cele ale personajelor anterioare, privește o piatră frumos gravată, pe care se poate citi inscripția: «Pinxit Mathias Veres 1771» (*sic!*).

V Tactus — pipăitul. Doi oameni (bărbați, n.ns.) stau față în față. Unul

“I Gustus — the taste. A [male] character, standing next to a basin, thirstily tasting the water in it. The character is dressed with a short tunic [mantle or cloak] and a pair of knee-high trousers. There are shoes on the character’s feet, while the head is topped by a large bordered hat.

II Odoratus — the smell. Two characters [men], with garments similar to the ones of the above mentioned character, stand in front of a small house. One of them is offering the other some [snuffing] tobacco.

III Auditus — the hearing. Two characters [men], walking down a road, are standing and carefully listening, as horsemen are approaching from afar.

IV Visius [*sic!*, instead of *visus*] — the sight. A man, clothed with garments similar to the previous characters, gazes at a beautifully carved stone, which reads ‘Pinxit Mathias Veres 1771’ (*sic!*).

V Tactus — the touch. Two characters [men] are standing in front of each other. One of them is feeling the

◀ Perspectivă de la o fereastră a castelului Haller spre lunca Someșului, în primăvara anului 2009. *Scenă de gen contemporană.*

View towards the Someș River meadow from a window of the Haller Castle, during the spring of 2009. *Contemporary genre scene.*

[76] Péter Veres, „Veress Mátyás Székelyudvarhelyen és környékén," *Erdélyi Művészet*, Nr. 1(23) / VII (2006), http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu23/ermu23.htm (accesat 8 aprilie, 2017). O descriere similară, probabil după aceași scrisoare, o oferă și Vencel Biró. V. Biró, „Veress Mátyás," pp. 119–120.

Péter Veres, "Veress Mátyás Székelyudvarhelyen és környékén," *Erdélyi Művészet*, No. 1(23) / VII (2006), http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu23/ermu23.htm (accessed April 8, 2017). A similar description, probably based on the same letter, is also provided by Vencel Biró. V. Biró, "Veress Mátyás," pp. 119–120.

[77] V. Biró, „Veress Mátyás," p. 120.

V. Biró, "Veress Mátyás," p. 120.

dintre ei pipăie tunica (mantia sau pelerina, n.ns.) celuilalt. În fundal sunt panorame, colorate, cu păduri."[76]

Vencel Biró nota că toate picturile aveau „culori naturale".[77] Totodată, articolul său prezintă și părerile unor contemporani avizați. Astfel, pictorul István Tóth, care a văzut pânzele lui Veress, între 1926-1927, le-a asociat cu reprezentări pitorești, de anotimpuri. Figurile umane erau alungite, similar cu cele ale lui Botticelli din tabloul *Primavera*, deși, mărturisea el, formele la Veress erau mai „primitive" — „arătau mai degrabă a muncă de meșter". Cu toate acestea, „mișcarea figurilor alungite era vioaie, plăcută." József Biró, observând dinamica subtilă a figurilor, în 1943, a identificat în aceste tablouri niște „scenete dulcege". Tot în 1943, deși abia dacă mai puteau fi deslușite, Géza Entz remarcă picturile ca fiind „simpatic primitive." Ultimul martor care a văzut fragmente din pânze, păstrate *in situ* pe doi dintre pereți,

tunic [mantle or cloak] of the other. In the background there are wooded, colourful, vistas depicted."[76]

Vencel Biró remarked that all the paintings had "natural colours".[77] Further on, his article records the opinions of several competent contemporaries. Thus, the painter István Tóth, who had seen Veress's paintings, associated them with picturesque representations of seasons. The human figures were slender, similar to the ones Botticelli depicted in his *Primavera*, although, as the painter states, Veress's figures were more "primitive" — "they rather suggested the work of a craftsman". Nonetheless, "the movement of the slender figures was lively, pleasant". In 1943, József Biró, noting the subtle dynamics of the characters, identified in these paintings "whimsical scenes". Although they could be hardly made out, Géza Entz reflects, also in 1943, that the paintings are "pleasantly primitive". The last witness, who saw fragments of the canvases, preserved *in situ* on two of the walls, was professor János Écsy, who

▲ Castelul Haller în primăvara anului 2009. *Scenă bucolică contemporană.*

The Haller Castle during the spring of 2009. *Contemporary bucolic scene.*

[78] *Ibid.*

Ibid.

[79] Sabău, *Metamorfoze*, vol. II, pp. 307–308, 308.

[79] Sabău, *Metamorfoze*, vol. II, pp. 307–308, 308.

a fost profesorul János Écsy, iar acesta a găsit „armonie” la nivelul calității reprezentării artistice.[78]

Nicolae Sabău aprecia, totuși, că:

„picturile parietale ale castelului din Coplean dezvoltă compoziții echilibrate ale unui stil rococo, având o cromatică firească, naturală, o anatomie longilină, chiar gracilă a figurilor, minuția elementelor componente ale peisajului și puterea expresiei juvenile, calități care au determinat o unanimitate de păreri favorabile asupra valorii acestor lucrări în contextul picturii parietale transilvănene.”[79]

identified “harmony” in the quality of the artistic representation.[78]

Nonetheless, Nicolae Sabău appreciates that:

“the wallpaper-like paintings of the castle in Coplean depict balanced compositions of a Rococo manner, with typical, natural colouring, the figures possess an elongated, even fragile constitution, the minute detail of the elements composing the landscape and the power of the juvenile expression, all qualities which determined a unanimity of favourable viewpoints regarding the value of these works, seen in the context of Transylvanian wallpaper-like paintings.”[79]

■ Castelul Haller din Coplean, detaliu cu turnul sud-estic, 2009.

The Haller Castle in Coplean, detail of the south-eastern tower, 2009.

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.5. Fortificațiile de secol XVIII

Forma turnurilor de colț, numite în inventarele și sursele istorice bastioane cu șase laturi, rămâne parțial o enigmă. La singurul turn păstrat până în prezent, cel sud-estic, deși are o formă aparent circulară, la nivelul paramentului de piatră se pot observa, totuși, ușoare teșituri plane, după un plan hexagonal. Astfel, cele două încăperi (la parter și la etaj) aveau plan circular, dar, privit din exterior, turnul pare pe plan hexagonal, așa cum este descris în inventarele de epocă. Probabil că

4.5. The Eighteenth Century Fortifications

The outline of the corner towers, known in the historical records and inventories as six-sided bastions, remains partially unknown. The south-eastern tower, the only one which was preserved to the present day, although apparently of a circular layout, reveals, on a closer analysis of the masonry, several edges, generated by a hexagonal layout. Thus, the two rooms (on the ground floor and on the upper floor) had a circular layout; however, when seen from the exterior, the tower seems hexagonal, as described in the

▲ Castelul Haller, turnul sud-estic, 2006.

The Haller castle, the south-eastern tower, 2006.

◀ Castelul Haller, interiorul turnului sud-estic, 2009.

The Haller Castle, interior view of the south-eastern tower, 2009.

▼ Castelul Haller, detaliu cu un grilaj de fier al turnului sud-estic, 2009.

The Haller Castle, detail of an iron grill from the south-eastern tower, 2009.

▲ Perspectivă asupra ansamblului castelului Haller dinspre sud-est. Detaliu cu turnul de colț. Reproducere după József Kádár, ed., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), vol. IV, p. 203.

View towards the Haller castle and grounds as seen from the South-East. Detail of the corner tower. Image reproduced from József Kádár, ed., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901), vol. IV, p. 203.

aspectul „hexagonal” era amplificat de un strat gros de tencuială. O altă explicație pentru acest aspect hexagonal, ar putea fi și datorită formei acoperișului, care este posibil să fi fost piramidal hexagonal și nu perfect conic, având în vedere că învelitoarea era din șindrilă. Facem această supoziție, dat fiind faptul că, chiar la acoperișul castelului, ce avea imaginea unei mansarde, s-a utilizat acest material de acoperire.

Așadar, în lipsa unor cercetări arheologice, date fiind dovezile documentare, fotografice și din situ, considerăm ca turnurile fortificației renascentiste s-ar fi păstrat, în mare măsură, până la inventarul din anul 1729. Efortul constructiv de a fi fost „remodelate” pe plan circular pare uriaș și inutil. Ulterior, asupra acestor turnuri, precum și asupra zidului de incintă s-au făcut anumite intervenții de ordin practic, funcțional. Cert este ca la turnul sud-estic se pot observa intervenții clare, în zona golurilor și deschiderilor, respectiv modificări cu

inventories of those days. Most probably, the “hexagonal” outline was emphasised by a thick layer of plaster. Another explanation of the hexagonal feature might arise from the shape of the roof, which might have been a hexagonal pyramid instead of a conical one, corroborated by the fact that they were roofed with shingles. Such a supposition is possible due to the fact that the castle’s large mansard-like roof used the same kind of roofing material.

Therefore, due to the lack of any archaeological research, considering just the historical records, photographical and *in situ* investigations, it can be asserted that the fortified Renaissance towers could almost entirely have been preserved up to the 1729 inventory. The constructive effort of having had them “remodelled”, on a circular layout, seems immense and rather pointless. Later on, the towers, as well as the precinct walls, underwent several practical interventions, of a functional nature. However, the south-eastern tower clearly depicts interventions, which

■ Două perspective asupra turnului din colțul sud-estic al incintei castelului Haller, 1963. (Fotografii de Vasile Mitrea, Dosar DMI 801/1955, clișeu 248/25 [imaginea din stânga] și 248/20 [imaginea de jos]). Sursa: Monumente Uitate, „Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

Two perspectives of the south-eastern corner tower of the Haller castle fortified precinct, 1963. (Photos by Vasile Mitrea, File DMI 801/1955, picture 248/25 [the figure on the left] and 248/20 [the figure below]). Source: Monumente Uitate, "Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

zidărie din cărămidă sau zidărie mixtă de piatră și cărămidă, care pot fi atribuite celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Deci, s-a intervenit într-o structură masivă anterioară, din piatră, cu rol de apărare, când rațiunile defensive au devenit inutile.

Pe de altă parte, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *Josephinische Landesaufnahme*, consemnează grafic o fortificație de formă patrulateră, cu patru turnuri *circulare* de colț, având în centru castelul, iar spre vest o anexă, sub forma unei incinte auxiliare — ceea ce avea să alcătuiască manejul și grajdurile baroce, a căror imagine nu o cunoaștem deloc.

Până la mijlocul secolului al XX-lea, zidul de incintă și, mai ales, turnurile erau relativ bine conservate. Dispariția turnurilor s-a produs datorită deteriorării învelitorii vechi, precare. Materialul fotografic de arhivă arată clar forma exterioară simplă, relativ circulară, cu teșituri plane după un

were made around the openings — namely some segments were walled up in brickwork, while others were of o mixed stone and brick masonry —, which can be dated during the second half of the 18th century. Thus, the interventions were made onto a massive stone structure, previously built, with defensive purposes, during a time when its defensive reason became futile.

On the other hand, during the second half of the 18th century, the *Josephinische Landesaufnahme*, graphically recorded a rectangular fortification, with four *circular* corner towers, enclosing the castle in its centre, while an annex was located to the West, shaped like an auxiliary enclosure — which, later on, became the Baroque manège and stables, whose layout is unknown.

Until the middle of the 20th century, the fortification wall and, especially, the towers, were relatively well preserved. The disappearance of the towers was due to the deterioration of the old, precarious roofing. The archival photographic documents clearly

▲ Castelul Haller, detaliu cu turnul sud-estic în proces de ruinare, 2009 și 2019.

The Haller Castle, detail of the almost ruined south-eastern tower, 2009 & 2019.

◀ Castelul Haller, detaliu cu turnul sud-vestic, în prezent dispărut. Reproducere după Nicolae Sabău, „Castelul Haller din Coplean (județul Cluj),” *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, Nr. 2 / XIV (1983), p. 85, Fig. 12.

The Haller Castle, detail of the south-western tower, now completely dismantled. Image reproduced from Nicolae Sabău, “Castelul Haller din Coplean (județul Cluj),” *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, No. 2 / XIV (1983), p. 85, Fig. 12.

plan hexagonal, a celor două turnuri de pe latura estică, ce încadrau poarta de altădată. Acestea aveau mici goluri la parter și la etaj. Cele de la parter erau prevazute cu grilaje din fier. Șarpantele aveau suprafața învelitorii vizibil ritmată de poziția căpriorilor.

Turnul sud-vestic prezenta o plastică barocă la nivel de tencuială, similară cu cea de pe fațadele castelului, dar mult mai simplă. Avea alipit un turnuleț separat – probabil pentru o scară sau pentru anexe. Forma acoperișului, tip clopot, evoca o imagine specifică barocului; acoperirea era cu tablă, similară coronamentului terasei de pe fațada principală a castelului. Cert este că acest turn era mai înalt decât celelalte două de pe latura estică. O explicație pentru acest lucru ar putea fi oferită plasând finalizarea lui, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, sub comanda contelui János Haller, odată cu modificările aduse întregului ansamblu. Probabil, intenția era de a barociza întreaga

show the simple exterior, of a relatively circular outline, with edges generated by a hexagonal layout, of the two eastern towers that flanked the former gate. These were furnished with small openings on the ground floor, as well as on the upper floor. The ones on the ground floor were provided with iron grilles. The roof framings were visibly rhythmed by the position of the rafters.

The south-western tower revealed the Baroque aspect of its plaster, similar to the one used for the castle's façades, however somewhat plainer. It was adjoined by a separate turret – probably designed for a stairwell or annex. The bell-like shape of the roof evoked a purely Baroque image; it was roofed by metal sheets, similar to the crowning of the terrace of the castle's main façade. This tower was most certainly taller than the other two on the eastern side. A possible explanation could be found by placing its completion, towards the end of the 18th century, under the guidance of Count János Haller, alongside the transformations of the entire ensemble.

■ Castelul Haller din Coplean, detaliu cu turnul sud-estic, 2009.

The Haller Castle in Coplean, detail of the south-eastern tower, 2009.

fortificație, conturând un ansamblu pompos — care ar fi putut fi asemănător cu etapa barocă târzie a castelului din Bahnea (*Bonyha*). Totodată, s-ar putea stabili similitudini și cu anumite elemente deja introduse de János Haller în timpul barocizării castelului din Gârbou. Din păcate, deocamdată, nu avem nicio informație vizuală referitoare la turul nord-vestic. În interviul din 2009, Victor Metea a confirmat că, și acesta, era tot de formă *circulară*. Zidul de incintă era din piatră, iar poarta principală, așa cum s-a arătat anterior, era orientată spre est. Probabil că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, șanțul inundabil dispăruse, castelul fiind legat direct, spre sud, printr-o poartă secundară, spre o grădină exterioară — *un mic parc*. Atât turnurile, cât și zidul de incintă erau tencuite.

Probably, his desire was to upgrade the entire fortification to the Baroque state, outlining a grandiose ensemble — which might have resembled the late Baroque phase of the Bethlen castle in Bahnea (HU: *Bonyha*). At the same time, there can be traced certain similarities to specific elements already used by János Haller for the Baroque transformation of the Gârbou castle. Unfortunately, so far, there is no visual information regarding the north-western tower. In the interview from 2009, Victor Metea confirmed that it had a *circular* layout, as well. The precinct wall was made of stone, while the main gate, as previously stated, was facing East. Probably, towards the end of the 18th century, the moat was not visible anymore, the castle being linked directly, to the South, through a secondary gate, to an exterior yard — *a small park*. The towers, as well as the enclosing wall were covered in plaster.

■ Detaliu cu decorația sculptată în piatră și cu ornamentele în stuc de pe fațada estică a castelului Haller, 2006.

Detail of stone carvings and plaster decoration on the eastern façade of the Haller Castle, 2006.

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.6. O reședință nobiliară rurală cu valoare de unicat

Închegarea formelor exteriorului și interiorului castelului Haller din Coplean datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, purtând amprenta barocului cu subtile accente rococo. Ca formă și volum, castelul se înscrie în seria tipologică a reședințelor nobiliare rurale transilvănene cu plan rectangular, compact, dar fără turnuri, remarcându-se detașat prin imaginea de palat urban, prin expresivitatea plasticii arhitecturale, prin calitatea

4.6. A Unique Country Mansion

The image of the exterior, as well as that of the interior, of the Coplean castle date from the second half of the 18th century, bearing the distinctive trademark of the late Baroque, with a hint of Rococo. Regarding its layout and volume, the castle can be associated with the typological series of Transylvanian country mansions, of a rectangular, compact layout, lacking towers, clearly standing out due to its urban palace-like appearance, its architectural expression, the quality

▲ Fațada sudică a castelului Haller, ancadrament de fereastră de la etaj, 2019.

The southern façade of the Haller castle, upper floor window stone frame, 2019.

▼ Fațada estică a castelului Haller, ancadrament de fereastră de la etaj, 2019.

The eastern façade of the Haller castle, upper floor window stone frame, 2019.

▲ Cap de turc de la castelul Haller din Coplean, în prezent expus în incinta Universității de Artă și Design din Cluj-Napoca (în curtea Casei Matia Corvin), 2009.

The head of a Turk from the Haller Castle in Coplean, today exhibited at the University of Art and Design of Cluj-Napoca (inside the courtyard of the Matthias Corvinus House), 2009.

[80] Pentru descrierea amănunțită a arhitecturii castelului vezi pe larg Julean, „Coplean.”

For a comprehensive description of the architectural features of the castle, also see Julean, “Coplean.”

finisajele și luxul interioarelor. Mult mai amplu și mai elaborat față de majoritatea reședințelor contemporane asemănătoare, castelul Haller din Coplean se impune ca un exemplu cu valoare de unicat. Astfel, multe dintre lucrările de pietrărie, feronerie, lemnărie, stuc și chiar frescă au avut caracter de excepție.[80] Din păcate, însă, toate aceste valori minunate au avut prea puține zile de glorie.

Orientarea est-vest a clădirii punea în valoare axul central, al intrării principale, cu salonul de primire de la parter și salonul de onoare de la etaj. Ansamblul impresiona prin eleganță. Parterul înălțat, lipsit de decoruri excesive evidenția bogăția detaliilor în piatră de la etaj. La ancadramente sculptorul a realizat compoziții echilibrate, dar nesimetrice, cu scoici, frunze, flori și motive rocaille. Toate profilaturile sunt deosebit de elegante, iar piatra este lucrată cu mare precizie. Fiecare fereastră de la etaj era încununată de un timpan supraînălțat, decorat cu o scoică

of its finishings, and its interior splendour. The Haller castle in Coplean, much more ample and elaborated, when compared to most of the other similar contemporary residences, is singled out as a unique example of its kind. Thus, much of the stone carvings, metalwork, woodwork, stucco and even fresco were of exceptional value.[80] Unfortunately, all of these wonderful creations have had too few days of glory.

The East to West orientation of the building emphasises the central axis, of the main entrance, with the entrance hall on the ground floor, and the main reception hall on the upper floor. The ensemble used to impress due to its elegance. The elevated ground floor, lacking excessive decorations, highlighted the richness of the stone-carved decorations of the upper floor. The sculptor envisaged balanced, yet asymmetrical compositions for the stone frames, depicting shells, leaves, flowers, and rocaille motifs. All mouldings are wonderfully elegant, while the stone is carved with

■ Fațada estică a castelului Haller, detalii cu decorațiile pilaștrilor de la etaj, 2006 și 2019.

The eastern façade of the Haller castle, decoration details of the upper floor pilasters, 2006 & 2019.

uriașă de tip *pecten maximus*, în postură concavă, realizată dintr-un singur bloc de piatră, susținută pe vrejuri, volute și *rocaille*-uri. Deasupra, câte o cornişă trilobată, puternic evazată, purta în ax, dispuse alternativ, remarcabile capete de turci şi boboci de lauri, susținute fiecare pe ample compoziții cu volute, vrejuri și *rocaille*-uri. Deasemenea, pe fațada principală se evidențiau la etaj o serie de pilaștri cu capiteluri înfățișând compoziții de mare expresivitate, unice în plastica arhitecturii transilvănene — frunze cărnoase de acant susțin diferite animale în posturi și de dimensiuni inedite: o acvilă uriașă cu aripile desfăcute, încadrată de doi grifoni, se sprijină pe un ogar culcat. Superbe stucaturi cu panglici festonate, ghirlande, pandante tip medalion și ciucurei decorau fațadele. Fațadele de nord și de sud erau mai reținute, iar fațada vestică era marcată de cele două excrescențe ale anexelor. Plastica fațadelor era pusă în valoare și de delicate chenare pictate în

incredible precision. Each window of the upper floor was crowned by a heightened pediment, decorated with an enormous *pecten maximus* shell, facing upwards, carved from a single block of stone, supported by stalks, volutes, and rocaille motifs. Further above, a three-foiled, heavily flared cornice was centrally topped by alternating remarkably crafted heads of Turks and laurel buds, each supported by ample compositions of volutes, stalks, and rocaille motifs. Likewise, a series of pilasters were noticeable on the upper floor of the main façade, their capitals depicting quite intricate and expressive compositions, unique in Transylvanian architecture — plump acanthus leaves, supporting different animals of unusual postures and dimensions: a giant eagle with its wings spread, flanked by two gryphons, rests on top of a lying greyhound. Superb stuccos of ribbons, garlands, medallion-like pendants, and tassels decorated the façades. The northern and southern façades were more moderate, while two protuberances of the annexes

▲ Două detalii cu unicul horn înalt care s-a păstrat la castelul Haller, 2019.

Two details of the only remaining tall chimney of the Haller Castle,2019.

◀ Fosta scară cu trepte din piatră a castelului Haller, văzută din dreptul intrării laterale de la parter, 2019.

The former stone-treaded stair of the Haller Castle, as seen from the ground floor side entrance, 2019.

▼ Port-jgheabul din fier forjat, dispus în colțul nord-estic al castelului Haller, 2017.

The rough iron gutter holder, placed in the north-eastern corner of the castle 2017.

nuanțe de roşu-cărămiziu. Rezalitul terasei marca, totodată și accesul principal, prevăzut cu o scară elegantă. Soclul înalt, de aproximativ 2 m, protejat cu uriașe lespezi de piatră dispuse vertical, accentua imaginea monumentală a clădirii.

Șarpanta uriașă, având imaginea unei mansarde de tip baroc, prevăzută cu mici lucarne, cu acoperișuri proeminente, dubla, practic, înălțimea edificiului. Copertina-coronament a terasei particulariza într-un mod original această compoziție unică. Streașina era redusă la minim, având jgheab fără vazon, fiind, în schimb, prevăzută cu ample garguie metalice, susținute de port-jgheaburi din fier forjat, dispuse la colțurile clădirii. Acoperișul era străpuns numai de cele două hornuri înalte, continuând un sistem ingenios de tuburi, canale și hote intramurale deservind sobele din interiorul încăperilor.

Scara cu trepte din piatră avea un caracter „exterior”-deschis. Putea fi accesată din logia de la intrare,

endowed the western façade with a more rear-side-like aspect. The outline of the façades was highlighted by the delicately brick-red painted frames, as well. The avant-corps of the terrace also marked the main entrance and was provided with an elegant stair. The heightened socle, approximately 2 m high, was protected by huge stone slabs, placed vertically, and thus emphasising the monumental aspect of the building.

The giant roof frame of the typically Baroque mansard-like roof, furnished with small dormers, with prominent roofs, practically doubled the height of the edifice. The crowning canopy of the terrace customised, in an original way, this unique composition. The eaves were minimal, equipped with a gutter that lacked ornamental hopper heads, however, they were furnished with ample metal gargoyles, supported by rough iron gutter holders, placed at the building’s four corners. Only two tall chimneys pierced the roof, part of an ingenious walled-in system of tubes, ducts and hoods, servicing the interior stoves.

■ Castelul Haller, marele salon de onoare situat la etaj. Detaliu de stucatură (în prezent complet dispărută; fotografie din 2006) și două perspective interioare (2006 și 2009). Spre stânga, prima dintre cele patru deschideri actuale era ușa care comunica cu terasa, celelalte trei erau ferestre.

The upper floor great hall of the Haller Castle. Detail of the stucco work (today completely lost; photo taken in 2006) and two interior views (2006 & 2017). To the left, the first of the four present openings used to be the door connecting the great hall to the terrace; the other three were windows.

direct, conducând la terasa mare de la etaj. Uși fuseseră prevăzute, doar la accesul spre spațiile interioare — spre fiecare din cele două mari saloane, situate, unul la parter și celalalt la etaj.

Funcțiunile interioarelor sunt foarte greu de reconstituit în prezent. Cu toate acestea, dimensiunea unor încăperi, un minim de informații și anumite elemente de decor conservate sau evocate în diverse surse documentare permit formularea unei viziuni asupra modului de funcționare a clădirii, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. La parter se afla un salon de primire, situat central, prevăzut cu o uriașă boltă *a vela*, decorată cu stucaturi. Acesta permitea accesul comandat în majoritatea încăperilor, destinate unor membri ai familiei sau unor funcțiuni secundare. La etaj, marele salon de onoare, orientat est-vest și comunicând cu terasa, separa, probabil, apartamentul domnului, situat spre sud, de cel al doamnei, asociat cu camera fetelor, spre nord.

The stone-treaded stair had an opened, “exterior”-like look. It could be accessed from the entrance loggia, directly, leading towards the large upper floor terrace. Doors were provided only for accessing interior spaces — when entering into each of the two large halls, one situated on the ground floor and the other on the upper floor.

Nowadays, it is very difficult to establish the use of each of the rooms. However, the size of some, put together with the scarce available information and certain decorative elements, which are still preserved or evoked through different types of records, enable the conception of a functional layout of the building, at the end of the 18th century. On the ground floor, there was an entrance hall, centrally located, topped by a huge *a vela* vault, decorated with stucco. This room allowed access to most of the other rooms, designated to certain family members or as secondary spaces. On the upper floor, there was the great hall, facing both East and West, and which communicated directly

■ Castelul Haller, detalii de stucatură din încăperile boltite de la parter (2006 și 2009).

The Haller Castle, details of the stucco work preserved inside the vaulted rooms on the ground floor (2006 & 2009).

[81] V. Biró, „Veress Mátyás,” p. 119.

V. Biró, “Veress Mátyás,” p. 119.

Toate încăperile de la etaj erau tăvănite. Încăperea centrală de pe latura sudică avea superbe stucaturi, încadrând, în centru, stema familiei Haller. Sobele erau de porțelan, unele având alimentarea din exteriorul încăperilor.

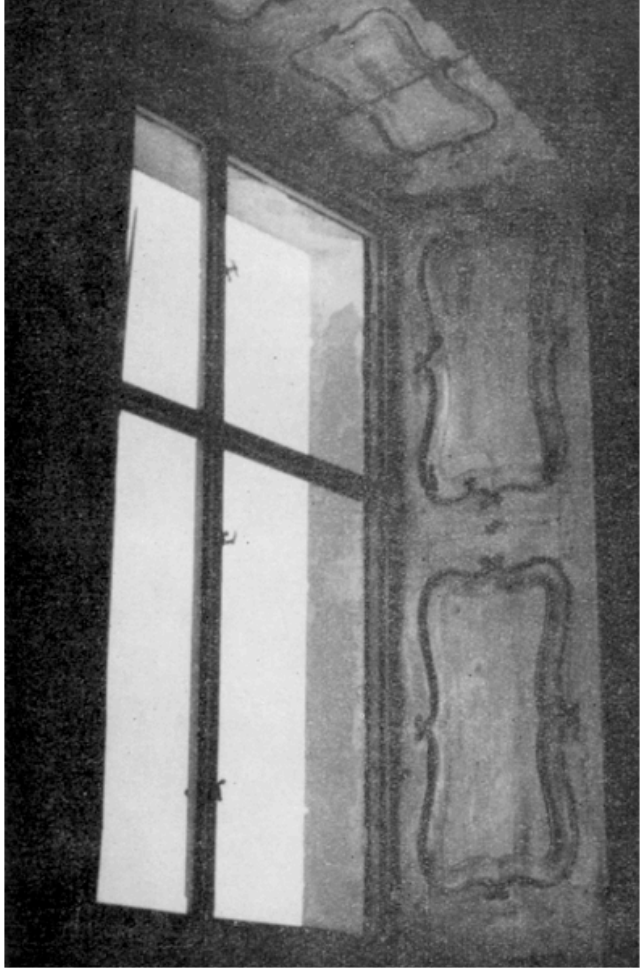
Pe lângă budoarul contesei Haller, bogat decorat cu picturile lui Veress, celelalte încăperi aveau tapete din hârtie colorată (vișiniu, verde, cenușiu) sau cu flori.[81] La etaj, majoritatea pereților erau decorați cu baghete de lemn sau chenare de stuc, încadrând aceste tapete, iar la bază erau prevăzuți cu lambriuri continue. Urmele cuielor de fixare a acestor elemente de finisaj sunt vizibile și în prezent.

Eleganța și prețiozitatea ornamentelor rococo care însoțeau dramatismul profund și expresiv al plasticii arhitecturale baroce se regăseau, cu siguranță, în bogățiile interioarelor, în special la etaj. Drept mărturie stau informațiile amănunțite din inventarul din 1795 — „Descriptio castelli Kapjonensis” —

with the terrace. The hall probably separated the lord’s quarters, situated towards the South, from those of the mistress, associated with the girls’ room, located to the North. All upper floor rooms were topped by a plastered beamed wooden slab. The central room, on the southern side, was decorated with superb stuccos, encircling the Haller family coat of arms. There were several porcelain stoves, some being fuelled from outside the rooms.

Besides Countess Haller’s boudoir, lavishly decorated by Veress’s paintings, the other rooms were coated with coloured (cherry red, green, grey) or floral wallpapers.[81] On the upper floor, most of the walls were decorated with wooden strips or stucco frames, which flanked the wallpaper; the lower part of the walls was wainscoted. The traces of the nails fixing these finishings are still visible today.

The elegance and preciousness of the Rococo decorations that seconded the profound and expressive dramatics of the Baroque architecture were evident in the richness of the interiors, especially in

◀ Boaserie de fereastră, într-o încăpere de la etajul castelului Haller, în anii 1960. Reproducere după Margit B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok* (București: Kriterion, 1970), Fig. 87.

A deep window with wood paneling, in an upper floor room of the Haller castle, in the 1960s. Image reproduced from Margit B. Nagy, B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok* (Bucharest: Kriterion, 1970), Fig. 87.

▼ Urmele cuielor de fixare a elementelor de finisaj (baghete, tapete, boaserie), în încăperea centrală de la etaj, spre sud.

The traces of the nails fixing fine finishings (wooden strips, wallpaper, wainscot), still visible inside the central room on the upper floor, facing South.

[82] *Ibid.*

Ibid.

amintit mai sus. Ușile erau cu două canaturi realizate din lemn de tei și acoperite cu vopsea de culoare sidefie. Unele uși aveau fronton arcuit și erau prevăzute cu oglinzi. Ferestrele în două canate aveau șase ochiuri de sticlă, lemnăria fiind tratată similar, cu vopsea sidefie. Acestea erau protejate de persiene. Accesoriile ușilor și ferestrelor erau din cupru, frumos decorate, iar întăriturile din plumb. Închizătorile și balamalele erau franceze. Camerele erau podite (unele cu scândură de brad). Lambriurile de la baza pereților erau vopsite în culori diferite.[82]

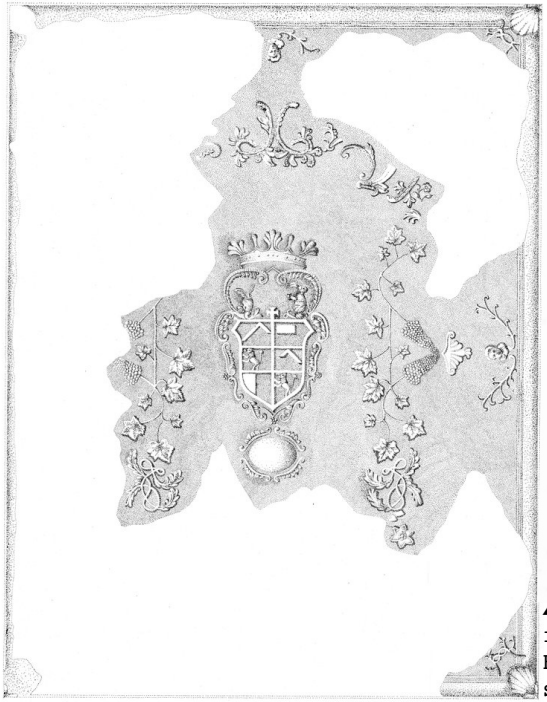
La începutul secolului al XX-lea, castelul, deși golit de majoritatea lucrurilor de valoare, încă reflecta

> „luxul unei ere trecute. Sala cea mare […] și camera de alături cu ornamentele de pe plafon, cu struguri și crengi împletite cu blazoane, cu sobele de porțelan alb din colțuri, oferă o imagine încântătoare. Aproape că ne închipuim societatea din secolul al XVIII-lea, cu părul pudrat, când în

the case of the ones on the upper floor. The thorough information provided by the previously mentioned inventory of 1795, can attest to that — "Descriptio castelli Kapjonensis". The double doors were made of linden and coated with pearly paint. Some doors had curved pediments and were furnished with mirrors. The double windows were furnished with six glass panels, the woodwork being painted pearly, as well. These were protected by Persian blinds. The nicely decorated door and window fittings were made of copper and the reinforcements were of lead. The locks and hinges were French. The rooms had plank flooring (some with pine planks). The wainscot panelling was painted in different colours.[82]

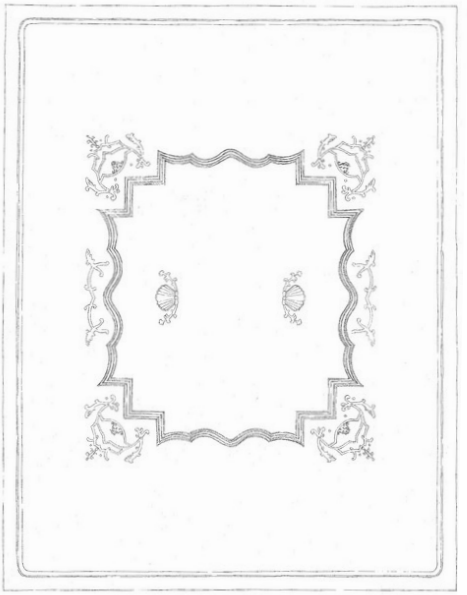
At the beginning of the 20th century, the castle, although devoided of most of the valuables, still displayed

> "the luxury of a past era. The great hall […], as well as the room next to it, with its ceiling ornaments of grapes and branches twisted together with coats of arms, with its corner white porcelain stoves, offer an

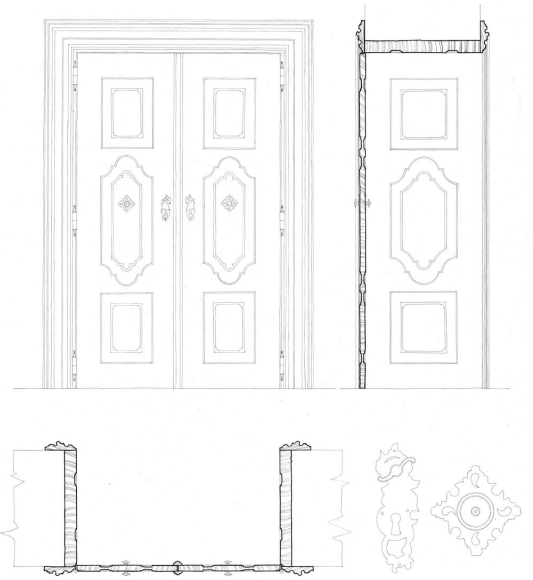

▲ Trei desene ce redau aspecte ale finisajelor originale ale castelului Haller. De la stânga la dreapta: stucatură tavan din încăperea centrală sudică de la etaj, stucatură boltă din salonul de intrare de la parter, ușă de interior de la etaj, 1956. (Releveu Nr. 818 realizat de studenții arhitecți Caliman P., Colaros V., Crișan I. Grad I., Runceanu M., planșele 2, 3 și 12) Sursa: Monumente Uitate, „Galerie planuri Coplean – Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

Three drawings which show several of the original finishings of the Haller Castle. From left to right: ceiling stucco from the central southern upper floor room, vault stucco from the entrance hall, upper floor interior door, 1956. (Survey No. 818 drawn by Caliman P., Colaros V., Crisan I. Grad I., Runceanu M., plates 2, 3 & 12) Source: Monumente Uitate, "Galerie planuri Coplean – Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

◀ Castelul Haller, detalii de stucatură de pe tavanul încăperii centrale sudice, de la etaj, anii 1980. Reproducere după Nicolae Sabău, „Castelul Haller din Coplean (județul Cluj)," *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, Nr. 2 / XIV (1983), p. 86, Fig. 15 și Fig. 16.

The Haller Castle, stucco work details of the ceiling of the upper floor southern central room, circa 1980. Image reproduced from Nicolae Sabău, "Castelul Haller din Coplean (județul Cluj)," *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, No. 2 / XIV (1983), p. 86, Fig. 15 & Fig. 16.

[83] Tagányi și Réthy, *A vármegye*, pp. 203–204.

Tagányi and Réthy, *A vármegye*, pp. 203–204.

încăperile strălucitoare, parfumate, se aduna aristocrația din toate părțile, la câte o sărbătoare a familiei Haller."[83]

enchanting view. One can almost picture the 18th century society, with powdered hair, when the glittering, perfumed rooms gathered the aristocracy from all over, for a Haller family celebration."[83]

■ Castelul Haller, detaliu cu postamentul coloanei din colțul sud-estic al terasei, cu inscripția „URSS”, 2006.

The Haller Castle, detail of the column pedestal on the south-eastern corner of the terrace, bearing the inscription “URSS” [Union of Soviet Socialist Republics], 2006.

4

Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu

The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion

4.7. Un secol al declinului. 1848-1948

După mijlocul secolului al XIX-lea, ramura de Coplean a familiei Haller s-a stins treptat pe linie masculină și interesul pentru castel a dispărut. Practic, după 1848-1849, castelul nu a mai fost locuit. Așadar, gloria castelului baroc-rococo s-a pierdut curând după moartea castelanului János Haller. Pare că destinul familiei Haller s-a suprapus cu soarta castelului lor — după ce în 1898, familia Haller din Coplean a devenit extinctă, odată cu decesul contelui

4.7. A Century of Decline. 1848-1948

After the middle of the 19th century, the Coplean branch of the Haller family became, little by little, extinct on the male line, and the interest for the castle died out, as well. Practically, after 1848-1849, the castle was not inhabited any longer. Thus, the glory of the Baroque-Rococo castle was lost soon after the death of János Haller, the lord of the castle. It seems that the destiny of the Haller family mirrors the fate of their castle — after 1898, when the

◀ Două imagini de arhivă cu fațada vestică a castelului Haller, datând din anii 1956 (sus, fotografie din Arhiva de relevee a studenților arhitecți - Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”) și 1963 (mijloc, fotografie de Vasile Mitrea, Dosar DMI 801/1955, clișeu 248/31). Sursa: Monumente Uitate, „Galerie arhivă Coplean - Haller”, Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

Two archive images of the western façade of the Haller Castle, dating from 1956 (up; photo from the Survey Archive of the “Ion Mincu” University of Architecture and Urban Planning, Bucharest) and 1963 (middle; photo by Vasile Mitrea, File DMI 801/1955, picture 248/31). Source: Monumente Uitate, “Galerie arhivă Coplean - Haller”, Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

▼ Fațada vestică a castelului Haller, 2009.

The western façade of the Haller Castle, 2009.

Jenő Haller, castelul a intrat pe panta abisală a declinului. Astfel, bănuim că, până la 1900-1910, intervențiile asupra castelului au fost minore. La începutul secolului al XX-lea, părți din moșia Haller din Coplean au fost subiectul unor însemnate tranzacții imobiliare și orice legătură a familiei cu castelul s-a încheiat pentru totdeauna.

Odată cu mutarea familiei Elekes la castel, în 1910, s-au făcut anumite lucrări de modernizare — în special pentru confortul locuirii. Apoi, ca urmare a incendiului grav, din anii 1920, care a distrus acoperișul baroc, etajul a devenit nelocuibil. Schimbarea acoperișului cu unul mai mic, deloc spectaculos, paradoxal în forma de „U", cu patru ape, cu învelitoare din țiglă, a produs nu numai alterarea imaginii istorice, ci, mai ales, a dăunat structurii. Avem ca martor, o fotografie din perioada interbelică. Prin urmare, imposibilitatea de a mai acoperi o parte a clădirii (zona centrală, din spate) a impus anumite intervenții asupra încăperilor centrale,

Coplean Haller family became extinct, with the death of Count Jenő Haller, the castle entered an aggressively declining process. Therefore, it can be assumed that, until 1900-1910, the castle underwent only minor interventions. At the beginning of the 20th century, parts of the Haller estate in Coplean became the subject of some important real estate transactions; any ties the family might have still had with the castle were thus broken forever.

Once the Elekes family moved into the castle, in 1910, there were certain improvements made — especially regarding the dwelling comfort. Then, as a consequence of the great fire, from the 1920s, which destroyed the Baroque roof, the upper floor was left uninhabitable. The changing of the roof, with a much smaller and more common hip and valley roof, paradoxical of a U-shape, covered with tiles, caused not only the alteration of the historical outline, but, most importantly, it harmed the structure, as well. There is an interwar photograph witnessing this fact. Hence, the impossibility to cover the central

◀ Castelul Haller, perspectivă din colțul sud-vestic, 1963. (fotografie de Vasile Mitrea, Dosar DMI 801/1955, clișeu 248/30). Sursa: Monumente Uitate, „Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

View of the Haller Castle, as seen from the South-West, 1963.(photo by Vasile Mitrea, File DMI 801/1955, picture 248/30). Source: Monumente Uitate, "Galerie arhivă Coplean - Haller", Monumente Uitate, http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

▼ Castelul Haller, perspectivă din colțul sud-vestic, 2019.

View of the Haller Castle, as seen from the South-West, 2019.

orientate către vest, atât la etaj, cât și la parter. Structura istorică a rămas expusă intemperiilor, care au afectat treptat rezistența zidurilor, de care erau ancorate și micile anexe gospodărești. După incendiu, încăperile etajului, deşi avariate, păstrau încă multe dintre valoroasele elemente decorative din trecut – cu toate acestea, au fost folosite parțial chiar pentru depozitarea grânelor. Familia Elekes locuia, împărțită pe generații, la parterul care fusese recompartimentat și adaptat necesităților unei vieți moderne. Au fost amenajate mai multe dependințe gospodărești: bucătării, o baie și chiar cotețe în spatele castelului. Mici anexe parazitau încă de atunci clădirea istorică cu imagine de palat urban. Stucaturile şi decorațiunile originale din interior erau bine conservate.

Anul 1948 a marcat începutul sfârșitului. Naționalizarea de după cel de-Al Doilea Război Mondial şi, mai ales, exploatarea clădirii, fără minime eforturi de a o întreține /

area of the western side of the castle imposed certain alterations upon the West-facing centrally located rooms, both on the ground floor, and on the upper floor. The historical structure was left exposed to the elements, a fact that gradually affected the stability of the walls, especially of the ones which had facilities attached onto them. After the fire, the rooms on the upper floor, although damaged, still preserved many of the old valuable decorative elements – however, some of them were used even for storing grains. The Elekes family, divided according to generations, occupied the ground floor, which had been repartitioned and adapted according to the necessities of modern life. There were also several annexes that needed to be organised: the kitchens, a bathroom, and even coops behind the castle. Since then, small annexes started to parasitise the historical palace-like building. The stucco work and other original interior decorations were well preserved.

■ Detaliu din colțul sud-estic al castelul Haller, capitel de pilastru sculptat în piatră, 2017.

Detail from the south-eastern corner of the Haller Castle, stone carved capital of a pilaster, 2017.

conserva, a dus la inevitabilul colaps al zonei centrale a fațadei vestice, cu anexele aferente, la începutul anilor 1960. Deasemenea, după naționalizare, au dispărut treptat toate clădirile anexe, marile grajduri și manejul. Astfel, mare parte din substanța istorică nu mai poate fi recuperată. Ca și cum decăderea castelului și a domeniului la începutul secolului al XX-lea nu ar fi fost suficiente, iată că, o suta de ani mai târziu, fostul castel Haller a devenit o venerabila ruină, expusă în continuare intemperiilor și spolierii.

The year 1948 marked the beginning of the end. The nationalisation process that followed after World War II and especially the exploitation of the building, without any regard for maintaining / preserving it, led to the inevitable collapse of the central area of the western façade, including the annexes, at the beginning of the 1960s. Moreover, after the nationalisation, little by little, all outbuildings, the large stables, and the manège disappeared. Thus, most of the historical substance is irrecoverably lost. As if the decay of the castle and the estate at the beginning of the 20th century were not enough, nowadays, a hundred years later, the former Haller castle has become a genuine ruin, still exposed to the elements and plunder.

■ Castelul Haller, capitel de pilastru sculptat în piatră, detaliu fațada estică, 2017.

The Haller Castle, stone carved capital of a pilaster, eastern façade detail, 2017.

5 O radiografie arhitecturală cu diagnoză deschisă
An Architectural Radiograph with an Open Diagnosis

Reprezentând etapele pregătitoare a unei posibile restaurări a acestei clădiri reprezentative pentru arhitectura barocă târzie din Transilvania, studiul de față reia o serie de elemente prezentate anterior, în urma unor documentări ample, pe care le aduce în actualitate prin descoperiri recente și noi progrese în activitatea de cercetare. Practic, a analiza și a înțelege clădirea istorică este un proces care are un rol decisiv în luarea unor decizii responsabile, pentru viitor. Astfel, am anvizajat o investigație arhitecturală profesionistă, extensiv documentată, în întâmpinarea specialiștilor, pentru a

Representing the preparatory stages of a possible restoration of this historical landmark of Transylvanian late Baroque architecture, this study resumes a series of previously presented details, based on ample archival research, brought to light by recent discoveries and new developments of the research. Practically, understanding and interpreting the historical building is a process which has a critical role in making further responsible decisions. Therefore, we are envisaging a professional, fully documented, architectural investigation, to help specialists to intervene

◀ Castelul Haller, intrarea principală – logia de la parter, 2006.

The the main entrance of the Haller Castle – the ground floor loggia, 2006.

asigura o intervenție promptă și de succes. Cât timp o restaurare completă nu este încă fezabilă din punct de vedere financiar, există, totuși, oportunități de a conserva acest castel. În momentul de față, procesul de restaurare nu ar fi eficient economic — mai întâi, sunt necesare intervenții de primă necesitate: o expertiză structurală și acțiuni de consolidare a zidăriei, o planificare a lucrărilor de intervenție în concordanță cu deteriorările masive, un acoperiș (temporar) și, desigur, închideri temporare pentru goluri și deschideri (pentru a proteja interiorul pe parcursul lucrărilor de consolidare și restaurare).

La împlinirea a zece ani de cercetări asupra acestui obiectiv, cartea de față nu are importanță doar în plan personal, ci vine în întâmpinarea unor terți interesați de soarta castelului Haller din Coplean. Astfel, sunt încurajate orice fel de demersuri și tentative de a salva această bijuterie în stil baroc-rococo, care, în ciuda stării actuale decrepite, din fericire, încă stă în picioare. A sosit timpul să îi reconsiderăm valoarea și să încercăm să

promptly and successfully. If the restoration process is not entirely materially feasible, yet, there are still good opportunities of preserving the castle. At this stage, restoration work is not cost efficient — first, the building needs primary emergency interventions: a structure report and consolidation works on the walls, planning the appropriate procedure, in accordance with the extensive damages, a (temporary) roof and, of course, flexible interim closures (doors and windows that can seal the building during the scheduled restoration work).

Celebrating ten years of research on this subject, the study has not only a personal meaning, but also meets the interests of several third parties, regarding the future of the Haller castle in Coplean, thus encouraging all approaches and attempts to save this Baroque-Rococo jewel, which despite its decrepit present condition, fortunately, is still standing. It is high time to reconsider its value and to integrate

■ Detaliu din fațada estică a castelului Haller, în lumina unui apus de toamnă, 2006.

Detail of the eastern façade of the Haller Castle, in the sunset light on an autumn day, 2006.

integrăm acest ansamblu arhitectural într-un circuit universal de valori.

Nu în cele din urmă, studierea amănunțită a acestui castel și a familiilor prin a căror proprietate a trecut poate deschide o perspectivă amplă, din punct de vedere cultural și social, asupra contextului mai larg al evoluției vieții aristocratice și burgheze din Transilvania, pe parcursul secolelor XVIII-XIX, până la începutul secolului al XX-lea — aceasta constituind o temă paralelă a cercetării noastre, ca studiu de caz elocvent al comparatismului arhitectural.

this architectural ensemble into an universal circuit of values.

Last but not least, the thorough analysis of this castle and of the families who owned it can open an ample perspective, from a cultural and social viewpoint upon the broader context of the evolution of Transylvanian aristocratic and bourgeois life during the 18th and 19th centuries, until the beginning of the 20th — which constitutes, however, a collateral research subject, thus becoming an eloquent case study of architectural comparatism.

■ Perspectivă spre lunca Someșului, de la o fereastră de la etajul castelului Haller, în primăvara anului 2009.

View towards the Someș River meadow, as seen from an upper floor window of the Haller Castle, on a spring day, 2009.

Bibliografie

Bibliography

B. Nagy, Margit. *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* Bucureşti: Kriterion, 1970.

B. Nagy, Margit. *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak.* Bucureşti: Kriterion, 1973.

Battonyai, Ödön. *Czégek kézikönyve az ország területén törvényszékileg bejegyzett kereskedelmi czégekről : tartalmazva a czégek jogviszonyait feltüntető adatokat is*. Budapesta: Pallas, 1887.

Bicsok, Zoltán; Orbán, Zsolt. *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem…" : Történelmi családok kastélyai Erdélyben.* Miercurea Ciuc: Gutemberg, 2011.

Biró, Joseph. *Chateaux de Transylvanie.* Budapesta : Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1942.

Biró, József. *Erdélyi kastélyok.* Budapesta: Singer és Wolfner, 1943.

Biró, József. *A Gernyeszegi Teleki-kástély.* Budapesta: Sárkany Nyomda, 1938.

Biró, József. *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei.* Cluj: Gloria, 1934.

Biró, József. „A bonczhidai Bánffy-kastély." *Erdélyi tudományos füzetek* Nr. 75 (1935): pp. 1-36.

Biró, József. „Erdélyi kastélyok (VIII)." *Erdélyi Művészet* Nr. 1 (26) / VIII (2007 [1943]):. http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu26/ermu26tot_intern_link5.pdf.

Biró, Vencel. „Veress Mátyás." *Művészettörténeti Értesítő* Nr. 2 (1960): pp. 118–122.

Camera cu relevee. „Castelul Haller (ruine) Rv.350 (1956)". Camera cu relevee : Arhiva de relevee DITACP-UAUIM. http://relevee.uauim.ro/m320/

Dávid, Gyula. *A bonchidai Bánffy-kastély.* Cluj-Napoca: Polis, 2001.

Isac, Dan. *Castrul roman de la SAMVM-Căşeiu. The Roman Auxiliary Fort SAMVM-Căşeiu.* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2003.

Isac, Dan. „Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000," CIMEC — Institutul de Memorie Culturală. Bucureşti, 2001. http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1031.

Julean, Dan-Ionuţ. „Coplean — destinul unei familii, destinul unui castel [o istorie radiografiată] / [Coplean — the Destiny of a Family, the Destiny of a Castle (an X-rayed History)]." *LogiA* Nr. 13 (2010): pp. 7—22.

Kelemen, Lajos. „A csákigorbói kastély." În *Művészettörténeti tanulmányok*, vol. 2, Lajos Kelemen, pp. 212–222. Bucureşti: Kriterion, 1982.

Köváry, László. *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812–1886.* Kolozsvár [Cluj]: [fără editură], 1886.

Mapire. *Josephinische Landesaufnahme (1763–1787)* [the First Military Survey of the Habsburg Empire] (*Ridicarea topografică iozefină*). Historische Karten der Habsburger Monarchie. http://mapire.eu/de/.

Monumente Uitate. „Coplean - Haller". Monumente Uitate. http://monumenteuitate.org/ro/monument/287/Coplean-Haller.

Nagy, Ivan. *Magyarország Családai - cimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol. 5. Pesta: Ráth Mór, 1859.

Papp, Klára. *Az erdélyi Csákyak.* Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean; Debrecen: Debreceni Egyetem, 2011.

Pop, Virgil. *Armenopolis — oraş baroc*, ed. a 2-a revizuită şi extinsă. Cluj-Napoca: Accent, 2012.

Sabău, Nicolae. *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II. Cluj-Napoca: Mega, 2005.

Sabău, Nicolae. *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. 1. Cluj-Napoca: Dacia, 2002.

Sabău, Nicolae. „Castelul Haller din Coplean (judeţul Cluj)." *Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă* Nr. 2 / XIV (1983): pp. 80–86.

Szádeczky, Lajos. „A Haller grófok nemzetség-könyve. II. A család története." *Turul* Nr. 2 (1882): pp. 49–72.

Szádeczky, Lajos. „A Haller grófok nemzetség-könyve. I. Címerek. (Tizenhat czímerrajzzal.).” *Turul* Nr. 1 (1882): pp. 1-11.

Tagányi, Károly; Réthy, László. *A vármegye községeinek részletes története (Hagymás—Lápos)*, vol. 4 din *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Ed. József Kádár. Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901.

Tagányi, Károly; Réthy, László; Kádár, József. *A vármegye községeinek részletes története (Alparét — Décse)*, vol. 2 din *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Ed. József Kádár. Deés [Dej]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1901.

Ţoca, Mircea. *Clujul baroc.* Cluj-Napoca: Dacia, 1983.

Veres, Péter. „Veress Mátyás Székelyudvarhelyen és környékén.” *Erdélyi Művészet* Nr. 1(23) / VII (2006). http://www.erdelyimuveszet.ro/szamok/ermu23/ermu23.htm.

Vistai, András János. *Tekintő — erdélyi helynévkönyv*, vol. 2. https://web.archive.org/web/20110710230835/http://www.fatornyosfalunk.com/helynevkonyv_-_2._kotet_I-P.pdf.

■ Detaliu de parament din fațada sudică a castelului Haller, 2009.

Wall facing detail of the southern façade of the Haller Castle, 2009.

Cuprins

Content

	Argument	**5**
1	**Problematica unei investigații de arhitectură** Towards an Architectural Investigation	**9**
2	**Satul și castelul său** The Village and Its Castle	**21**
3	**Istoria completă a domeniului din Coplean. Genealogie, filiație și moștenire** The Complete History of the Coplean Estate. Genealogy, Lineage, and Inheritance	**25**
4	**Ascensiunea și decăderea unei reședințe rurale în stil baroc târziu** The Rise and Fall of a Late Baroque Country Mansion	**55**

4.1 **Castelul în timpul Renașterii** — 55
The Renaissance Castle

4.2 **Castelul în timpul barocului târziu** — 73
The Late Baroque Castle

4.3 **Modificările aduse proiectului inițial în stil baroc** — 93
The Changes of the Original Baroque Design

4.4 **Pe urmele meșterilor și a realizărilor lor** — 105
In the Footsteps of the Craftsmen and Their Work

4.5 **Fortificațiile de secol XVIII** — 137
The Eighteenth Century Fortifications

4.6 **O reședință nobiliară rurală cu valoare de unicat** — 147
A Unique Country Mansion

4.7 **Un secol al declinului. 1848-1948** — 163
A Century of Decline. 1848-1948

5 **O radiografie arhitecturală cu diagnoză deschisă** — 171
An Architectural Radiograph with an Open Diagnosis

Bibliografie — 175
Bibliography

